

Analiza turističkih procesa u prostoru na primjeru šibenske četvrti Jadrija

Šoda, Martina

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:546534>

Rights / Prava: [In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-26**



Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb Faculty of Humanities and Social Sciences](#)



Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju

Diplomski rad

**Analiza turističkih procesa u prostoru na primjeru šibenske četvrti
Jadrija**

Studentica: Martina Šoda
Mentorice: dr. sc. Petra Kelemen, doc.
dr. sc. Sanja Lončar, doc.

Zagreb, rujan 2019.

Izjava o autorstvu

Izjavljujem pod punom moralnom odgovornošću da sam diplomski rad Analiza turističkih procesa u prostoru na primjeru šibenske četvrti Jadrija izradila potpuno samostalno uz stručno vodstvo mentorica dr. sc. Petre Kelemen i dr. sc. Sanje Lončar. Svi podaci navedeni u radu su istiniti i prikupljeni u skladu s etičkim standardom struke. Rad je pisan u duhu dobre akademske prakse koja izričito podržava nepovredivost autorskog prava te ispravno citiranje i referenciranje radova drugih autora.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. O istraživanju	3
3. Položaj i nastanak Jadrije	9
4. Razdoblja organiziranja, transformiranja i korištenja prostora Jadrije u turističke svrhe....	13
4.1. Razdoblje formiranja kupališta i gradnje kabina	14
4.1.1. Gradnja kabina	15
4.1.2. Širenje i razvoj kupališta oko kabina	18
4.1.3. Korištenje i oblikovanje prostora od strane korisnika kabina.....	20
4.1.4. Jadrija u razdoblju formiranja kupališta i gradnje kabina.....	23
4.2. Razdoblje nacionalizacije i promišljanja oblikovanja prostora oko kupališta	25
4.2.1. Promjena vlasništva kupališta i nacionalizacija kabina	25
4.2.2. Nova vrsta smještaja	27
4.2.3. Upravljanje turističkim potencijalom	29
4.2.4. Jadrija u razdoblju nacionalizacije i promišljanja organizacije prostora oko kupališta	33
4.3. Razdoblje gradnje prvih vikendica i „bungalova“	35
4.3.1. Gradnja vikendica i „bungalova“	36
4.3.2. Izrada prostornog plana.....	39
4.3.3. Korištenje i oblikovanje prostora od strane korisnika „bungalova“	40
4.3.4. Jadrija u razdoblju gradnje prvih vikendica i „bungalova“	43
4.4. Razdoblje lošeg upravljanja prostorom i intenzivnije gradnje	44
4.4.1. Gradnja većih vikendica te početak gradnje objekata bez turističke namjene.....	45
4.4.2. Prestanak organiziranog održavanja i upravljanja kabinama i „bungalovima“	47
4.4.3. Korištenje i oblikovanje prostora od strane korisnika vikendica.....	48
4.4.4. Jadrija u razdoblju lošeg upravljanja prostorom i intenzivnije gradnje	51
4.5. Razdoblje proglašenja gradskom četvrti i intenzivnijeg razvoja turizma.....	52
4.5.1. Razvijanje turističke ponude i kapaciteta	53
4.5.2. Valorizacija kulturnih dobara Jadrije.....	60
4.5.3. Suočavanje s problemima Jadrije – manjak ulaganja, prometna izoliranost i neriješeni imovinsko-pravni odnosi	65
4.5.4. Problematika ubrzanog turističkog razvoja	72
4.5.5. Korištenje i oblikovanje prostora od strane stalnih stanovnika Jadrije.....	75
4.5.6. Jadrija u razdoblju proglašenja gradskom četvrti i intenzivnijeg razvoja turizma .	78

5. Budućnost razvoja Jadrije	80
6. Promjene u organiziranju i korištenju prostora četvrti Jadrija	83
7. Zaključak	91
8. Popis priloga.....	92
9. Literatura i izvori.....	96
10. Sažetak i ključne riječi	111

1. Uvod

Predmet istraživanja ovog diplomskog rada je šibenska četvrt Jadrija, smještena na poluotoku Srima na vanjskoj strani šibenskog kanala te od povijesne jezgre grada cestovno udaljena 14 kilometara. Četvrt se oformila oko istoimenog kupališta nastalog 1922. godine, a danas se sastoji od kupališnih kabina, „bungalova“¹, obiteljskih kuća, vikendica, apartmana i camp resorta.

Cilj diplomskog rada je pokazati kako su turistički procesi utjecali na organizaciju prostora Jadrije. Pri tome se turističkim procesima smatraju svi procesi oblikovanja i prilagodbe prostora za turističke svrhe, te stvaranja sadržaja kojima se prostor nastoji učiniti turistički atraktivnijim. U svrhu ovog rada turizam se definira kao „način popunjavanja (slobodnog) vremena koji nas odvaja od radnog vremena“ (Šuràn 2016: 118). U izradi rada analizirala se povijesna građa, sadašnje stanje i prostorni planovi kao i predložena područja zaštite kupališta te suhozidne gradnje na području poluotoka Srime.

Radom se nastoji utvrditi kako se odvijala prostorna transformacija Jadrije. Pri tome se promatraju fizičke promjene kupališta, četvrti i okolnog prostora: kakav je bio prvotni prostor i kako se koristio, kako se oblikovalo kupalište, kako se transformirao prostor oko kupališta, koji su se objekti gradili, kako je gradnja tih objekata utjecala na način i period korištenja prostora današnje četvrti Jadrija. Uz to, nastoji se pratiti razvoj turizma na ovom području. Postavlja se pitanje povezanosti odabira pojedinih vrsta turističkih objekata i popratnih sadržaja s vrstom turizma koja se potiče i promovira na području Jadrije u nekom vremenskom periodu, te kako takvi odabiri utječu na vrstu posjetitelja. Treće područje interesa je društveni faktor, to jest kako se promjene u društvu reflektiraju na promjene upravljanja i organiziranja prostora četvrti. Unutar ovog područja sagledat će se i prakse te ponašanje stanovnika i posjetitelja Jadrije, njihova svakodnevnica na području Jadrije te moguće promjene u korištenju prostora.

U narednim poglavljima ovog diplomskog rada objasniti će se položaj te nastanak kupališta Jadrija. Potom će se promatrati 5 razdoblja organizacije i korištenja prostora u turističke svrhe. Ovakva je podjela bila potaknuta provedenim polustrukturiranim intervjuom s osobom koja je cijeli život provela na Jadriji, a u kojem je kazivač razvoj Jadrije podijelio po fazama. Tvrdnje iz intervjua potvrđene su pregledanom arhivskom građom i drugim

¹Naveden je lokalni naziv za jedan tip objekta na Jadriji koji će se detaljnije opisati i objasniti u ostatku rada.

kazivanjima. Pri izradi rada također je razmatrana podjela razvoja na razdoblja navedena na stanici *Jadrija.net*: razdoblje od 1922. do 1945., razdoblje od 1945. do 1990. te razdoblje od 1990. do danas; no ideja ovakve podjele napuštena je u korist detaljnije raščlambe i analize faza razvoja. Na kraju je odabrana podjela na 5 razdoblja, od kojih je svako u trajanju otprilike 20 godina, a koja se razlikuju po tipu objekta koji je u njima prevalentno građen ili po politikama upravljanja, organiziranja i korištenja prostora.

Razdoblje formiranja kupališta i gradnje kabina, koje je trajalo od početka 20-ih godina do 40-ih godina 20. stoljeća, obilježavaju većinom dnevni odlasci iz centra Šibenika na Jadriju te povratak s kupališta u središte grada, dok se prostor transformira gradnjom kabina i uređenjem popratnih sadržaja. Razdoblje nacionalizacije i promišljanja oblikovanja prostora oko kupališta, koje je trajalo od 1940-ih godina do 1960-ih, a koje je u široj slici obilježio Drugi svjetski rat te poslijeratno razdoblje turističkog rasta u Jugoslaviji, značajno je po promišljanju uvođenja novih turističkih objekata koji svojim povećanim kapacitetima produžuju vrijeme boravka na kupalištu. Razdoblje gradnje prvih vikendica i „bungalova“, koje traje od 1960-ih do 1980-ih godina, period je turističkog booma, a u kojem prevladavaju duži boravci na području Jadrije, bilo to stalnim boravkom u vikendicama tijekom toplijih mjeseci ili dolaskom na godišnji odmor u trajanju par dana ili tjedana. Razdoblje lošeg upravljanja prostorom i intenzivnije gradnje traje kroz 80-e godine 20. stoljeća preko razdoblja Domovinskog rata do početka 21. stoljeća. Jako bitan faktor za ovu fazu i potonji razvoj i upravljanje Jadrijom je propadanje poduzeća koja su se brinula za „bungalove“ i kabine, kao posljedica Domovinskog rata, te privatizacija javnih objekata, to jest kabina. U navedenom razdoblju dolazi i do nekontrolirane gradnje i nadogradnje objekata te gradnje objekata koji više nisu isključivo u turističke svrhe, već za stalno stanovanje, dok se uz njih javlja i transformacija objekata građenih u turističke svrhe u objekte za trajni boravak. Do kulminacije navedenih procesa dolazi 2002. godine kada Jadrija dobiva status gradske četvrti, čime započinje razdoblje proglašenja gradskom četvrti i intenzivnijeg razvoja turizma. Razdoblje, koje možemo smjestiti u vrijeme od početka 21. stoljeća pa do danas, obilježava potreba za valorizacijom kulturnih i prirodnih dobra Jadrije, uvođenje novih turističkih elemenata kao što su camp resort te potreba za uređivanjem vlasničkih odnosa i organizacije upravljanja prostorom Jadrije.

Budući da sam tijekom istraživanja prepoznala da je većina razdoblja kao glavnu odrednicu imala pojedini tip objekta koji se na Jadriji gradio u određenom periodu, tim razdobljima su pridružene priče današnjeg korisnika takvog objekta. Svaki objekt ima jednog

predstavnik-kazivača, odnosno u slučaju „bungalova“ jedan bračni par. Za razdoblje karakteristično po gradnji kabina izložena je priča kazivačice čija obitelj generacijama koristi istu kabinu. Za razdoblje gradnje prvih vikendica i „bungalova“ izložena je priča bračnog para koji sa svojom obitelji koristi „bungalov“. Za razdoblje lošeg upravljanja prostorom i intenzivnije gradnje izložena je priča kazivača čija je obitelj u poratnom razdoblju postala vlasnica vikendice. Za razdoblje proglašenja gradskom četvrti izložena je priča stalnog stanovnika Jadrije čiji je objekt za stalno stanovanje nastao transformacijom postojeće vikendice. Iako su to individualne priče koje su samo jedan primjer korištenja prostora i ponašanja u prostoru, njima se nastojalo opisati potencijal korištenja prostora ovisno o vrsti objekta koji se koristi, načini nastanka ili nabave takvih objekata te društveni život na Jadriji.

Za kraj, razmotrit će se potencijalna budućnost razvoja Jadrije. Pri tome će se navesti nekoliko područja mogućeg rasta turizma te prostornog širenja četvrti, uz analizu stava lokalnog stanovništva prema promjena.

2. O istraživanju

Istraživanje kupališta i četvrti Jadrije započela sam tijekom studenog i prosinca 2016. na području grada Šibenika te u Zagrebu, kada su prikupljeni podaci u svrhu izrade seminarskog rada na kolegiju Antropologija društvenog sjećanja na temu „Prakse i naracije vezane uz šibensko kupalište Jadrija“. Metodologija koja je odabrana je bio polustrukturirani intervju te kraće promatranje sa sudjelovanjem. Obavila sam četiri intervjua s pet kazivača, koji su svi rodom iz Šibenika. Budući da su tadašnji intervjui bili opsežni i pokrivali teme koje su u fokusu ovog diplomskog rada, kazivanja su iskorištena i u ovu svrhu. Istraživanje sam nastavila u svibnju 2017. godine. Provela sam dodatnih 5 intervjua sa 6 kazivača, uz ponovno kontaktiranje kazivača iz prvog istraživanja radi nadopune podataka.

Svi kazivači označeni su pseudonimima kako bi se zaštitila njihova privatnost. Svi kazivači su rodom iz Šibenika, dok je raspon godina od 22 do 60. Kazivači su moji bliski prijatelji i kolege koji su Jadriju posjećivali tijekom ljeta te za posebne prigode, osobe sa zajedničkim poznanstvima za koje je bilo poznato da na Jadriji frekventnije borave jer imaju vikendicu na tom području, predstavnici Jadrije u gradskom vijeću, osobe koje sam upoznala prilikom sakupljanja arhivske dokumentacije, a koje su istaknule svoj interes i povezanost s predmetom istraživanja, te osobe koje su zatečene na Jadriji prilikom promatranja sa

sudjelovanjem. S kazivačima se razgovaralo o njihovoj povezanosti uz navedeno područje; iskustvima njihovih roditelja vezanim uz Jadriju; značaju Jadrije za grad, kao i za kulturni i turistički potencijal Hrvatske; problemima s kojima su se oni suočili kao korisnici kupališta ili stanovnici četvrti te potencijalima za razvoj ove četvrti. Pri intervjuu nekoliko kazivača je prikazalo fotografije vezane uz njihov boravak na Jadriji ili uz neku problematiku Jadrije koja je tim kazivačima bila posebno interesantna, ali ovi sadržaji nisu ustupljeni za diplomski rad te se time ne nalaze u njemu.

Kazivač Josip (kasne 30-e) zatečen je na Jadriji tijekom promatranja sa sudjelovanjem. Jadriju posjećuje svakodnevno tijekom ljeta zbog poslovnih obveza. Kazivač Mate (kasne 50-e) Jadriju je u mladosti posjećivao vikendom, zatim na sezonskoj bazi boravkom u vikendici, a danas je preseljenjem na vikendicu stalni stanovnik četvrti. Kazivačica Živana (kasne 50-e) pomogla je pri sakupljanju arhivske građe za izradu ovog rada, a potom je radu i pridonijela jednim kraćim kazivanjem. Kazivač Karlo (kasne 20-e) od ranog djetinjstva provodi ljeta na Jadriji u svojoj vikendici. Kazivač Bruno (rane 20-e) također je od djetinjstva vezan za Jadriju, isprva kroz korištenje kabine, a otkada njegova obitelj više ne „posjeduje“² kabinu, Jadriju često posjećuje tijekom ljeta, nekoliko puta tjedno na par sati. Kazivačice Flavija (srednje 20-e) i Sara (kasne 20-e) intervjuirane su zajedno, dok je Flavijino kazivanje dodatno prošireno još jednim intervjuom. Kazivačica Nikolina (rane 30-e) odabrana je zbog njenog posebnog interesa za arhitekturu Jadrije. Sve tri kazivačice su posjećivale Jadriju nekoliko puta na godinu, te su ju koristile kao gradsku plažu ili za vrijeme organiziranih događanja kao što su koncerti. Kazivačica Marija (kasne 20-e) korisnica je kabina od malena, budući da ih njena obitelj već generacijama koristi. Kazivači Ante (rane 40-e) i Lucija (kasne 40-e) braćni su par koji je zajedno intervjuiran kao korisnici „bungalova“. Ante je od malena vrijeme provodio na Jadriji, a korisnik je „bungalova“ posljednjih 19 godina, dok se Lucija upoznala s područjem Jadrije ulaskom u brak, ali danas tamo provodi više vremena od supruga.

Promatranje sa sudjelovanjem je provedeno nekoliko puta kroz proljeće i ljeto 2017. i 2018. godine te u zimu 2017. i 2018. godine. Promatranje je započinjalo od samog polaska iz središta grada prema Jadriji, te se u procesu koristio privatni i javni prijevoz. Cilj promatranja bilo je utvrđivanje načina korištenja prostora kupališta, komparacija korištenja radnim danom i vikendom te posebice tijekom organiziranih događanja, te odnos korištenja u toplim i hladnim mjesecima. Tijekom zimskog posjeta Jadriji promatrala sam stanje kupališta u mjesecima kada se ono ne koristi te kako to utječe na život četvrti: boravi li itko u

² Navodnici su stavljeni zbog problematike korištenja kabina koja će biti objašnjena u narednim poglavljima.

vikendicama za vrijeme zime, rade li kafići, kako žive stalni stanovnici u periodu kada nema turista. Tijekom proljeća i ljeta posjetila sam organizirana događanja na Jadriji s ciljem da zabilježim način korištenja javnog i privatnog prostora, te moguću promjenu dinamike života na Jadriji uz primjetno veći priljev posjetitelja u ovakvim prilika. U dvije prigode Jadriju sam posjetila sa svojim kazivačicama kako bih promotrila te s njima komentirala njihov tipični posjet kupalištu, uz promatranje ponašanja ostalih posjetitelja Jadrije i njihovog korištenja prostora. Prva prigoda je bila za vikend s kazivačicama Flavijom i Nikolinom. Drugi posjet bio je tijekom radnog dana s kazivačicom Flavijom javnim prijevozom brodom.

Povijesna građa koja je pomogla u prikazivanju faza razvoja kupališta i četvrti Jadrija prikupljena je u Državnom arhivu u Šibeniku te u Muzeju grada Šibenika. Korištena je arhivska građa iz Državnog arhiva iz fondova 14. Kotarska oblast (Sresko načelstvo) Šibenik 1921.-1941., 29. Narodni odbor kotara Šibenik 1946.-1962. te 129. Poduzeće „Izgradnja“. Fondovi 14. i 29. okupljeni su u zbirku „Jadrija“ koja sadrži razne stručne materijale i dopise, kao što su dopisi za zamjenu zemljišta, tužbeni zahtjevi, zemljišnoknjižni izvadci, kupoprodajni ugovori te troškovnici; podatke vezane uz organizaciju prometa prema Jadriji, većinom vezane uz brod „Jadrija“; promotivne materijale vezane uz Plavu noć Jadrije i promet brodom te molbe za podjelu kabina upućene upravi kupališta. Fond 129. dio je tehničkog arhiva. Sadrži dokumentaciju od kraja 1940-ih do sredine 1950-ih godina koja je većinom vezana uz popravak pristaništa i kupališta. Dokumentaciju čine građevinske knjige, građevinski dnevnik, obračunske knjige te poneki nacrt za izgradnju objekata na prostoru kupališta i četvrti. Arhivska građa analizirana u Muzeju grada Šibenika pronađena je u zbirci okupljenih izdanja *Šibenskog lista* iz 1950-ih godina te se sastoji od novinskih članaka vezanih uz razvoj i potencijal turizma na Jadriji.

Uz tehničke nacрте iz Državnog arhiva, dodatne stručne izvore čine *Provedbeni urbanistički plan. Gradsko kupalište i vikend naselje „Jadrija“* iz 1977. (Our „Plan“ Šibenik-poduzeće za arhitekturu, urbanizam i consulting 1977), „Izvod iz prostornog plana uređenja Grada Šibenika“ iz 2015. (Šibensko-kninska županija 2015), *Šibenik-Srima. Detaljni plan područja predviđenog za turističku izgradnju*³ iz 1971. (Urbanistički zavod Dalmacije 1971) te rješenje o utvrđivanju svojstva kulturnog dobra za kupalište Jadrija *Rješenje. Klasa: UP/I--612-08/14-05/0026, Urbroj: 532- -04-02-14/4* (Uprava za zaštitu kulturne baštine 2014) i izvadak iz Registra kulturnih dobara „Šibenik, Pomorski svjetionik Jadrija“ (Ministarstvo

³ Naziv Srima u ovom slučaju se odnosi na cijeli poluotok Srimu, na kojoj se Jadrija nalazi, a ne samo na naselje Srima.

kulture Republike Hrvatske 2008). Kroz prostorne i razvojne planove pratilo se širenje, oblikovanje i organiziranje četvrti, dok je rješenje o zaštiti bitno za prikaz valorizacije kulturne baštine Jadrije.

U izradi rada konzultirani su i podaci koje mi je na upit ustupila Turistička zajednica Grada Šibenika. Podaci koji su mi bili dostupni bili su tabele noćenja po subjektima u Gradu Šibeniku za 2017. i 2018. godinu, broj objekata za iznajmljivanje na području gradske četvrti Jadrija i podaci o ostvarenim noćenjima i dolascima za gradsku četvrt Jadrija iz 2016., 2017. i 2018. godine.

Medijski izvori korišteni u izradi rada su članci internetskih portala *Šibenski portal* i *ŠibenikIN*, članci neovisnog novinskog portala *TRIS* te digitalni članci novina *Slobodna Dalmacija* i *Šibenski list*. *Šibenski portal* i *Šibenski list* lokalni su internetski portali koji prate zbivanja bitna za lokalnu zajednicu te su njihovi pisci većinom anonimni novinari amateri. Profesionalnijeg karaktera su članci dnevnika *Slobodna Dalmacija* i tjednika *Šibenski list*. Starija izdanja *Šibenskog lista*, kao što je već navedeno, čine istraživanu arhivsku građu. Pretraživani su svi digitalno dostupni članci ovih izvora na temu Jadrije, pa je tako obuhvaćeno razdoblje od 2011. do danas. Za formiranje ovog rada odabrani su članci koji tematiziraju organizirana događanja na Jadriji, valorizaciju i restauraciju područja kabina te problematiku održavanja i održivosti četvrti.

U istraživanju su korišteni i podaci internetske stranice *Jadrija.net*. Stranicu je 2011. godine formirao anonimni autor prikupljanjem i organiziranjem fotomaterijala vezanih uz povijest Jadrije. Stranica prati razvoj i događanja na Jadriji od osnutka 1922. do 2012. godine, iz koje je zadnja objava. Fotomaterijali su praćeni kraćim tekstualnim pojašnjenjem konteksta fotografija. Na fotografijama su prikazani dokumenti vezani uz osnivanje i organizaciju kupališta, kao i privatni obiteljski trenutci na prostoru Jadrije na fotografijama koje su pojedine obitelji ustupile autoru stranice. Osim fotomaterijala s tumačenjem na stranici se nalaze dva iskaza „starih Jadrijaša“: iskaz gospođe Asje Marotti iz intervjua koji je dala 2006., te iskaz gospodina Željka Relje, također iz 2006. godine. Budući da je moj najstariji kazivač u svojim kasnim 50-ima, prikupljenim kazivanjima je pokriveno razdoblje od 1970-ih godina nadalje. Nedostatak kazivanja o razdoblju od nastanka kupališta do 1970-ih godina sam htjela kompenzirati kroz navedene iskaze sa stranice *Jadrija.net*. U iskazima nije točno određeno o kojim godinama se govori, pa sam ih u vremenski kontekst nastojala staviti kroz prepoznavanje nekih specifičnih elemenata. Primjerice, ako se u iskazu spominje javna

rasvjeta, jasno je da je to bilo u razdoblju nakon provođenja struje, pa sam iskaz mogla postaviti u neke vremenske okvire.

Literatura iz antropologije prostora, poput uredničke knjige Stevena Felda i Keitha H. Bassoa *Senses of Place* (1996), pomogla je pri shvaćanju kako ljudskom aktivnošću od „praznog“ prostora nastaje mjesto sa svojim karakteristikama i specifičnostima, dok je knjiga Sethe Low *On the Plaza: The Politics of Public Space and Culture* (2000) poslužila kao primjer promatranja korištenja javnog prostora, te time bila bitna za provedeno promatranje sa sudjelovanjem. Za praćenje razvoja turizma u Hrvatskoj radi komparacije s prostorom Jadrije korištene su knjige *Turizam u Jugoslaviji* Antuna Kobašića (1987) i *Povijest hrvatskog turizma* Borisa Vukonića (2005). Budući da je tip turizma koji je imao najviše utjecaja na formiranje prostora Jadrije vikendaštvo, od posebnog je značaja bila knjiga *Vikendaštvo u hrvatskom priobalju: jučer, danas, sutra* Vuka Tvrtka Opačića (2012), iz koje su preuzete definicije i razdiobe tipova vikendaštva, te koja je svojim holističkim promatranjem fenomena vikendaštva u Hrvatskoj pomogla staviti razvoj Jadrije u širi povijesni i socioekonomski kontekst.

U prikazivanju razvoja i povijesti grada Šibenika preuzeti su podaci iz zbornika Slave Grubišića *Šibenik: Spomen zbornik o 900. obljetnici* (1976), dok su kazivanja iz knjiga *Šibenska sjećanja* Igora Belamarića (2016) i *Kazivanja o starom Šibeniku* Živka Šarića (2009) poslužila za opis društvene situacije u pojedinom periodu. Pri istraživanju je zamijećen manjak literature o Jadriji budući da se u navedenim knjigama o Šibeniku rijetko spominje prostor Jadrije. Jedina literatura o Jadriji pojavljuje se 2018. publikacijom monografije *Moja Jadrija* Majde Dorbić. Autorica u knjizi iznosi povijest Jadrije kroz svoju životnu priču te prenosi kazivanja svojih predaka koji su sudjelovali u osnivanju Jadrije. Osobni ton monografije uz manjak referenci doveo je do promatranja knjige kao izvora za istraživanje te je ona poslužila kao jedno dodatno kazivanje. Uz to, fotografije prisutne u knjizi su se pokazale veoma korisnim u prikazivanju šireg područja Jadrije, šibenskog kanala i srimarskog poluotoka.

Među materijalima koji su mi bili dostupni za analizu tijekom ovog istraživanja zamijećen je manjak arhivskog i medijskog materijala od sredine 20-ih do 40-ih godina 20. stoljeća te u razdoblju od 1960-ih godina do početka 21. stoljeća kada je moguće pronaći tek rijetke informacije o razvoju prostora. Postoji potencijal za produbljenje istraživanja analizom arhivske građe koja bi pokrila ova razdoblja. Građa moguće postoji u nekim još uvijek

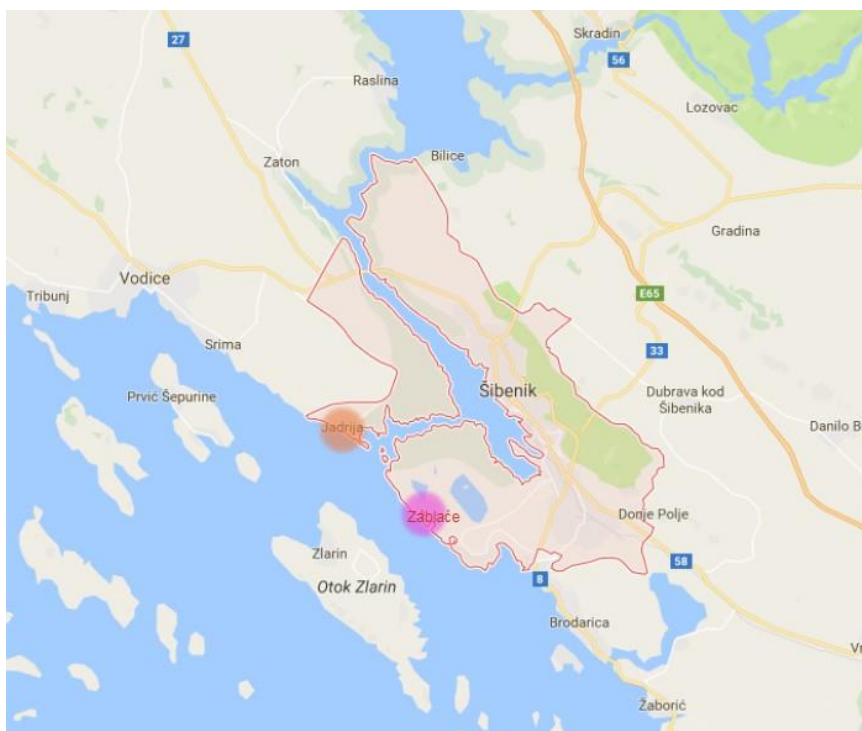
nerazvrstanim fondovima Državnog arhiva u Šibeniku ili u državnim arhivima u nekim drugim gradovima. Također, kako je već spomenuto, tijekom istraživanja sam se susrela s manjkom kazivača starijih od 60 godina, a time i manjakom kazivanja koja bi pokrila razdoblje od 1920-ih do 1970-ih godina. Stariji korisnici i stanovnici Jadrije koje sam susrela tijekom promatranja sa sudjelovanjem nisu željeli dati iskaze, ili nisu boravili na području Jadrije u prethodno navedenom razdoblju. Manjak ovakvih kazivanja nastojala sam kompenzirati kroz kazivanja sa stranice *Jadrija.net*, iskazima iz knjiga *Moja Jadrija* (Dorbić 2018), *Kazivanja o starom Šibeniku* (Šarić 2009) i *Šibenska sjećanja* (Belamarić 2016).

Radi boljeg prikazivanja građe i kako bi se olakšalo vizualiziranja prostora i promjena u njemu, rad je nadopunjen priložima. Prilozi su fotografije Jadrije iz zraka, fotografije različitih objekata na Jadriji te preslike arhivskih i stručnih izvora. Uz to, u radu se nalaze karte kojima se prikazuje udaljenost Jadrije od centra grada i karte na kojima su označena područja u kojima se odvija glavna promjena u nekom razdoblju.

Istraživanje za ovaj diplomski rad nastavak je prethodno provedenog istraživanja, uz promjenu fokusa istraživanja. Istraživanje je obuhvaćalo provođenje polustrukturiranih intervjua, promatranje sa sudjelovanjem, analizu arhivske i medijske građe te proučavanje stručne literature iz više područja. Polustrukturiranim intervjuom nastojalo se oslikati kada i na koji način lokalno stanovništvo koristi prostor kupališta te njihov stav prema promjenama u oblikovanju i korištenju prostora Jadrije. Podaci o korištenju prostora nadopunjeni su u promatranju sa sudjelovanjem tijekom različitih godišnjih doba, radnih i neradnih dana te posebnih događanja. Arhivski izvori pomogli su u promatranju razvoja i korištenja prostora od samog nastanka kupališta 1920-ih godina do 1960-ih godina kroz građevinske knjige, zapisnike sastanaka Zadruga koja je osnovala i na početku upravljala kupalištem, molbe za najam kabina na kupalištu te novinske članke vezane uz događanja na Jadrije te potencijal njenog razvoja. Analizom medijske građe prikazalo se portretiranje Jadrije i njezinih problematika u javnim medijima. Literatura vezana uz antropologiju mjesta i prostora te antropologiju turizma poslužila je kao teorijska osnova rada, dok je literatura koja se ovim temama bavi sa stajališta geografije i historiografije pomogla u holističkom pristupu temi. Uz ovu stručnu literaturu, u izradu rada su bile uključene lokalne monografije radi prikazivanja stanja u Šibeniku kroz različite faze razvoja kupališta i četvrti Jadrija.

3. Položaj i nastanak Jadrije

Šibenska četvrt Jadrija nalazi se na poluotoku Srimi, na vanjskoj strani šibenskog kanala te je od povijesne jezgre Šibenika cestovno udaljena 14 kilometara, odnosno zračnom linijom nešto manje od 4 kilometra. Okružena je netaknutom prirodom šibenskog kanala sa sjeveroistočne strane, suhozidima srimarskog polja na sjeveru, dok dijelovi Jadrije okrenuti prema istoku imaju nesmetan pogled na tvrđavu Svetog Nikole. Obalni pojas Jadrije na jugu nalazi se uz široki morski prolaz te nudi nesmetan pogled na otoke šibenskog arhipelaga Zlarin, Lupac i Prvić.



Prilog 1. Područje grada Šibenika. Granice Grada Šibenika označene su crvenom linijom. Narančastim krugom označeno je područje Jadrije, a rožim područje Zablaća. Ove dvije gradske četvrti najmanje su po broju stanovnika, te fizički izdvojene od ostalih četvrti.

Autorica priloga Martina Šoda. Predložak za prilog Google karte.

Brojem stalnih stanovnika daleko je najmanja od 16 gradskih četvrti, s duplo manje stanovnika od druge najmanje četvrti, Zablaća. Jadrija ima oko 300 stalnih stanovnika (Šimundić 2018) te se na njoj nalazi oko 500 objekata (Dorbić 2018:142), čime je vidljivo da većina objekata služi ili za sekundarno stanovanje ili kao izvor prihoda u turizmu kroz iznajmljivanje. Od navedenih 500 objekata, 129 je prijavljeno za iznajmljivanje⁴, što bi značilo da se otprilike 26 % objekata koristi za ostvarivanje dobiti u turizmu. Broj turističkih

⁴ Podatak Turističke zajednice grada Šibenika.

noćenja raste iz godine u godinu: 2016. je on iznosio 31.951 noćenja, 2017. godine 37.557 noćenja i 2018. godine 41.238 noćenja.

Dvije najmanje gradske četvrti, Zablaće i Jadrija, fizički su izdvojene od ostalih četvrti: Zablaće se nalazi na otprilike 3,5 km zračne udaljenosti od šibenske gradske jezgre, dok je Jadrija nešto udaljenija i nalazi se na nešto manje od 4 km zračne udaljenosti od gradske jezgre.⁵ Podaci o turističkim noćenjima, koji su za potrebe izrade rada bili ustupljeni od strane Turističke zajednice Grada Šibenika, ove dvije četvrti i njihova turistička ostvarenja odvajaju od ostalih 14 četvrti čija se turistička noćenja grupiraju u kategoriju „Grad Šibenik“. Mogući razlog odvajanja je upravo u fizičkoj izdvojenosti ili većoj okrenutosti ka turizmu u ovim četvrtima.

Kako navodi Ivo Glavaš (Glavaš 2015), prvi spomen ovog područja u povijesnim dokumentima bio je 1402. godine kada se pojavilo ime crkvice Svetog Andrije smještene na otočiću koji se ranije nazivao Bisak. Crkvice, po kojoj je Jadrija dobila ime, bila je u funkciji do početka 18. stoljeća. Glavaš (Glavaš 2016) objašnjava da je sredinom 16. stoljeća, u doba gradnje tvrđave Svetog Nikole na suprotnoj strani kanala, na ovom području također bila planirana gradnja tvrđave, no zbog pomanjkanja sredstava mletačke vlasti su odustale od te ideje. 1871. godine sagrađen je pomorski svjetionik Jadrija. Za njegovu gradnju su moguće korišteni kameni blokovi francuske utvrde koja se prema britanskom putopiscu Johnu Gardneru Wilkinsonu ranije nalazila tamo. U narednom stoljeću nasipavanjem je otočić Bisak postao poluotok (Glavaš 2016).



Prilog 2. Crkvice sv. Andrije na grafici Hogenberga i Brauna iz 1575. Na grafici se vidi otok Bisak prije povezivanja s kopnom nasipavanjem. Preuzeto iz članka *ŠibenikIN-a* (Glavaš 2015).

⁵ Podaci prema mjerenjima Google karata.

Povijest kupališta Jadrija započela je početkom dvadesetih godina 20. stoljeća. U navedenom razdoblju u Šibenik je imao znatan broj oboljelih od tuberkuloze. Bolest je bila prisutna i u imućnim obiteljima kojima su liječnici preporučali da oboljeli „udišu pare vapna dok ključa i šetnje borovom šumom uz more“ (Dorbić 2018:9). Upravo su članovi dobrostojećih šibenskih obitelji, na čelu sa Šimom Grubišićem Rovilom, uvidjeli potrebu za gradskom plažom koja bi pružala upravo takve uvjete za oporavak bolesnika.

Nakon što je oko sebe okupio skupinu entuzijasta, koja je 1921. osnovala Zadrugu s ograničenim jamstvom Kupalište Jadrija, a u kojoj su bile okupljene sve tada najznačajnije šibenske obitelji, Grubišić Rovilo je posebnu pažnju posvetio odabiru lokacije budućeg kupališta:

„Prvo su plovili šibenskim akvatorijem gledajući koje bi mjesto bilo pogodno za takvo kupalište. Željeli su da ono bude izvan grada radi čistoće mora, da teren bude nizak i ravan, a vrlo su im bile važne morske struje koje nisu smjele ići iz smjera grada, uvijek imajući na umu savršenu čistoću mora, kako bi bili sigurni kako morska struja neće donijeti nikakvo onečišćenje s gradskih obala.

Izbor je pao na ravno Zlarinsko polje, a najviše ih je oduševila činjenica da s vanjske strane otočića Sv. Andrija koji gleda prema Zlarinu, morska struja teče iz pravca Srime, pa je upravo to bilo presudno da se odluče za tu poziciju.“ (Dorbić 2018:13)

Na odabranom terenu su se nalazili pastirski stanovi stanovnika obližnjeg otoka Zlarina. Novac za otkup terena nabavljao se od članova Zadruge te se zemlja knjižila na njeno ime (Dorbić 2018:15). Iz pisma upućenog na Općinsko upraviteljstvo u Šibeniku 20. svibnja 1922. (HR-DAŠI-14 [1]) saznajemo da se formiranje kupališta započelo od čestice 6201/1, veličine 5000 m², za koju se moli da se da za:

„izgradnju jednog morskog kupalista, uz uvjet da doticnom općinskom odlomku ostane netaknuta vlasnost, da za vrijeme dok kupaliste bude opstojalo na tom mjestu bude općini isplacena godišnja pristojbina od 300 dinara za ustup, i da se prolazna staza na zemljestu ne dira ili da se provede drugim pravcem na trosak društva.“

Osim otkupa terena dodatan trošak zadrugara je bio u nabavi građevinskih materijala za cementiranje rive te gradnju kabina, platoa ispred kabina, mula i pristaništa za brodove⁶. Izgled kupališta bio je inspiriran plažom s kabinama na dva kata u nizu u blizini talijanskog grada Otranta (Dorbić 2018:10).

⁶ Vidljivo iz troškovnika i građevinskih knjiga dostupnih u Državnom arhivu u Šibeniku te u Dorbić 2018:17.

6. kolovoza 1922. službeno je otvoreno kupalište Jadrija koje se tada sastojalo od 25 muških i 25 ženskih kabina, a oko kojih se kasnije na većinom neplodno i nekorišteno tlo širilo kupalište, da bi se na kraju oko njega oformila gradska četvrt.



Prilog 3. Područja Jadrije ovisno o vrsti objekata koji na njima prevladavaju. Kabine nastaju u razdoblju od 1920-ih do 1940-ih. „Bungalovi“ nastaju početkom 1960-ih. Područje vikendica, apartmana i obiteljskih kuća krenulo se formirati 1960-ih, i do danas se formira, transformira i širi. Camp resort nastaje 2013. godine. Autorica priloga Martina Šoda.

Predložak za prilog Auto karta Hrvatske.



Prilog 4. Fotografija Jadrije iz zraka, fotografirana iz smjera Šibenika prema otocima. U šumi na lijevoj strani fotografije smješteni su bugalovi koji se od guste šume ne vide. Prema desno se uz obalu i okrenute prema otocima nalaze kabine. U šumi desno od kabina nalaze se najstarije vikendice, koje se također ne vide od guste šume. Dalje prema desno se nalaze novije vikendice, obiteljske kuće i apartmani, dok se na desnom rubu nalazi camp resort. Prema unutrašnjosti nestaje borova šuma te se pojavljuju suhozidi i makija. Autor i godina nastanka fotografije nepoznata. Preuzeto iz knjige *Moja Jadrija* (Dorbić 2018:12).

4. Razdoblja organiziranja, transformiranja i korištenja prostora Jadrije u turističke svrhe

U sljedećim poglavljima iznijet ću analizu organizacije i korištenja prostora kroz turističke procese. Sagledala sam razdoblja kroz koja se Jadrija širila iz kupališta koncentriranog oko kabina, lokalno zvanih i „gabina“⁷, preko vikendica u neposrednoj blizini kabina do nastanka privatnih kuća čime Jadrija postaje gradska četvrt.

⁷ Izraz „gabina“ se pojavljuje na nekoliko mjesta u knjizi *Moja Jadrija* (Dorbić 2018:29, 68) te u kazivanju Grge Maričića - Grgice (Šarić 2009:97).



Prilog 5. Plan četvrti postavljen uz kabine na Jadriji. Fotografirala Martina Šoda u svibnju 2018. godine.

4.1. Razdoblje formiranja kupališta i gradnje kabina

Razdoblje formiranja kupališta i gradnje kabina trajalo je od početka 20-ih do 40-ih godina 20. stoljeća. Na samom početku 20. stoljeća na području Šibenika vidljiva je bila usmjerenost na razvoj industrije, uz manjak valoriziranja turističkih potencijala grada i okolice. U bilješci iz šibenske „Hrvatske rieči“ iz 1907. godine stoji:

„Šibenik se je ovo zadnjih godina stao liepo razvijati u industrijalnom i trgovačkom pogledu...Dapače je prvi i jedini grad u Dalmaciji, gdje se počela razvijati velika tvornička industrija...U neposrednoj blizini Šibenika nalazi se glasoviti vodopad rieke Krke koji pruža više hiljada konja vodene sile, što biva tako uspješno upotrebljena u mnogim velikim i malim fabrikama...“ (Vukonić 2005:83)

Kako navodi Vukonić (Vukonić 2005:103-126) promjena nastupa u godinama nakon Prvog svjetskog rata. Iako je turizam u većini tadašnje države bio nepoznanica, osvijestila se korist turizma u općem gospodarskom razvoju pa su rasli turistički kapaciteti. Iako su podaci o razvoju turizma u ovom razdoblju manjkavi jer za vrijeme rata nije bilo evidencije turističkih kretanja te su se ona počela bilježiti ponovo 1923. godine, turizam se u zemlji nije bio oporavio od rata. Unatoč tome, Šibenik se u novoj državi nalazio među pet najvažnijih turističkih mjesta, uz Dubrovnik, Split, Rab i Hvar (Vukonić 2005:112).

Prva faza turističkog razvitka Jadrije započela je, kako je već rečeno, početkom 20-ih

godina 20. stoljeća odabirom Zlarinskog polja na poluotoku Srimi, na vanjskoj strani šibenskog kanala. Nakon što je pomno odabrana lokacija, novcima i trudom Zadruga s ograničenim jamstvom Kupalište Jadrija počele su se graditi kupališne kabine po uzoru na slične građevine koje su bile prisutne duž Mediterana (Dorbić 2018:10).

4.1.1. Gradnja kabina

Kako navodi Majda Dorbić (Dorbić 2018:16), planirane su četiri faze građenja kabina. U prvoj fazi je sagrađeno 25 muških i 25 ženskih kabina – presvlačiona (Prilog 6.), „širokih samo koliko su široka vrata što su u njih vodila“ (Dorbić 2018:17), koje su tada, uz dva drvena mula, oformile kupalište službeno otvoreno 6. kolovoza 1922. godine. Kabine su bile betonske, građene s morskom vodom, s dva manja prozora, jednim iznad vrata i jednim na zidu nasuprot vratima, dok je stolarija bila drvena. Kupalište je bilo ograđeno te je imalo čuvaricu i ključaricu (Dorbić 2018:18). Navedene kabine-presvlačione imale su samo svrhu kraćeg boravka u njima budući da nisu bile dovoljno velike za opremanje kuhinjom ili krevetom, te su služile kao pomoć u svakodnevnim kretanjima između središta grada i kupališta organiziranim prijevozom brodom ili privatnim brodicama. Osim javnih kabina koje su bile dostupne za najam, članovi zadruga su gradili svoje privatne kabine koje su bile njihovo vlasništvo. Plan zadruga je bio iskoristiti prihode od javnih kabina u svrhu izgradnje budućih turističkih kapaciteta – gostiona, modernog hotela s ribnjakom i moguće vila; te sadnje šume, „sve u zdravstvene svrhe“ (HR-DAŠI-14 [2]).



Prilog 6. Prve kabine na Jadriji nastale u razdoblju od 1922. do 1927. Fotografirao R. Škaro, godina nastanka fotografije nepoznata. Preuzeto iz knjige *Moja Jadrija* (Dorbić 2018:43).

Kabine druge faze (Prilog 7.) nastaju u razdoblju od 1927. do 1928. godine prema zapadu u smjeru Srime. Te kabine, namijenjene za imućnije Šibenčane, bile su nešto veće (Dorbić 2018:18). Povećanjem kapaciteta kabine nudila se mogućnost opremanja krevetom ili krevetom na kat, pa su tako nudile mogućnost dužeg boravka čime se bar dijelom smanjuje svakodnevno putovanje kupaca iz središta grada na Jadriju. Iz knjige Don Krste Stošića *Rijeka Krka s 54 slike* iz 1927. godine saznaje se da se u ovom periodu na Jadriji nalazi 200 „gabina“ iz prve i druge faze gradnje (Dorbić 2018:68).



Prilog 7. Fotografija kupališta Jadrija iz 1929. na kojoj se vide kabine druge faze, građene od 1927. do 1928. Godina nastanka fotografije 1929. Autor fotografije nepoznat. Fotografiju ustupio Konzervatorski odjel u Šibeniku.

U razdoblju od 1936. do 1938. godine nastaju kabine treće faze (Prilog 8.) koje su postavljene pod kutom od 90 stupnjeva u odnosu na one starije. U trenutku nastajanja nalazile su se na poluotočiću koji je kasnije nasipanjem u potpunosti povezan s kopnom, dok je na navedenom nasipu napravljen kraći niz kabina u drugom redu do mora (Dorbić 2018:19).



Prilog 8. Fotografija kabina iz treće faze, građenih između 1936. i 1938. godine. Primjetna je razlika u veličini u odnosu na kabine-presvlačione koje se vide u pozadini desno. Također su vidljive izmjene na pojedinim kabinama, ožbukavanje i mijenjanje ulaznih vrata. Fotografirala Martina Šoda u svibnju 2018.

Četvrta faza gradnje kabina nikada nije realizirana (Dorbić 2018:19), ali njihovu planiranu građu i oblik možemo saznati iz rukopisa majstora datuma 6. ožujka 1939. s naslovom „Za gradnju betonskih kabina na kupalištu Jadrija“ (HR-DAŠI-14 [6]):

„Kabine će se izgraditi iz betonske smjese 1:6 sa dodatkom 20% kamena. Debljina zidova u temelju 25, a od temelja do krova 20 cm iz armiranog betona, krov od betona kao obično sa svim kabinama. Gruba i fina žbuka sa dodatkom cementa vanjska i unutarnja. Pod u kabini i pločnik pred kabinom od betona deb 10 cm- obalni zid pred kabinom za uzdržavanje nasipa. Nasip u kabini i pred kabinom- vrata od drva obično kao na svim kabinama. Ostraga prozor sa caklim, škure i goriča 60/60 boja disanje vrata i prozor, naulje sivom bojom 3 ruke. Unutrašnji dio na vapno- bojadisano. Veličina kabine čese izraditi prema ovomu nacrtu 300/310. Svaka kabina prema opisu izgradnje stoji 6050 dinara.“

Iz ovog opisa možemo zaključiti da planirane kabine izgledom i materijalom ne bi odstupale od kabina prethodnih faza. Navedeni nacrt nije priložen uz rukopis, a razlog zbog kojeg kabine nisu sagrađene nije poznat.

U prvoj fazi projekt izgradnje kupališta Jadrija uživa toliku podršku među

Šibenčanima da pojedinci na „samrti traže od svojih obitelji i prijatelja da ne kupuju vijence i cvijeće, već da njima u slavu i sjećanje uplate priloge za unaprjeđenje i razvoj Jadrije“, a što se produžuje i donacijama na godišnjice smrti, čime se prikupljaju znatna sredstva za dovršenje kupališta (Ferić 2018b)⁸.

Popularnost kupališta pri samom kraju 1930-ih godina, stav posjetitelja te razlike između vlasnika kabina i posjetitelja koji su kabine iznajmljivali na dnevnoj bazi, kao i ekonomsku pristupačnost kabina, primjećujemo u iskazu Igora Belamarića u njegovoj knjizi *Šibenska sjećanja*:

„Pred sam Drugi svjetski rat sve više se počelo ići i na Jadriju. Do tada su tamo išli uglavnom oni koji su posjedovali vlastite- za današnje pojmove- skromne kabine toliko da se može presvući, moguće i na skromnom ležaju odmoriti, počiniti. Zapravo su bili jako ponosni na te svoj kabine. Mi ostali našu bismo odjeću predavali u garderobu, uz minimalnu novčanu naknadu“ (Belamarić 2016:266).

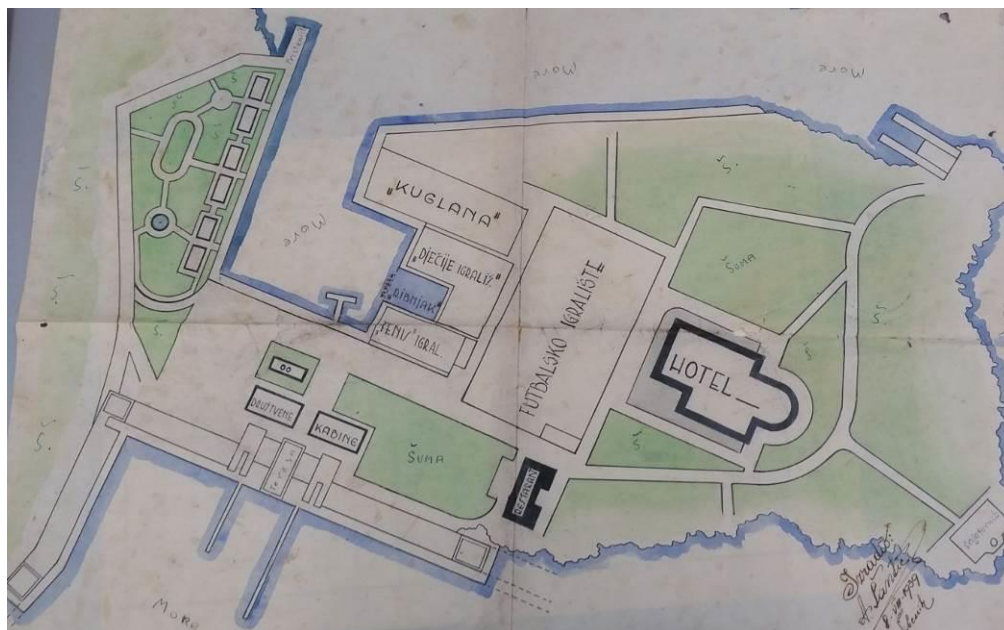
Budući da ni jedan od mojih kazivača nije dovoljno star da bi posvjedočio životu kupališta u ovoj fazi, u tu svrhu koristim kazivanje Asje Marotti iz 2006. koje se nalazi na stranici *Jadrija.net* ([s.n.] 2012a). Iz kazivanja je vidljivo da su prvi vlasnici kabina bili imućni šibenski građani: trgovci, liječnici, pomorci. Najznačajniji među njima koristili su svoje povlastice te uzurpirali zajednički prostor ispred kabina gradnjom terasa nad morem ili postavljanjem svojih stolova, suncobrana ili ležaljki. Život na kupalištu bez struje i s ograničenim prometovanjem broda opisuje:

„Najnedorečenije će zauvijek ostati ono romantičko razdoblje bez struje, s petrolejkama i voštanicama, kad bi se pred kabinu iznio stolić ili bančić, pa bi se tu večeravalo, pa ugasilo sviću, stavilo šugaman na vrući beton, uz gitaru pivalo i - čekalo u mraku brod, brzu prugu, da onako osvijetljen uđe u najljepši i najčudesniji kanal na svitu...“ ([s.n.] 2012a)

4.1.2. Širenje i razvoj kupališta oko kabina

Kako je vidljivo iz nacrtu iz 1939. (Prilog 9.), osim kabina kupalište se namjeravalo proširiti kroz izgradnju hotela u šumi istočno od kabina prema svjetioniku, no taj plan nikad nije ostvaren.

⁸ Autorica članka navodi imena obitelji koje su na ovaj način pomogle razvoj kupališta, no ne navodi izvor. Nepoznato je li autorica sama istraživanjem došla do ovih podataka ili ih je preuzela od nekog. Majda Dorbić (Dorbić 2018:18) također navodi ovakve slučajeve, čime se potvrđuje praska, no opet bez navođenja izvora.



Prilog 9. Nacrt širenja kupališta. Autor nacrt Šantić, godina nastanka 1939. Dostupno u Državnom arhivu u Šibeniku (HR-DAŠI-14 [7]).

Zbog potrebe eksproprijacije zemljišta u smjeru sjeveroistoka u svrhu građenja turističkih objekata te osiguravanja prostora za dovod vode, Zadruga je tražila potporu Općinskog upraviteljstva. U „Podnesku Općinskom upraviteljstvu u Šibeniku za ekspropiriranje zemljišta i udjela potpore od strane Kupališta 'Jadrija'„ (HR-DAŠI-14 [2]) vidljivo je da potrebe poboljšanja komunalne infrastrukture pravdaju kroz isticanje turističkog potencijala i nezamjenjivosti Jadrije za grad Šibenik:

„Svaki grad ima nešto što privlači strance i putnike da se zadrže u odnosnome gradu i da mu pruži neku udobnost i ugodnost.

Grad Šibenik nema ništa od svega toga, osim kupališta Jadrija koje se pomalo razvija, ali bez izdašne pomoći sa strane vlasti i sa strane općine, neće se moći ništa učiniti.“

Velike planove Zadruga te manjak sredstava vidi se i u „Pismu turističkom savezu Šibenika“ (HR-DAŠI-14 [8]) koje je upućeno 10. srpnja 1940. U pismu se navodi program radova na kupalištu za koje se tražila financijska potpora budući da je „ljepota, položaj i važnost ovog kupališta po turizam od preke potrebe“. Planom je predviđeno niz građevinskih i estetskih zahtjeva kojima bi se poboljšali uvjeti na kupalištu. U planu je bila izgradnja spojne ceste kupališta s turističkom cestom koja bi spajala kupalište s kopnom, a za koji je od strane ministra građevine već 1937. bio odobren kredit od 40.000 dinara. U

cilju popravljavanja sanitarnih uvjeta na kupalištu bila je predviđena izgradnja higijenskih zahoda, budući da su dotadašnji bili izgrađeni između kabina te širili neugodne mirise, te nasipavanje i isušivanje močvarnih pličina iza kabina na sjevernoj i južnoj strani, čije je područje prilikom plime i oseke zaudaralo. Planirana je bila izgradnja novih javnih kabina čija bi gradnja bila koštala oko 150.000 dinara. Gradnja se procijenila nužnom budući da postojećih 50 kabina nije bilo dostatno za primanje dnevno od 500 do 600 gostiju kupališta. Građevinski radovi su osim izgradnje kabina predviđali uređenje športskog igrališta na kojem bi se mogao igrati tenis, uređenje desnog bazena u moru u svrhu proširenja kupališnog prostora te uređenje ulaza u more ispred ženskog odjeljenja. Estetski izgled kupališta planirao se poboljšati pošumljavanjem, odnosno izgradnjom parka s nasadom ukrasnog grmlja i cvijeća te uređenjem parka i sadašnje šume budući da su se nasadi svake godine morali obnavljati uslijed zime, ljetne žege i slabog zemljišta. Dodatni sadržaj od posebne važnosti bio je telefon kupališta koji se planirao spojiti na telefon Martinske kao najbliže točke (HR-DAŠI-14 [8]).

4.1.3. Korištenje i oblikovanje prostora od strane korisnika kabina

Kako su korisnici kabina koristili i transformirali prostor Jadrije prikazat ću kroz iskaz kazivačice Marije. Ona i njena šira obitelj korisnici su jedne kabine od 1960-ih godina, a prva korisnica u obitelji je bila njena baka. Njihova kabina se koristi tijekom toplih mjeseci, s time da dio obitelji, pogotovo oni koji nema poslovnih obveza, kabinu koriste svakodnevno, dok drugi dio obitelji dolazi povremeno, a kabina se ustupa i na korištenje prijateljima:

„Kabinu su koristili, a koriste i sada, dvije obitelji, odnosno obitelj moje majke, moja obitelj, i tetina obitelj. To ti je prije bilo manje ljudi, a sad je nešto više jer sad moji rođaci, odnosno tetina djeca, imaju djecu, tako da je sad to jedan veliki, veliki lunapark tamo svaki dan. Rekla bi da je to po prilici, da ju aktivno koristi jedno sigurno 5-6 ljudi svakoga ljeta: moji roditelji, moja teta, moja rodica, naletim ja, naleti rođak, jedan-drugi, troje male djece, prijatelji koji često navrate i ostave stvari, tako da je dosta prometno. Oni ti to aktivno počnu koristiti u srpnju, baš da budu svakodnevno, pa sve do tako, rujna, svaki dan, bez iznimke. Svaki dan iz Šibenika idu tamo, i to radi cijeli red kabina, i cijela moja obitelj.“

Budući da je njihova kabina srednje veličine, iz druge faze gradnje kabina, veličina prostora ograničila je njeno korištenje i svrhu. Kazivačica Marija se sjeća da je u kabini postojao krevet na kat, no nije se nikad koristio jer u kabini nitko nije spavao. Zbog toga je

izbačen kako bi se oslobodio prostor za stvari koje su obitelji bile potrebne za svakodnevni boravak na kupalištu ili stvari koje su bile vezane za hobije određenih članova obitelji:

„Moj pokojni tetak koji je koristio kabinu je tamo sadio palme, pa je tu bilo 4-5 sadnica palmi, od njihove gajete neka jedra. Krevet je jednostavno postao nepotreban, s obzirom da niko nije nikad prespavljivao. Ja kad bi prespavljivala, onda sam spavala kod prijateljice u kabini, koja je pak ostavila krevet na kat. Tako da je ona lišena apsolutno svega, osim jednog stola na kojeg se odlažu stvari, dvije stolice i jedna komoda u kojoj su sve maske, peraja, losioni za sunčanje i tako dalje, i sve ostalo je prekriveno šezlonima⁹, koji se koriste u šumici iza kabina, rasklopnim stolovima koji se isto koriste u šumici kad se na Jadriji jede, što isto nije rijetko, i dječjim napuhancima.“

Danas prostor služi kao presvlačiona i spremište opreme za kupanje i sklopivog namještaja. Na takav način olakšavaju se svakodnevna kretanja na relaciji mjesto stalnog boravka – Jadrija budući da se ne mora prenositi veliki broj stvari, a istovremeno su im svakodnevno dostupne stvari za komforniji cjelodnevni boravak na kupalištu. Ovakav način korištenja kabine nije tražio puno promjena u unutrašnjosti, te se prostor danas koristi na isti način kao što ga je koristila prošla generacija ove obitelji:

„Jako malo intervencija, korištena je identično kao prije, znam po pričama majke kad je bila mala, samo šta se drukčije putovalo, putovalo se brodom i nosilo se sve u portaprancima¹⁰, i jelo se u šumici, koja je tada bila gušća. Danas se hrana sprema u gradu i nosi u tupperwarima, ali se i dalje jede u šumici. Ali je zapravo bila relativno slična upotreba kabina, a to je mahom da izvadiš te stolice koje su unutra, šezloni idu u šumicu, a stolice ispred kabine, i onda sjediš ispred jer unutra zapravo nitko ne boravi.“

Intervencije koje su na objektu bile potrebne su bile na fasadama, koje su, kako navodi Marija, „trusne i oronule“ zbog utjecaja vanjskih faktora, prvenstveno velike blizine mora. Budući da je odlamanje komada fasade svakodnevna pojava, korisnici kabina ih moraju redovito „nadoštukavati“. Osim nužno potrebnih intervencija na fasadi, obitelj nije ništa mijenjala jer, kako je kazivačica rekla, „vole da to sve ostane iskonski“.

Manjak intervencija u unutrašnjost prostora moja kazivačica nalazi i u činjenici da prostor koristi široki krug ljudi te je nejasno tko će ulagati u prostor i tko će ga održavati. U slučajevima poznatima kazivačici u kojima je kabina većih gabarita te ju koristi samo jedna obitelj unutrašnjost je značajnije oblikovana i prilagođena za duži boravak i spavanje, no

⁹ Šezlon: ljetni platneni stolac-ležaj, ležaljka

¹⁰ Portapranci: „tri teće, jedna u drugoj, na jednoj ručki, u koje se iz gostijone kući nosila juva, meso i salata” (Jakovljević 2014).

njihova kabina je „više mjesto okupljališta, ne koristi se prostor kao takav jer što se toga tiče, koliko se unutra boravi, može i ne postojati“.

Iako su promjene na i u objektu koji koriste bile rijetke, budući da je unutrašnji prostor bio sporedan, obitelj na svakodnevnoj bazi transformira javni prostor. Vađenjem i postavljanjem rasklopivog namještaja na plato ispred kabina ili u šumicu, javni prostor pretvaraju u svoj dnevni boravak ili blagovaonicu:

„Evo bila sam pred neki dan, ispred kabine, dakle sve se događa ispred kabine, to je jedan cijeli igrokaz. Povađeni su svi šezloni, svi sjede, i s boka i ispred, teta i mama ispred nešto pričaju, sa strane moj otac sjedi u šezlonu i čita knjigu, a oko njega, mislim jedno 7-8 dice skače, moja rodica ih hvata, njezina prijateljica presvlači najmlađe u kabini, izlazi sa krafnom u ustima. Dakle to je jedan kaos, tamo je veselo, tamo svi staju, prolaze, jer je to kabina koja je tamo blizu tuša, pa oni koji se kupaju na mulu tamo prolaze. Svi prolaze, svi staju, svi se javljaju, ogromna je graja. To je baš jedna poznata narodna kabina, tako da meni je to jednostavno previše.“

Za razliku od razdoblja djetinjstva kada se kupala isključivo ispred kabina, danas se kazivačica kupala na drugim dijelovima, odnosno na zapadnom dijelu prema naselju Srima. U odrasloj dobi, kada dolaskom na Jadriju teži odmoru od radnih obveza, bira dio s manjim brojem kupaca. Dodatan faktor za odabir ovog područja je i surf centar u kojem se može baviti njoj dragim hobiem i družiti s prijateljima. Dio toga društva također je vezan obiteljskim odnosima uz Jadriju, dok drugi dio bira ovo područje zbog bavljenja prethodno navedenim hobiem.



Prilog 10. Fotografija kabina prve i druge faze na Jadriji. Fotografirala Martina Šoda u svibnju 2018.

4.1.4. Jadrija u razdoblju formiranja kupališta i gradnje kabina

U početnom razdoblju nastanka Jadrije intervencije u prostoru su se ticale gradnje prvih turističkih objekata, kabina. Kabine su isprva imale funkciju samo presvlačione, najviše zbog svojih dimenzija, te su time bile samo pomoćno sredstvo u dnevnim kretanjima iz centra grada na kupalište. U idućim fazama gradnje kabina dimenzije su im povećane te se time omogućava duži boravak na Jadriji, ali uz potrebu redovitog putovanja između mjesta stalnog boravka i Jadrije. Putovanje je većinom bilo vezano uz nabavku glavnih sredstava za život kao što je voda, budući da na Jadriji nema izvora pitke vode, pa se ona morala prevoziti brodom. Osim gradnje kabina, prostorno se radilo na proširenju prostora kupališta, izradi pristupnog puta kojim bi se omogućila veća prometna povezanost, koja je do tada bila limitirana samo na morski put, osiguravanju higijenskih i sigurnosnih uvjeta na kupalištu, izvođenju radova na uređenju okoliša Jadrije te dodavanju prostora za rekreaciju. Najuspješnija sezona ove faze, 1938. godina, na Jadriju je dovela nešto više od 40 tisuća

posjetitelja (HR-DAŠI-29 [1])¹¹.

Kupalište je u ovom razdoblju funkcioniralo kao polujavni prostor, „prostor koji je ograničeno dostupan i otvoren, pristup posjetitelja i korisnika je selektivan, a kretanje kontrolirano“ (Čaldarović i Šarinić 2017:19). Prostor kupališta bio je dostupan širim masama, ali u ograničenom vremenu, od 1. lipnja do 30. rujna (Dorbić 2018:68). Prostor kupališta bio je pod nadzorom čuvara te ograđen ogradom, čime se limitiralo njegovo radno vrijeme tijekom dana, ali i tijekom godine. Zadruga je sama procjenjivala kada je potreba otvaranja kupališta, što se svodilo na rad od prvih toplijih dana do početka jeseni. Prostor je bio оформljen sredstvima privatnih investitora, Kupalište „Jadrija“ z.s.o.j., koji su dobili prostor u najam od strane Općine, te su uz pomoć Općine, koja je izdavala javne pozive za otkup zemljišta, vlastitim sredstvima proveli eksproprijaciju zemljišta. Svoje ulaganje su kompenzirali kroz trajno korištenje privatnih kabina, dok su dodatna sredstva pristizala kroz dnevni najam javnih kabina te su se koristila za širenje i unaprjeđivanje kupališta.



Prilog 11. Područje – označeno kao 1. faza razvoja – na kojem se odvija većina transformacije prostora Jadrije u razdoblju gradnje kupališta i kabina. Autorica priloga Martina Šoda. Predložak za prilog Auto karta Hrvatske.

¹¹ U dokumentu nije specificirano na koje mjesece se riječ „sezona“ odnosi.

4.2. Razdoblje nacionalizacije i promišljanja oblikovanja prostora oko kupališta

Drugo razdoblje oblikovanja prostora Jadrije, koje je trajalo od 1940-ih do 1960-ih, bilo je obilježeno događanjima za vrijeme i nakon Drugog svjetskog rata. Nakon rata došlo je do velikih promjena u Jugoslaviji, koje su se osjetile i na Jadriji. U procesu obnove zemlje nakon rata započela je faza planskog usmjeravanja razvoja, među ostalim i turizma, te su se bilježila veća turistička kretanja, dok se radilo na povećanju turističkih kapaciteta, posebno onih usmjerenih na radničko odmaranje usred donošenja odluke vlade SFRJ o pravu trudbenika na godišnji odmor (Kobašić 1987:8-10).

Vukonić (Vukonić 2005:135) navodi da se nakon rata u zemlji uspostavio „novi i pravedniji poredak“, s naglaskom na socijalna prava radničke klase. U toj novoj političkoj doktrini poticao se turizam uz obrazloženje da svatko ima pravo na rad, ali i na odmor. Poseban je fokus bio na domaći turizam uz parolu „odmor za socijalističkog radnog čovjeka“ (ibid.:136), za razliku od bivšeg sistema kojim je takvo pravo bilo rezervirano za bogatu manjinu (ibid.). Gospodarske organizacije su izdvajale znatna sredstva za izgradnju odmarališta zaposlenika i njihovih obitelji, što je uz djelomično pokrivanje troškova putovanja na odmor povećalo turističko kretanje (ibid.:139).

Tijekom bombardiranja za vrijeme Drugog svjetskog rata na Jadriji je srušen dio jugoistočnog, a nakon rata i pojedini dijelovi zapadnog krila kupališta (Ministarstvo kulture Republike Hrvatske 2014). Unatoč oštećenjima i promjenjivoj političkoj klimi, kupalište je ostalo otvoreno (Dorbić 2018:132). Zamjetan je doduše pad posjetitelja, pa tako podatak iz 1947. (HR-DAŠI-29 [1]) navodi da je Jadriju te sezone posjetilo oko 27 400 kupaca, što je bilo 30 % manje posjetitelja od predratne 1938. godine.

4.2.1. Promjena vlasništva kupališta i nacionalizacija kabina

Po završetku Drugog svjetskog rata, 1947. godine Zadruga kupališta Jadrija odlučila je da „u narodnom interesu i da širim slojevima pučanstva omogućiti oporavak i razonodu na kupalištu“ podnese prijedlog Gradskom narodnom odboru u Šibeniku da „svu svoju imovinu pokretnu i nepokretnu, koja se nalazi na kupalištu Jadrija, kao i onu u Šibeniku, a koja se sastoji od betonskih kabina, prostorije za buffet, te čitavog svog terena koji se nalazi na kupalištu“ prepusti gradu, zajedno sa svim svojim potraživanjima kao ratna žrtva, dugovanjima i obvezama (HR-DAŠI-29 [1]).

U prijedlogu su se, među ostalim definirala prava i obveze upravljanja kabinama te pravo vlasnika kabina da interveniraju u prostor gradnjom terasa za sunčanje te obnovom

porušenih kabina:

„Što se pak tiče privatnih kabina na Jadriji, Gradski N.O. se obavezuje da će poštivati prava vlasnika istih. Obavezuje se da u ta prava neće zadirati, te da će te kabine smatrati kao isključivu svojinu dosadašnjih vlasnika, sa kojim isti mogu da raspolažu, kao što ostali građani mogu da raspolažu svojim kućama. Osim toga vlasnici tih kabina imaju pravo da pred istim podižu terase za sunčanje, kao što su imali i ranije, te i te terase imaju se smatrati kao sastavni dio njihova vlasništva. Što se pak tiče južnih porušenih kabina, daje se rok od jedne godine bivšim vlasnicima da ih obnove, a u koliko kroz to vrijeme nebi to učinili, smatra se da su obnovu napustili i time teren postaje ponovno vlasnost kupališta.

U slučaju da bi Gradski N.O. htio odmah da obnovi porušeno krilo kupališta, to može da napravi o svome trošku, ali uz uvjet, da bivši vlasnici imaju pravo da u roku od dvije godine otkupe te kabine uz cijene koštanja, a kroz to vrijeme Gradski N.O. ima pravo da iste iskorištava iznajmljivanjem.

U koliko u tom roku nebi bile otkupljene, postaju potpuna vlasnost kupališta i bivši vlasnici gube svako pravo. Isto vrijedi i za nepopravljene kabine, koje su vlasnici napustili“ (HR-DAŠI-29 [1]).

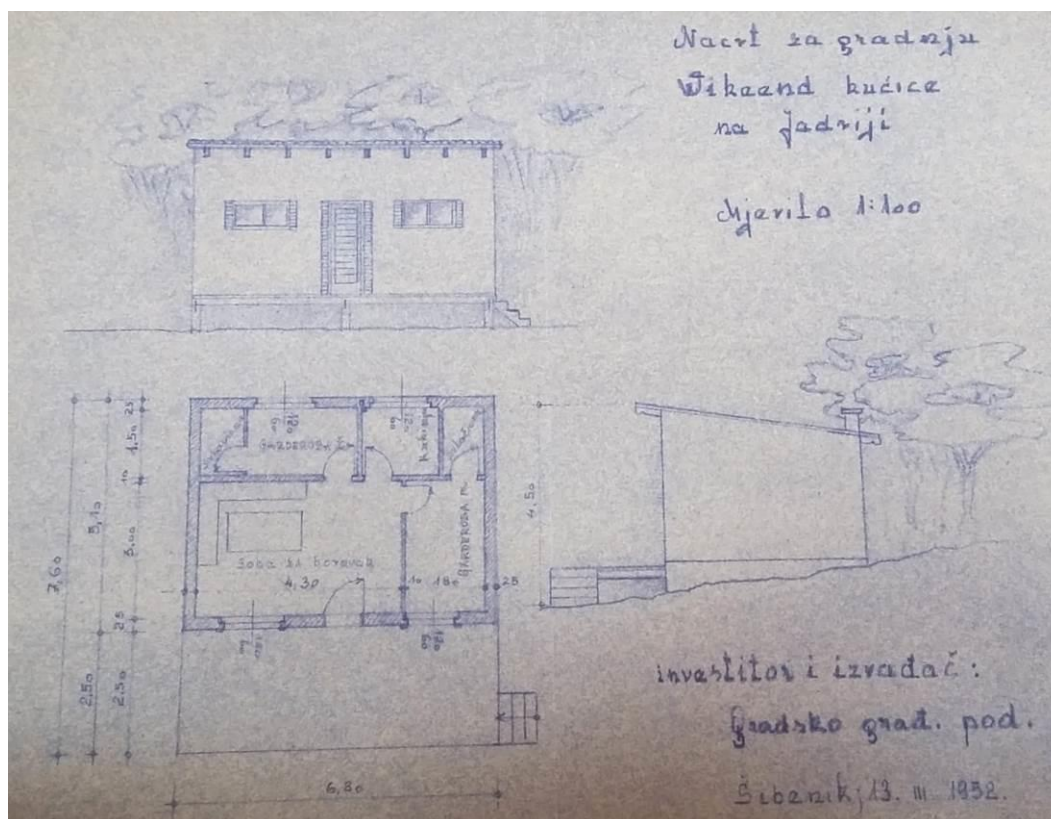
Iz prijedloga je vidljivo da su intervencije u prostoru, u vidu proširenja platoa ispred kabina, prepuštene vlasnicima kabina. Kabine se u prijedlogu tretiraju kao privremeni domovi ili vikendice.

Kao posljedica rata, a s podlogom u prepuštanju kabina Gradskom narodnom odboru, od 1948. do 1950. godine provodi se nacionalizacija kabina. Prema presudi Vrhovnog suda Hrvatske iz 29. travnja 1971. kabine su kao zadružna imovina kupališta „Jadrija“ predane Gradskom narodnom odboru u Šibeniku 1947. godine. Sama Zadruga s ograničenim jamstvom Kupalište Jadrija se briše iz zadružnog registra 1947. godine (Dorbić 2018:135).

Iako je bilo neosporno da su sagrađene od strane zadrugara u periodu između dva svjetska rata i da im se od tada priznavalo vlasništvo, nakon donošenja Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o nacionalizaciji privatnih privrednih poduzeća, pogotovo onih koji imaju važnost za narodno zdravlje kakva su javna kupališta, prostor je ex lege nacionaliziran te iz građanskog prešao u državno vlasništvo (Dorbić 2018:135-137). Sve su se kabine, one koje su od početka bile javne, te one privatne koje su sada nacionalizirane, davale u dnevni ili sezonski najam, dok je čest i slučaj da su prijašnji vlasnici privatnih kabina te iste sada unajmljivali (ibid.).

4.2.2. Nova vrsta smještaja

U potrazi za novom vrstom smještajnih kapaciteta, pedesetih godina 20. stoljeća razmatra se ideja gradnje „wikeend kućica“. Jedan tip kućica ovakvog smještaja vidljiv je na nacrtu iz 1952. godine (Prilog 12.). Predviđeno je bilo da kućice budu mobilne, izrađene od drva, dimenzija 7,60 X 6,80 metara (HR-DAŠI-29 [8]). U prostoru kućice bila bi smještena jedna veća soba za boravak, dvije manje garderobe sa svlačionom te omanja kuhinja (ibid.). U dimenzije kućica ulazio bi i drveni plato ispred ulaza za sunčanje i boravak u prirodi (ibid.), budući da su kućice trebale biti smještene u borovoj šumi, jugoistočno od najstarijih kabina te sjeverozapadno od svjetionika. Ovi objekti su bili planirani za sezonski najam (HR-DAŠI-29 [23]). U ostatku rada imenujem ih „bungalovima“, budući da se taj naziv uvriježio među lokalnim stanovništvom u narednim desetljećima.



Prilog 12. Nacrt za gradnju wikeend kućice na Jadriji. Danas se za ove objekte uvriježilo ime „bungalovi“. Autor nacrtu nepoznat, godina nastanka nacrtu 1952. Dostupno u Državnom arhivu u Šibeniku (HR-DAŠI-29 [8]).

Osim prethodnog nacrtu, 1954. godine pojavio se interesantan nacrt za „weekend

kućicu“ (Prilog 13.) inženjera arhitekture Dragana Boltara građenu od suhozida, sa što manje suvremenih tehnologija kako bi se bolje uklopila u prirodu. Kućica se trebala nalaziti „na krajnjem rubu postojeće šume u pravcu prema Srimi, 120 metara od prve izgrađene vikendice i 50 metara od ruba mora“ (HR-DAŠI-29 [19]). Na terenu se prije pojave vikendice u sjevernom uglu parcele nalazila oveća gomila, „čemer“ ili bunja, neoblikovanog vanjskog izgleda, dimenzija 2,60 X 2,70 X 3 metra. Tekst molbe za gradnju ovog objekta (HR-DAŠI-29 [19]) navodi:

„Sama činjenica, što na tome mjestu postoji takav objekt [gomila], koji je doduše i neugledan, a i nepoznat, te ne predstavlja sa materijalnog gledišta upravo nikakvu vrijednost- on ipak sa mog gledišta predstavlja srž jednog umijeća, jedan izvorni proizvod građevnog umijeća tog kraja, i smatram poželjnim da ga se dovede možda i od njegove neugledne vanjšine do toga, da se zadržavajući potpuno njegovu ugrađenost u najužu okolinu, oplemeni, očuva i primijeni u upotrebi njegovoj prvotnoj funkciji, uz današnji sadržaj. Jasno je da postoje kudikamo razrađeniji i ljepši primjerci 'čemera', no možda je upravo nenametanje ovog u toj okolini dobrodošlo, te bi to trebalo u osnovi i dalje zadržati. Možda bi ovim putem došli i do rješenja¹² današnje izgradnje takvih objekata, ili točnije na takav način gradnje, koji bi odgovarali mogućnostima i potrebama na tome mjestu, a za kraći ljetni boravak. U tome smislu bi ovo bio prvi pokušaj-možda“ (HR-DAŠI-29 [19]).

Iz teksta molbe može se iščitati cilj arhitekta da predloži još jedan tip turističkog objekta „ugrađenog u prirodu“, „podređenog okolini“ koji bi se u budućnosti mogao replicirati kao alternativa predloženim mobilnim drvenim kućicama. Ovakav objekt bi se bolje uklapao u postojeće stanje terena te valorizirao suhozide koji su se trebali rušiti u cilju čišćenja terena za izgradnju budućih nastambi.

¹² Gramatička greška postoji u originalnom dokumentu.



Prilog 13. Skica „weekend kućice“. Izradio Dragan Boltar u Zagrebu 1954. Dostupno u Državnom arhivu u Šibeniku (HR-DAŠI-129 [2]).

Početak 1950-ih godina počele su se graditi prve vikendice za odmor radnika i njihovih obitelji. Sagrađene su od novčanih sredstava privrednih i većinom gradskih poduzeća, a bile su namijenjene za odmor zagarantiran novim reformama. Među prvim zabilježenima je ona kolektiva Rad (HR-DAŠI-29 [10]). Osim toga, na području Jadrije se kroz 1953. i 1954. godinu također sagradio ferijalni dom, kuća od 127 metara kvadratnih sa 6 prostorija u kojoj su se sveukupno nalazila 24 kreveta, za školsku i radničku omladinu čiji je investitor bio Ferijalni savez Jugoslavije (HR-DAŠI-29 [21]).

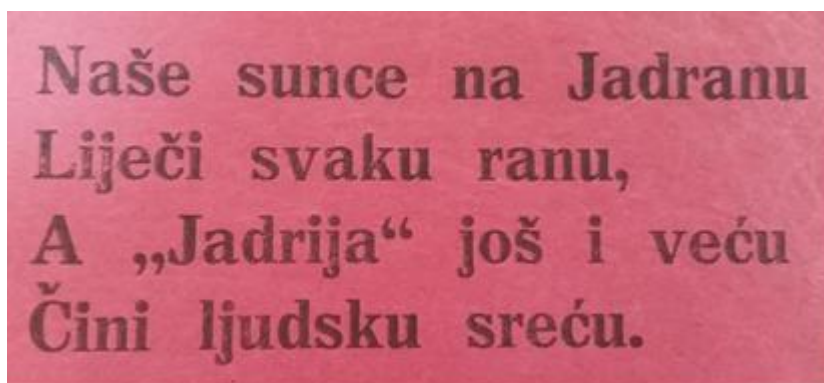
4.2.3. Upravljanje turističkim potencijalom

U razdoblju od 1940-ih do 1960-ih može se primijetiti veća angažiranost lokalnih poduzeća i vlasti za turističke potencijale županije, od kojih se Jadrija nudila kao najrazvijenije kupalište. U cilju pronalaženja i iskorištavanja turističkih potencijala organizirala su se turistička savjetovanja sa stranim stručnjacima (MUGŠ [12]), dok se broj stranih turista nastoji povećati kroz pregovaranja sa stranim turističkim agencijama. Nakon prebacivanja vlasništva i upravljačkog tijela, Gradskom narodnom odboru dano je na zadatak razviti prostora kupališta kroz gradnju sportskih terena, obnavljanje šume te podizanje brane protiv valova. Po preuzimanju kupališta, Gradski narodni odbor ulagao je svoja sredstva za poboljšanje higijenskih uvjeta kupališta te osigurao uvjete za primanje većeg broja kupaca kroz širenje prostora kupališta i pretvaranje prostorije dotadašnjeg bifeta

u garderobu. Financiranje razvoja kupališta osim od strane Gradskog narodnog odbora stiglo je od Uprave državnih stambenih zgrada donacijom materijala za proširivanje prostora kupališta, u vidu izgrađivanja betonskog platoa za sunčanje, proširivanja trotoara ispred kabina i gradnje kućice za čuvara, a materijal je pribavljen od kuća porušenih u Šibeniku za vrijeme Drugog svjetskog rata (HR-DAŠI-29 [9]).

U cilju uljepšavanja kupališnih područja na području Šibenika, kao ispomoć Narodnom odboru grada Šibenika i Turističkom društvu u Šibeniku 1953. godine nastalo je Društvo Jadrija (HR-DAŠI-29 [8]). Zadatak navedenog društva bilo je osiguravanje što udobnijeg odmora i kupanja građanstvu i turistima kroz pošumljavanje, nadzor kupališta te razvijanje nacrtu za proširivanje i daljnju izgradnju kupališta. Navedene godine radom Društva došlo je do proširivanja trotoara ispred kabina i izgradnje platoa za sunčanje.

Pod novom upravom, javne kabine su se dijelile i unajmljivale prema pristiglim molbama građana, s tim da je u jednu kabinu smještno i po nekoliko obitelji „kako bi se uvažile sve prispjele molbe i kabine podjelile sto većem broju građanstva“¹³ (HR-DAŠI-29 [2]). Iz molbi za najam kabina¹⁴ može se primijetiti da se Jadrija u razdoblju od 1940-ih do 1960-ih profilirala kroz lječilišni turizam za bolesnike kojima je potreban boravak na suncu i kraj mora, poput oboljelih od rahitisa (HR-DAŠI-29 [4]), osteoporoze i išijasa (HR-DAŠI-29 [5]), pa čak i žrtve rata poput bivših zatočenika logora Jasenovac (HR-DAŠI-29 [27]). Sama Jadrija se kroz svoje „revitalizirajuće“ svrhe reklamirala na plakatima koji prikazuju raspored vožnje brodova za kupalište, a kojima se na vrhu nalaze stihovi Ante Frue (Dorbić 2018: 153): „Naše sunce na Jadranu/ Liječi svaku ranu/ A 'Jadrija' još i veću/ Čini ljudsku sreću“.



Prilog 14. Detalj s plakata rasporeda vožnje brodova za kupalište Jadrija. Godina

¹³ Gramatičke greške stoje u originalu dokumenta.

¹⁴ U Državnom arhivu u Šibeniku u Fondu 29. Narodni odbor kotara Šibenik 1946.-1962. se nalazi 40-ak molbi za najam kabina. Navedene molbe su s početka 1950-ih.

nastanka i autor plakata nepoznati. Dostupno u Državnom arhivu u Šibeniku (HR-DAŠI-29 [25]).

molba
na kabini na Jadriji

upravi Kupališta Jadrija
Šibenik

Podpisani molu Taj gospođi Marko, da im se dodeli jedna
kabina na Jadriji, posto smo roditelji, a imamo
potrebnu sumu. Koliko rođi sine Ivo Grubišić
koji posli neg je oženio svoju sva potrebnu sumu
dica Marko, isto imaju potrebnu sumu, imamo ih
troje, Gorge Miliša bolari u rodnom mjestu pa
je u penziji, čuvaju cipacu u logoru Jasenovac,
tako isto treba mu sumu
Nato molimo da nam se udjeli kabina, koja
bi opadala u obitelji

A. F. - A. M.

Šibenik 21/5-53

Marko Lovrić dionjelo
Ivo Grubišić umirovljen
Gorge Miliša novinar

Prilog 15. Molba za kabinu na Jadriji. Autori molbe su Marko Lovrić, Ivo Grubišić i Gorge Miliša. Molba nastala u Šibeniku 1959. godine. Dostupno u Državnom arhivu u Šibeniku (HR-DAŠI-29 [28]).

Društvo Jadrija se uključilo u podizanje turističke privrede i turističke promocije u gradu. U području promocije kupališta Društvo Jadrija je sudjelovalo u izdavanju prospekta grada i okolice u kojoj je Jadrija bila zastupljena s nekoliko fotografija i tekstom (HR-DAŠI-29 [17]). Plod njihovog truda i suradnje s gradskom upravom bila je najposjećenija sezona od početka rata, 1953. godine, u kojoj je Jadrija primila 56 tisuća kupaca (HR-DAŠI-29 [17]).

U razdoblju 1950-ih godina u gradskim tiskovinama su se sve češće pojavljivali članci vezani uz potencijale razvitka turizma u gradu i okolici. Članak iz *Šibenskog lista* objavljen 27. svibnja 1953. godine (MUGŠ [2]) navodi manjak valorizacije turističkih potencijala grada. Razlog tome nalazi su velikom broju tvornica koje zagađuju zrak tvorničkim

dimovima, manjku zelenih površina, plaža i hotelskog kapaciteta te neiskorištavanju raznolikosti ponude ovog područja, od povijesno-umjetničkih znamenitosti do prirodnih ljepota. U članku se kao primjer pogodnog kupališta za razvoj turizma, uz kupalište „Martinsku“, navodi Jadrija. Dok su pohvale bile na račun izgrađenih turističkih kapaciteta, kao što su kabine i restoran, autor članka je bio stava da su prepreka većem broju turista nepristupačne cijene te loša prometna povezanost, još uvijek limitirana na pomorski promet. Sličnu tematiku propituje i članak iz istih novina objavljen 24. lipnja iste godine (MUGŠ [3]) u kojem se istaknulo da se turizam u Šibeniku ne smije zapostaviti u korist industrijskog razvoja uz podizanje tvornica. Razvoju turizma bi pridonijelo proširivanje Jadrije te bolji uvjeti prijevoza. Navodi se i potreba građenja gradu bližeg kupališta budući da je zbog geografske izoliranosti Jadrija nepristupačna. Daleko pogodniji po Jadriju je članak iz *Šibenskoj listi* objavljen 26. kolovoza 1953. (MUGŠ [5]) koji je istaknuo njezine turističke potencijale, uz naglasak na odmarališni aspekt kupališta:

„Iako Šibenik kao lučko-industrijsko mjesto ne može da se tretira kao čisto turističko odmaralište i kupalište, to on ipak raspolaze u neposrednoj blizini predjelima i mjestima, koja u tu svrhu mogu da idealno posluže. Tako na prvo mjesto dolazi kupalište Jadrija, koje odvojeno od svakog naselja, u stvari predstavlja jedan prostrani borov park. Kupalište se odlikuje čistom vodom kao kristal koja ostaje nepomućena i u vrijeme najbrojnije kupališne posjete. Jadrija, međutim, nije samo kupalište, već je ona zapravo i odmaralište. Njezine široke, borovom šumom i tamarisom zasađene površine, omogućuju prijatan odmor. Tihe zasjenjene staze su prikladna šetališta, a njen centralni dio, na kojem su smještena igrališta za tenis, košarku i odbojku, pruža najpovoljnije higijenske uslove za bavljenje ovim sportskim igrama. Vožnja šibenskim kanalom do kupališta je za turiste više nego interesantna“ (MUGŠ [5]).

Najopsežniji opis stanja i prijedloga za prostornu organizaciju Jadrije iz ove faze nalazi se u novinskom članku „Uslovi za razvoj turizma u našeg kotaru i gradu“ (MUGŠ [6]). Članak pokazuje promjenu strukture posjetitelja kupalište. Dok je u prijašnjoj fazi Jadriju posjećivalo većinom stanovništvo grada Šibenika i okolice, u drugoj fazi se povećao broj posjetitelja iz različitih dijelova Jugoslavije. Time se uviđa potencijal Jadrije da nadiđe status gradskog kupališta, te se razvije u samostalno ljetovaliste i odmaralište. U tu svrhu autor članka smatra da je bitno graditi nove turističke kapacitete, budući da su do sada jedini objekti bile kabine. Članak ističe potencijal primanja gotovo neograničenog broja gostiju zbog prostranosti duž obalne linije. Pravilnim upravljanjem, razvijanjem i promocijom Jadrije broj dnevnih posjetitelja mogao bi se brojati u nekoliko tisuća, što domaćih, što

stranih. Ipak, za dugotrajniji smještaj potrebno bi bilo sagraditi nove objekte. Pri tome su se najpogodnijima prema autoru smatrale „weekend kućice“¹⁵ te kućice niske gradnje, uz mogući nastavak gradnje obiteljskih kabina. Gradnja hotela smatrala se neprikladnim za područje kupališta. Autor članka pak iskazuje negativan stav prema izgledu dosadašnjih „tvrdih, teških i cementnih kabina“ te ističe potrebu gradnje novog tipa objekta „koji bi imao estetskiji i kulturniji izgled, noseći u sebi obilježja lake i pokretne gradnje“ (MUGŠ [6]).

4.2.4. Jadrija u razdoblju nacionalizacije i promišljanja organizacije prostora oko kupališta

Kupalište je kroz 1940-e do 1960-ih godina proživljavalo svoje zlatne godine porastom interesa za korištenje prostora kupališta, gradnjom dodatnih smještajnih kapaciteta i organiziranjem raznih priredbi. Prostor kupališta i dalje je funkcionirao kao polujavni, s istaknutom promjenom imovinsko-pravnih odnosa prepuštanjem svih prava i obveza Zadruga kupališta Jadrija Gradskom narodnom odboru. Upravljanje prostorom je iz ruku amatera i entuzijasta prešlo u ruke vlasti, koja je pak usko surađivala s udrugama građana u cilju turističke promocije i unaprjeđenja prostora. Sve češće su se pojavljivale pritužbe na limitiranost korištenja prostora, nepostojanje posezone ili nedostupnost kupališta za vrijeme vrućih dana van predviđene sezone kupanja (MUGŠ [7]). Prostor samog kupališta je proširen, pa tako podatak s kraja 1954. govori da je prostor bio povećan s 1 na 1.5 hektara (HR-DAŠI-29 [21]). Proširen teren za vrijeme ove faze nije bio uređen do kraja, uz najveću potrebu uređenja plaže u smjeru Srime prema sjeverozapadu i kultiviranja prostora prema jugoistoku u smjeru svjetionika. Na proširenom kupalištu su se uz postojeće kabine počeli formirati novi turistički objekti – „bungalovi“ te izletišta, dok se razmatralo osiguravanje prostora za logorovanje. Usred većeg interesa za gradnju na području Jadrije po prvi put se javila potreba izrade prostornog plana kojim bi se regulirala izgradnja kabina i vikendica u obalnom pojasu, a da se njima ne narušava pogled iz šume prema moru.

U upravi Društva Jadrija (HR-DAŠI-29 [23]) javila se debata u odabiru između gradnje kabina i vikend kućica. Gradnja kabina bi omogućila više turističkih objekata, ali manjih kapaciteta i uz mogućnost kraćeg boravka. Uz to, postojećim kabinama bila je potrebna temeljita rekonstrukcija, dok bi potencijalne nove morale biti estetski izmijenjene da budu u skladu s vremenom. Nasuprot tome, vikendice, koje koriste uglavnom stranci, bi

¹⁵ Ovaj naziv se pojavljuje u navedenom članku (MUGŠ [6]).

mogle primiti po dvije obitelji na cijelu kupališnu sezonu. Uz to, gradnja jedne vikend kućice bila je relativno jeftinija od gradnje jedne kabine, dok je sezonski prihod od jedne vikend kuće mogao biti 5 ili 6 puta veći od onog jedne kabine (ibid.). Pitanje odabira izgradnje određene vrste turističkog kapaciteta zapravo je bilo pitanje usmjerenosti kupališta na određenu vrstu posjetitelja, budući da se „ne smiju zapostavljati domaći gosti na račun stranaca“ (ibid.)¹⁶.

Društveni život na kupalištu nastojalo se oplemeniti plesovima i glazbom unutar događanja pod imenom „Plava noć“ na Jadriji (MUGŠ [4]), koje je označavalo otvaranje ljetne sezone (MUGŠ [13]).

U ovom periodu se rješavaju problemi komunalne infrastrukture koji su ograničavali normalan život na kupalištu, a time i udaljavali dio potencijalnih posjetitelja. Ulazi se u proces sređivanja dovoda vode i električne energije te prometne povezanosti. Pitanju dovoda vode nastojalo se doskočiti izradom čatrnje, no i dalje je postojala potreba za dovozom vode brodom. 1953. godine električna struja je došla na Jadriju u vidu agregata, dok je 1957. prvi put osvijetljena putem električnih vodova iz smjera Srime (Dorbić 2018:139). Na području prometne povezanosti radilo se na povećanju brodskih kapaciteta, dok su doneseni planovi za izradu turističkih cesta na ovom području te projekt gradnje mosta, koji je građen od 1964. do 1966. (Jurić 2016), a završetkom gradnje je uvelike utjecao na razvoj Jadrije u idućem razdoblju.



¹⁶ U tekstu nije razjašnjeno na što se misli pod izrazom „domaći gosti“. Pojam bi se potencijalno mogao odnositi na goste iz uže okolice, ali i na područje cijele države.

Prilog 16. U razdoblju od 1940-ih do 1960-ih gradnje objekata na Jadriji nema, već se promišljaju vrste potencijalnih objekata i kreiraju nacrti za postavljanje „bungalova“ u šumu jugoistočno od kabina – područje označeno kao 2. faza razvoja (planirano) – što će se realizirati 1960-ih. Autorica priloga Martina Šoda. Predložak za prilog Auto karta Hrvatske.

4.3. Razdoblje gradnje prvih vikendica i „bungalova“

Razdoblje razvoja Jadrije karakteristično po gradnji prvih vikendica i „bungalova“ trajalo je od 60-ih do 80-ih godina 20. stoljeća. Šezdesetih godina u Jugoslaviji na političkoj razini dolazi do „napuštanja politike naglašene brige za domaći turizam“ (Vukonić 2005:139), pa se tako ta briga s državnih organa prebacila na društvene organizacije i gospodarstvo (ibid.:139). Kako navodi Kobašić (Kobašić 1987:17), dolazi do booma izgradnje odmarališta kojima su investitori bile gospodarske organizacije, a koja su služila za odmor članova kolektiva i njihovih obitelji. Na turističkom planu prevladavao je proces samoorganiziranja, odnosno izgradnje i odmora u vlastitim kućama za odmor. Nastupio je boom izgradnje privatnih vikend objekta. Mogući razlozi ovog fenomena su bili mogućnosti dobivanja povoljnih dugoročnih kredita te zloupotreba takvih kredita namijenjenih stambenoj izgradnji i povećanju smještajnih kapaciteta u privatnom sektoru, gradnja kuća za odmor bez novca i kredita, davanje terena istaknutim pojedincima u bescjenje i besplatno, izgradnja turističkih gradića od strane ugostiteljskih i građevinskih organizacija, te „samovlasno“ prisvajanje terena u društvenom vlasništvu i na obalnom zaštitnom području. Procesu je pripomogla i manjkavost posebnih zakonskih propisa o izgradnji i korištenju kuća za odmor i rekreaciju te praznine i nedorečenosti u sistemu prostornog planiranja i njihova neusklađenost (ibid.:139).

Gradnja privatnih vikend objekata nije bila regulirana budući da su prostorni planovi prekasno doneseni ili su se slabo primjenjivali (Kobašić 1987:61). Po prostor najnepogodniji fenomen ovakvog turističkog prometa bilo je stihijsko podizanje kuća za odmor, i to često na najvrjednijim pozicijama. Kako objašnjava Kobašić (Kobašić 1987:62), parafrazirajući Franju Gašparovića, usred neadekvatne urbanističke koncepcije izgradnje izgradnja kuća za odmor zauzela je najkvalitetniji prostor turizmu. Franjo Gašparović smatra da „deset loše lociranih kuća za odmor može biti veća agresija na pejzaž nego hotel sa 500-600 kreveta ili turistički kompleks od 2000 do 3000 ležajeva“ (prema Kobašić 1987:62). Dragutin Alfier drži da se negativni utjecaji stihijske gradnje manifestiraju u vidu okupacije velikog dijela prostora pogodnog za turizam i rekreaciju, sterilizacije plodnog zemljišta, u uništavanju

unikatnih prirodnih i kulturnih pejzaža te u uzurpaciji društvenog zemljišta i javnog pomorskog dobra (prema Kobašić 1987:63).



Prilog 17. Fotografija iz starog turističkog prospekta iz 1960-ih. Autor fotografije nepoznat. Preuzeto iz knjige *Moja Jadrija* (Dorbić 2018:44)

Unutar ovih turističkih procesa, Jadrija je proživljavala novu fazu svog razvoja, obilježenu ubrzanim i značajnim prostornim promjenama. Ponajveća promjena nastala je izgradnjom Jadranske magistrale na području Zadar – Šibenik, koja je građena od 1959. do 1963. godine, te Šibenskog mosta 1966. godine. Ovim građevinskim pothvatima uvelike se pomoglo prometnoj povezanosti Jadrije, pa tako dolazak na prostor kupališta i plaže više nije bio limitiran samo na brodski prijevoz. Prema iskazu kazivača Mate, iako je stvorena pristupna cesta, sredinom 1970-ih automobilima još uvijek nije bio dozvoljen ulaz u Jadriju da se ne remeti mir na kupalištu. Za tu potreba bila je postavljena rampa za kontrolu ulaza automobila, dok je o redu na kupalištu i plaži brinuo zaštitar.

4.3.1. Gradnja vikendica i „bungalova“

„Termin vikendica podrazumijeva sve stambene jedinice za odmor i

rekreaciju/sekundarno stanovanje koje se pojavljuju u obliku kuće ili stana, koje se rabe bilo vikendima ili kraćim praznicima, bilo za duže boravke, te koje služe bilo za odmor i rekreaciju, bilo za komercijalne svrhe“ (Opačić 2012:13). Unutar ove definicije možemo ih izjednačiti sa stambenim jedinicama za odmor i rekreaciju, objektima sekundarnog stanovanja ili objektima za povremeno stanovanje (Opačić 2012:13). Bitno je istaknuti da se pri korištenju termina vikendica u ovom i narednim poglavljima misli na objekte koji su privatno vlasništvo fizičkih osoba, a isključujemo takozvane „wikeend kućice“ i kabine koje su bile dostupne za najam ili objekte koji su bili u vlasništvu radničkih kolektiva.

Početak ubrzanije gradnje vikend kuća na Jadriji vezan je uz prijašnje vlasnike kabina. Budući da su njihove kabine nacionalizirane, stalni posjetitelji Jadrije su gradili vikendice kao zamjenu za njih, kako vidimo iz kazivanja Grge Maričića - Grgice:

„Oduvik san bija ljubitelj Jadrije, tamo sam doša među prvima, i danas bi da sve za Jadriju. Šezdeset godina san bija tamo, od 1922. godine pa dalje, uvik tamo. Gabinu san svoju tamo napravija, poslin mi je oduzeli, a vikendicu san učinija 1962.“ (Šarić 2009:97)

Ovu činjenicu potvrđuje i Dorbić:

„Nacionalizacija kabina i dolazak struje na Jadriju skrenula je put života Jadrije u jednom novom smjeru.

Iako Jadrijaši čine sve da bi im se vratile kabine u vlasništvo, tu nema pomoći, usprkos dugogodišnjoj i iscrpljujućoj pravnoj borbi u koju su Jadrijaši valjda uložili više vremena i novaca nego u izgradnju samih kabina.

Tako poslijeratni kabinaši polako dolaze na ideju o gradnji vikendica, kad već ne mogu imati kabine.“ (Dorbić 2018:142)

Dorbić (Dorbić 2018:142) navodi da su se početkom 1960-ih godina u šumici na putu prema „gusterni“ počele graditi zidane vikendice. Prve vikendice su nastajale u borovoj šumi, sjeverno od kabina prema gusterni. Postepeno su se vikendice širile uz liniju plaže sagrađene prema Srimi, odnosno prema sjeverozapadu, ostavljajući ispred sebe uski pojas borove šume. Većina vikendica se gradila okupljena u manjim skupinama koje su bile raštrkane kroz borovu šumu (Prilog 20.). Prve vikendice bile su skromnih veličina, prizemnice ili prizemlje s jednim katom, no što Jadrija biva bolje povezana s gradom, vikendice počinju biti veće i kompleksnije.



Prilog 18. Primjer vikendice na Jadriji. Objekt je prizemnica smještena u šumi sjeverno od kabina. Ne može joj se prići automobilom, već se do nje dolazi neuređenim uskim putevima između drugih vikendica. Prethodno zatečeni elementi, kao što su borovi, uklopljeni su u predio terase. Fotografirala Martina Šoda u rujnu 2019.



Prilog 19. Primjer vikendice na Jadriji. Objekt je prizemnica smještena u blizini šume iza kabina, te uz glavnu cestu prema prostoru kupališta. Vikendica raspolaže manjim prednjim vrtom, a prostor terase služi za boravak na suncu i svježem zraku i opuštanje.

Fotografirala Martina Šoda u rujnu 2019.

Nakon što je sagrađen veliki broj vikendica uz liniju tada uređene plaže, došlo je do širenja pojasa vikendica od same obalne linije prema unutrašnjosti. U tom procesu, u cilju osiguravanja što većeg građevinskog prostora došlo je do uništavanja postojećih suhozida te borove šume. Iz plana za turističku izgradnju iz 1971. godine saznajemo da je na Jadriji već zamjetna gusta gradnja vikend kućica (Urbanistički zavod Dalmacije 1971:27). U tom trenutku na Jadriji se nalazi 300 vikendica u kojima ljeti boravi od 1300 do 1600 ljudi, dok vikendom na kupalište dolazi oko 6000 ljudi (Urbanistički zavod Dalmacije 1971:30). U istom planu vidimo začetke trajnog naseljavanja područja Jadrije budući da je zabilježeno 20 stalnih stanovnika (Urbanistički zavod Dalmacije 1971:30).

Na prostoru šume prema svjetioniku, na pomorskom dobru, tijekom druge polovice 1960-ih godina su se realizirali nacrti iz 1950-ih o izgradnji mobilnih drvenih „wikeend kućica“, takozvanih „bungalova“. Iz zračne snimke iz 1968. vidljivo je bilo nekoliko ovakvih objekata (Marotti 2017b), dok se naknadnim postavljanjem došlo do broja 39 – 27 dvoležajnih, 10 četveroležajnih te 2 peteroležajna. Osim ovih mobilnih objekata, sagrađena su dva čvrsta objekta, sanitarni čvor i kuhinja (Marotti 2018). „Bungalovi“ su, međutim, većinom bili postavljeni na teren bez građevinskih temelja što je dovelo do problema održavanja i nestabilnosti strukture. Navedeni „bungalovi“ su se mogli sezonski unajmiti.

4.3.2. Izrada prostornog plana

Dokaz širenja Jadrije, kao i potrebe da se prostor organizira i da se na njemu regulira gradnja, potječe iz 1977. godine kada je nastao prvi prostorni plan ovog područja. U prostornom planu (Prilog 20.) ucrtano je 30-ak kuća koje su se nalazile zapadno i sjeverno od kabina u točkastim aglomeracijama. Navedenih 30-ak kuća je izrazita devijacija od 300 vikendica navedenih u prethodno iznesenom planu za turističku izgradnju iz 1971. godine, te je moguće da su se u broj vikendica u planu iz 1971. ubrajale i kabine i „bungalovi“. Između kabina i kuća za odmor nalazio se nenarušeni pojas borove šume presječen samo poljskim puteljcima. Na karti su bili ucrtani i postojeći suhozidi, na legendi označeni kao „izvorni pejzaž“. Prema prostornom planu planirana je gradnja nekoliko sportskih terena na sjeveru

izdvojenih od kuća za odmor, kraj pristupne ceste za područje Jadrije. Osim njih, ucrtan je bio jedan veći sportski teren neposredno kraj borove šume istočno od kabina.



Prilog 20. Gradsko kupalište i vikend naselje „Jadrija“- Provedbeni urbanistički plan. Autor plana Our „Plan“ Šibenik - poduzeće za arhitekturu, urbanizam i consulting, godina nastanka 1977. Dostupno u Upravnom odjelu za provedbu dokumenata prostornog uređenja i gradnju Grada Šibenika.

4.3.3. Korištenje i oblikovanje prostora od strane korisnika „bungalova“

Kako su korisnici „bungalova“ koristili i transformirali prostor Jadrije prikazat ću kroz iskaze jednog bračnog para, Ante i Lucije. Kazivač Ante od malena je boravio na Jadriji i svakodnevno putovao iz centra grada na Jadriju, uz povremeno spavanje u kabinama poznanika, dok se njegova supruga Lucija, koja nije rodom iz Šibenika, s područjem Jadrije upoznala preko njega. 2000. godina preko poznanika su dobili na korištenje mali „bungalov“ s 3 kreveta. Pet godina nakon toga, jedan korisnik većeg „bungalova“ im je ponudio da ga preuzmu od njega budući da ga on neće koristiti zbog preseljenja u Split:

„I tako je i bilo, mi ušli u veliki, veliki je čet'ri kreveta, ima onu ispred, onaj kao trijem, jedan dio kućice je ormar, jedan dio je isto kao nekakva ostava, može poslužiti. Onda su krenuli nekako... Voda se koristila samo u onom javnom dijelu koji je namijenjen za WC i tuševe, a onda je neko doša na ideju, lipo spojia gume na ventile i mi svi razvukli, svako sebi, s vanjske strane stavili lavandine tako da sad si već stvorija malu kužinu, a struja je bila već unutra. Kužinu smo mi izvukli, mislim kužina, to je ona pećnica

prijenosna za apartmane, zatvorili smo trijem i stavili vrata. Trijem nije skroz zatvoren, ima gori prostora, može proći mačka. Taj trijem je betonski, bile su one grede, bila je ograda, a sad smo mi to ivericama zatvorili. Minjali smo zadnju stranu „bungalova“, one daske, prominili smo prozor, krov smo popravili, i doli smo ono malo, onu trnitu tretirali protiv kiše, i unutra smo navukli lamperiju, ali samo plafon i zid bočni.“ (Ante)

Veći prostor nudio je veće prilike za intervenciju unutar i izvan objekta. Prostor se širi zatvaranjem trijema kojim nastaje još jedna prostorija, a dovodenjem vode do „bungalova“ ta prostorija preuzima ulogu kuhinje. Otkad se provela voda do „bungalova“, obitelj u manjoj mjeri koristi zajednički prostor oko tuševa i WC-a. Sada, umjesto toga „na suncu se grije u plastikama voda, to ono, robinzonski“ (Lucija), te se takva voda koristi za tuširanje. Tako opremljen „bungalov“ nudi veće mogućnosti za boravak na Jadriji, bez svakodnevnog odlaska u središte grada. Dodatnim opremanjem „bungalova“ te popravkom izolacije stvara se prostor u kojem se može boraviti duže vremena, pa tako danas Antina majka s unučadi tamo boravi cijelo ljeto, od „kad završi festival, do tjedan prije škole“ (Ante), Lucija tamo provodi godišnji odmor, dok ostatak obitelji dolazi vikendom:

„To ti je svakodnevno bilo baba i troje dice, a vikendom bi došli nas dvoje, pa dođe rodica, pa dođu prijatelji, ali ne ostaju na spavanju. Došli bi svi na kupanje, popodne. Ko god ju zna, dođe se javiti, znalo bi nas biti tamo, znači: mater, ćaća – 2, troje dice – 5, nas dvoje – 7, pa ćer, dica – 10, ali ne mogu svi spavati. Spavalo bi ili troje ili četvero, ima i onaj zračni na napuhavanje krevet.“ (Ante)

Korisnici „bungalova“ su, prema mojim kazivačima, većinom iz Šibenika, a osim njih su tu „domicilni Bosanci“ (Ante), Zagrepčani i Velikogoričani koji su rodbinskim vezama vezani uz Šibenik i Jadriju. Što je veća prostorna udaljenost do mjesta stalnog boravišta, to su intervencije na objektu veće i opsežnije kako bi se stvorio prostor za duže boravke:

„A neki su ono, di su majstori po 'bungalovima', ovaj jedan je i zahod dovuka, sve živo je napravija. Čak kad struje nije bilo, oni su imali akumulator. Ima ovi šta dolaze iz Velike Gorice i purgeri, oni su to sredili. Njih par su napravili, ono, apartman apartman, uložili turbo.“ (Lucija)

Smanjeni opseg intervencija na objektu Antine i Lucijine obitelji s jedne je strane izazvan i nesigurnošću zbog neriješenih imovinsko-pravnih pitanja vezanih uz „bungalove“, a koje ću detaljnije obraditi i objasniti u idućim poglavljima rada:

„Mi bi sad sto posto, da znaš da se sad neko neće smislit pa opet reći 'ajmo rušiti bungalove', sutra bi posadila nove bore i donila malu montažnu! I zahod bi napravila, ali kad nemaš.“ (Lucija)

Obitelj Ante i Lucije vrijeme većinom provodi u zajedničkom prostoru između „bungalova“, u koji iznose ležaljke i postavljaju šator za zaštitu od sunca pa im tako taj prostor postaje vanjska kuhinja, blagovaonica i dnevni boravak:

Ante: A provedeš dan tu oko 'bungalova', kupaš se 15 koraka od vrata.

Lucija: Ja sidim ispod bora, tako provedem dan.

Ante: Unutrašnjost bi se malo koristila, po danu, koristi se frižider, nemaš šta nego uć uzet nešto unutra. Sad, ako bi ja ubija koje popodne oko unutra...

Lucija: To samo da nije na suncu! Ali ovo ispred 'bungalova' nam je bilo glavno.

Ante: Onaj šator smo postavili ispid, onaj gazebo, to je stalo tako cilo lito, ispod stol, vanka se tribi kumpir, kapula za ručak, kuva se ondi di se kuva, na trijemu tome, nediljom je ritual gradelja, tako da onda se peče, 2-3 familije iz ostalih 'bungalova' dođu, donesu svak svoj materijal. Evo jučer smo bili mi i još jedni, pa zajedno privrčemo svak svoje.

Lucija: I navečer ti je isto, manje-više svi imaju svoju televiziju u 'bungalovi', kad je struja sad sređena, ali neke live programe vataju, pa ti je to navečer sidenje do ponoć-jedan i čakulanje i druženje.

Korisnici „bungalova“ međusobno se druže i pomažu. Zajednički prostor šumice, WC-a i tuševa zajedno održavaju, čiste, uređuju: kose travu, čupaju raslinje, režu grane borova, uklanjanju stabla koja prijete objektima ili smetaju putovima između „bungalova“, a jedanput do dvaput godišnje imaju „zajedničke akcije kompletnog čišćenja“ (Ante). Kroz ovakva pripomaganja i svakodnevna druženja u opuštenoj atmosferi, korisnici „bungalova“ se međusobno povezuju i prijateljuju, te stvaraju jedan gotovo zatvoreni krug u koji „rijetko da ko zaluta“ (Ante). Korisnici su većinom izolirani od ostatka korisnika Jadrije te za kupanje koriste „škrape“ (Ante) oko „bungalova“, no zbog nepristupačnosti terena stariji korisnici „bungalova“ ili oni koji imaju malu djecu biraju korištenje javne plaže ispred kabina ili u Guštinoj vali, jer se tamo nalazi pijesak. Ante i Lucija zaziru od „urbanijeg“ dijela Jadrije, dok im prostor oko „bungalova“ daje privatnost i mir. Mlađi korisnici „bungalova“ pak, prema kazivaču Anti, imaju širi krug kretanja, fizičkog i društvenog, pa se tako druže sa „mlađarijom, pubertetlijama tamo kod kafića, side po kavama, idu na krafne, i đir naprave“, a krug ljudi s kojima se druže zahvaća i korisnike apartmana i vikendica s kojima se susreću „u urbanijem dijelu, navečer kroz nekakva druženja na sportskom igralištu, ili doli na rivi sideći, pivajući“.



Prilog 21. „Bungalovi“ na Jadriji. Na fotografijama se osim sadašnjeg stanja „bungalova“ može primijetiti i korištenje vanjskog prostora između „bungalova“ postavljanjem ležaljki, suncobrana, stolova i stolica. Fotografirala Martina Šoda u svibnju 2017.

4.3.4. Jadrija u razdoblju gradnje prvih vikendica i „bungalova“

Iz dostupnih i analiziranih arhivskih izvora ovog perioda razvoja Jadrije, odnosno od 1960-ih do 1980-ih, mogu zaključiti da su se turistički procesi masovne izgradnje vikendica odrazili i na Jadriji. Prvi poticaj za gradnju bila je nacionalizacija postojećih kabina čiji su vlasnici kao zamjenu podizali omanje kuće za odmor. U trenutku kada su kabine nacionalizirane te se počinju stvarati drugi smještajni kapaciteti, o Jadriji ne možemo više govoriti kao samo kupalištu i plaži, već je riječ o vikend naselju, sukladno ideji da ona bude naselje malih kućica bez automobila (Dorbić 2018:147). Ovakav izgled koji se do danas zadržao na pojedinim područjima Jadrije kazivač Karlo uspoređuje sa „zatvorenim naseljima“ u kojima se zbog blizine kuća i limitiranosti pristupa osoba osjeća sigurno.

Zbog bolje prometne povezanosti Jadrija je bilježila i veći broj posjetitelja, pa je tako 1977. godine samo brodski prijevoz ostvario oko 93 tisuća prodanih karata (HR-DAŠI-29 [26]). Iako su napravljeni veliki koraci u tom smjeru izgradnjom prilazne ceste, i dalje je postojala potreba poboljšanja osnovnih uvjeta na Jadriji. Za razliku od električne mreže koja je provedena još u prethodnom razdoblju razvoja, 1957. godine, voda se 1978. godine još

uvijek prevozila brodom (HR-DAŠI-29 [26]). Sređivanjem vodovodne veze u idućem razdoblju razvoja stvorili su se uvjeti za povećavanje turističkih kapaciteta, kao i stalno naseljavanje.

Sam prostor Jadrije kroz procese nacionalizacije i poboljšanja prometnih veza više nije bio polujavni, nego javni, iako se i dalje kontrolirao ulaz vozila u samo kupalište te zapošljavalo radnika za čuvanje kupališta. Uvođenjem novog tipa smještajnih kapaciteta koji su prostorno bili veći i s više sadržaja, omogućio se duži boravak na prostoru kupališta bez potrebe za povratak u mjesto stalnog boravka. Osim toga, sezona boravka na Jadriji se produžila. U prvom i drugom razdoblju razvoja život na kupalištu je bio ograničen radnim vremenom kupališta, no izgradnjom vikendica i pristupne ceste, čime dolazak na kupalište nije bilo limitiran javnim brodskim linijama dirigitiranim od strane uprave kupališta, život kupališta se mogao produžiti na razdoblje toplijeg dijela godine, po prilici od svibnja do listopada.



Prilog 22. Područja – označena kao 3. faza razvoja i 3. faza razvoja (realizirano) – na kojima se odvija većina transformacija prostora Jadrije u razdoblju gradnje prvih vikendica i „bungalova“. Autorica priloga Martina Šoda. Predložak za prilog Auto karta Hrvatske.

4.4. Razdoblje lošeg upravljanja prostorom i intenzivnije gradnje

Četvrto razdoblje u formiranju Jadrije traje od 1980-ih do početka 21. stoljeća. Početkom 1980-ih godina nastupilo je razdoblje umjerenog rasta uz posebnu usmjerenost na

inozemne goste. Iako su u ovom razdoblju zabilježeni jedni od najboljih rezultata hrvatskog turizma u periodu od 1986. do 1988., razdoblje su obilježili burni gospodarski i politički događaji praćeni krizama (Vukonić 2005:169). Kulminacija kriza bila je raspad postojeće države, a zatim razdoblje Domovinskog rata u kojem je došlo do značajnog pada u turizmu.

Od kraja 1970-ih i tijekom 1980-ih godina grad Šibenik je proživljavao razdoblje ekonomskog uzleta, u kojem je bio drugi po BDP-u u Hrvatskoj, a četvrti u Jugoslaviji (Blažević 2015). Za to su ponajprije bile zaslužne Tvornica elektroda i ferolegura (TEF) te Tvornica lakih metala (TLM), dok su uspješno poslovali i Tvornica plastične ambalaže Poliplast, Remontno brodogradilište, brend modne konfekcije Revija, broderska kompanija „Slobodna plovidba“, te Vinarija – Vinoplod Šibenik. Šibenik je u ovom razdoblju bio „hiperindustrijaliziran grad, model socijalističkog industrijskog 'prosvjetiteljstva' koje nije marilo za prirodne zadatosti i bogatstva, za ekologiju i očuvanje prirodnih, kulturnih, spomeničkih vrijednosti, jer je imperativ razvoja bila industrija“ (Blažević 2015).

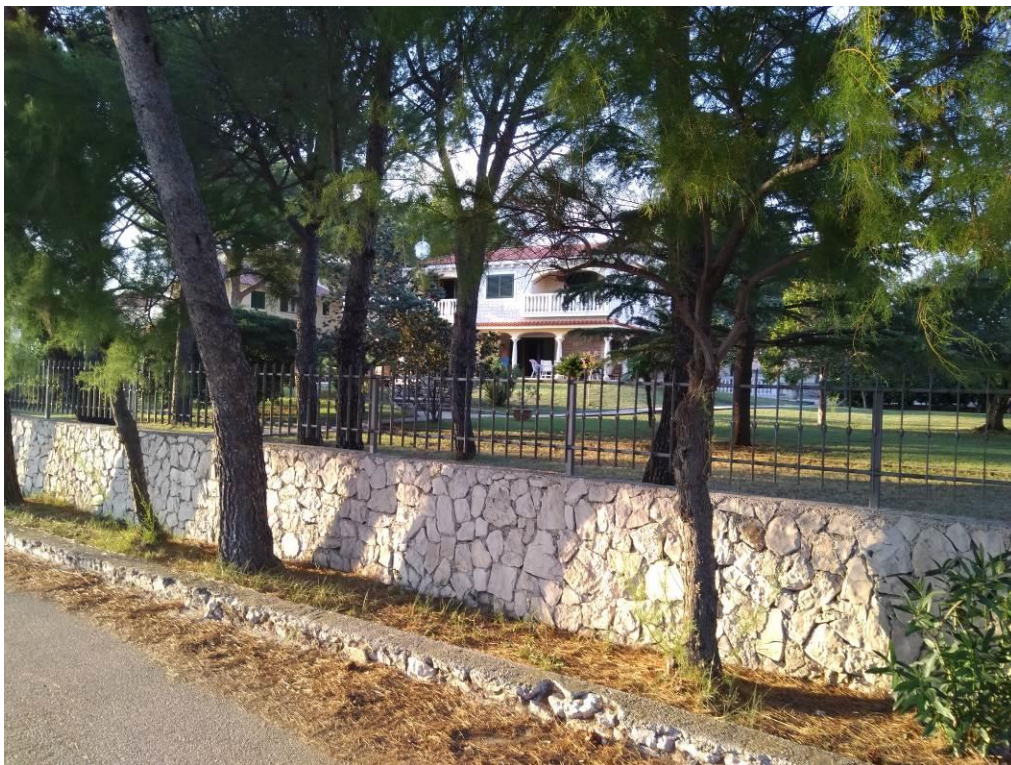
Početkom 1990-ih stanje se drastično mijenja, prvo zatvaranjem TEF-a, a potom propadanjem i zatvaranjem većine navedenih pogona, a time i porastom broja nezaposlenih, čime je u ratnom i poratnom razdoblju grad došao na „hrvatsko gospodarsko-socijalno dno“ (Blažević 2015).

4.4.1. Gradnja većih vikendica te početak gradnje objekata bez turističke namjene

Kroz 1980-e godine na Jadriji se nastavilo širenje kuća za odmora na zapad prema naselju Srimi. Tlocrti kuća su bili povećani, uz veća dvorišta, a kuće su većinom bile dvokatnice. Prema kazivaču Bruni „nisu to kuće koje su neplanski građene ili vikendice, sve to ima nekako svoj kraj i svoj početak“, te iz izgleda i održavanja kuća „vidi se da [vlasnici kuća] ajmo reć znaju uživati“. Između prvog reda kuća i obale se nije zadržavao pojas borove šume, već širi pojas neuređene plaže na kojoj su vlasnici kuća izvodili manje intervencije poput gradnje mula za vezivanje brodova. Razliku izgleda prvih vikendica i onih novije gradnje primjećuje u svojoj knjizi Majda Dorbić:

„Izgradnjom vikendica, kojih ima oko 500, Jadrijaši su se skupili u svojim vikendicama i dvorištima, okružili se stvarima, obvezama, čišćenjima, pranjima, ribanjima, imovinsko-pravnim problemima, procjenama vrijednosti zemljišta, kupovinama, dijeljenjima i nasljeđivanjima, iznajmljivanjima, potihom šuljanju novosagrađenih kuća što bliže moru, na bi li one same umočile noge u nj. Izgrađeno je čitavo naselje najprije malih, krasnih vikendica, svaka okružena s malo zelenila, s

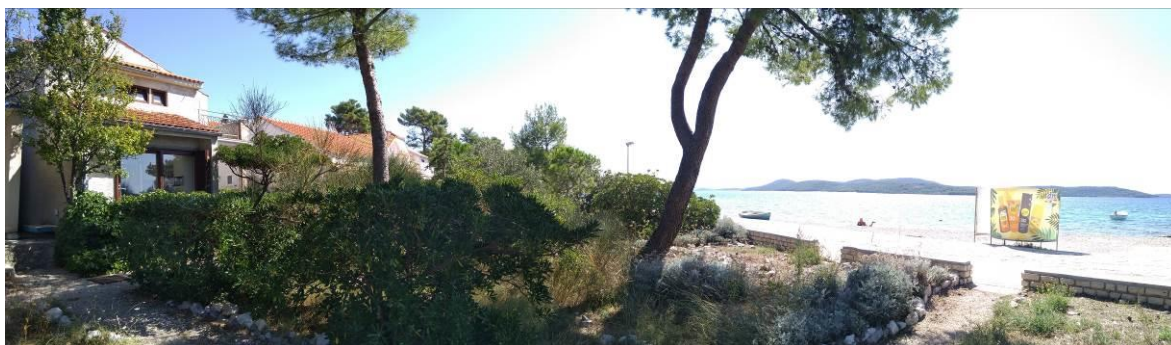
ugodnim puteljcima. Što se ide dalje u smjeru Srime, vikendice se pretvaraju u prave kuće i sve su veće.“ (Dorbić 2018:142)



Prilog 23. Primjer veće vikendice koja se nalazi zapadno prema Srimi. Vikendica raspolaže i sa za Jadriju netipično velikom okućnicom. Fotografirala Martina Šoda u svibnju 2018.

Osim gradnje većih objekata dolazi i do nadogradnje postojećih objekata. Kako navodi kazivač Ante:

„Te vikendice iz '60-ih, šta su bile do 35 kvadrata plus metar okolo, znači dalo ti u šumi da sagradiš, to je sve bilo pod pločom, i to je počelo 80-ih, onda su neki krenuli dizati katove, a neki čak i dva! Uzmeš i po metra livo, po metra desno. One sve prizemnice šta su bile, kad ti prođeš kraj mora, to je sve bilo 10 metara od mora, pa se to sve nasulo, a onda su i njihove ograde ošle za morem.“



Prilog 24. Panoramska fotografija objekta iz prvog reda do mora nedaleko od područja kojeg kazivači nazivaju „bazen“. „Bazen“ je područje zapadno od kabina na kojem se nalaze kafići i toranj za spacioca. Na objektu je vidljivo nadograđivanje te proširivanje vrata terase. Ispred objekta je posađeno bilje kako bi se osigurala privatnost. Fotografirala Martina Šoda u rujnu 2019.

Po prvi put su se gradili objekti koji nemaju isključivo turističku svrhu, već im je primarna namjena stalni život na ovom području. Uz to, neke od vikend kućica su se stalno naselile. Prema tumačenju kazivača Mate, do ove pojave je došlo usred podjele imovine među generacijama: roditelji koji su posjedovali neku nekretninu u gradu nju su prepustili svojoj djeci, dok su se oni prelocirali na vikendice na Jadriji. U drugim slučajevima je taj prijelaz bio spontaniji postepenim produljenjem razdoblja boravka u vikendici, što prikazuje i Dorbić:

„Kako su se gradile sve veće kuće za odmor, u njima je ljeti sigurno bilo ugodnije boraviti nego u stanovima u gradu, a povrh toga, život donosi okolnosti kada kuća za odmor postane jedina mogućnosti za rješavanje stambenog pitanja. Život se kreće, nove generacije dolaze, stvaraju se potrebe za novim stambenim prostorom. Poneki stanovnici Jadrije toliko su se vezali za život na Jadriji, da su naprosto obrnuli stvari. Prvotno su im stanovi u gradu bili stalno mjesto boravka, a vikendice na Jadriji, koristili su za odmor tijekom ljetnih mjeseci, no taj se odmor toliko produljio da su shvatili da im je zapravo Jadrija stalno mjesto boravka, a grad tek mjesto u koje se povuku tijekom nekoliko najhladnijih mjeseci.“ (Dorbić 2018:147).

Kako navodi Opačić (Opačić 2012:40), ovakva pojava je česta u zreloj dobi, pogotovo odlaskom u mirovinu, kada prestankom poslovnih obveza, a time povećanjem slobodnog vremena, veće vikendice prikladne za duži boravak postaju privlačnije zbog komfora koji pružaju. Dio vikendaša se odlučuje na duži boravak u vikendici, primjerice polugodišnji, što na kraju može dovesti do preseljenja čime vikendica gubi ulogu sekundarnog stanovanja, te postaje prva adresa.

4.4.2. Prestanak organiziranog održavanja i upravljanja kabinama i „bungalovima“

Velika promjena na ovom području došla je u ratnom i poratnom razdoblju kada je

propalo poduzeće KRAS koje se bavilo održavanjem i najmom kabina. Kako se saznaje iz neformalnih intervju s građanima Šibenika, početkom 1990-ih kada propada KRAS te započinje rat počinje „bezvlašće“ po pitanju kabina na Jadriji. Kabine, koje su se prethodno iznajmljivale putem poduzeća KRAS, propadanjem navedenog poduzeća ostaju bez nadzora. Iz kazivanja saznajem da kabine preuzimaju, odnosno na njihova vrata lokote stavljaju, njihovi dotadašnji korisnici koji su prethodno plaćali najam¹⁷ ili pojedinci koji do tada nisu koristili kabine. Kazivačica Živana pružila je jedan primjer preuzimanja kabina:

„Moji su godinama imali tu kabinu. Spremili smo je kako nam treba. Još se sićan šta je bilo: metalni krevet na kat, stol, par stolica na rasklapanje, plinska boca... ovo šta ti treba za svaki dan. Skromno, al opet ka da si doma. I onda kako je taman krenua rat, tamo na lito, a ono kaos, niko nije iša tamo. Jedan dan smo došli, kad ono lokot na vratima. Neko je provalija, i stavlja svoj lokot. A sve stvari ostale unutra! Nisam više nikad ušla u tu kabinu, ne znam ni čija je ni šta je s njom.“

U kratkom razdoblju sve kabine su postale privatno vlasništvo na ovakav ili sličan način. Nedostatak tijela koje bi upravljalo kabinama rezultiralo je stanjem koje nepromijenjeno vlada do danas. Budući da se kabine nalaze na pomorskom dobru, za njih je zadužena Županija, koja dugo nije djelovala po ovom pitanju. Ovu pojavu potvrđuje i Mate, no smatra da se i na ovakav način može održavati područje: „Ne mogu reć da je bezvlašće, ti ljudi vode računa o kabinama, čiste ih, održavaju neke male građevinske radove, al defakto nema nikoga ko upravlja tim kabinama kao u razdoblju prije 1990. godine“. Kazivač Bruno, naprema tome, ovakvu situaciju u šali naziva „ratnim profiterstvom“.

Slična je situacija nastala s kućicama u borovoj šumi istočno od kabina, takozvanim „bungalovima“. Iz Matinog kazivanja saznajemo da se za njihovo iznajmljivanje brinulo poduzeće Rivijera nakon čije propasti vlasnički odnosi ostaju nedorečeni. U njih se također useljavaju ljudi koji u ove kapacitete sami ulažu – provode struju i vodu, iako na ilegalan način.

4.4.3. Korištenje i oblikovanje prostora od strane korisnika vikendica

U prikazivanju načina na koji korisnici vikendica koriste i transformiraju prostor Jadrije izložit ću iskaz kazivača Karla čija obitelj posjeduje vikendicu na Jadriji od 1990-ih. Karlova obitelj već generacijama ljeti boravi na Jadriji. U generaciji njegovog djeda i bake obitelj nije bila korisnik ili vlasnik nijednog objekta na Jadriji, već su imali kuću u zaleđu poluotoka

¹⁷ Primjer ovakvih korisnika je kazivačica Marija.

Strime, a Jadrija je bila lokacija s koje su se upućivali na more. Budući da su na području Jadrije držali brod koji su koristili za ribolov, obitelj je izvela intervenciju u prostoru gradnjom „jednog od prvih pontona na Jadriji, za privez broda“ (Karlo) na Jadriji. U idućoj generaciji, onoj njegovog oca i strica, u Karlovom ranom djetinjstvu, od kraja 1980-ih do kraja 1990-ih obitelj je ljeti koristila „bungalove“, dok od kraja 1990-ih posjeduju vikendicu:

„Zapravo, mislim da je to sve pravo počelo sa mojim stricem, jer on je iznajmljiva jednu od tih velikih kućica, najvećih tamo. A onda smo i mi uzimali tu kućicu, unajmljivali u komadu, mislim da si moga od petka do petka. I onda posli toga smo uzeli vikendicu, ne znam, mislim '98., tamo kraj 'bazena', pa dolazimo stalno vikendom. Prije, kad sam bija u školi, mi smo liti živili na Jadriji, roditelji bi išli ujutro na posao u grad, pa se vrte nazad, jedan radi ujutro, drugi popodne, ako triba dođe baka i dida nas čuvati. To bi bilo tako dok nije bilo nastave, a nekad i duže. Ako je bilo lipo vrime, ostajali smo skroz dok se ne poružni.“

Prelaskom u objekt koji je njihovo vlasništvo obitelj je više vremena provodila na Jadriji u odnosu na razdoblje u kojem su iznajmljivali objekte. Njihov boravak na Jadriji više nije ovisio o razdoblju u kojem se objekt dostupan za najam, već o vremenskim prilikama i o količini slobodnog vremena, odnosno dobi članova obitelji. Obitelj na vikendici boravi u periodu kad je vrijeme prikladno za boravak vani i kupanje, što je moglo varirati iz godine u godinu. U ranijem razdoblju korištenja vikendice, dok su djeca bila u školskoj dobi, obitelj bi se sezonski preselila na vikendicu, dok su članovi obitelji s poslovnim obvezama svakodnevno putovali na relaciji središte grada – Jadrija. Danas, kada su članovi obitelji stariji i dio ih više ne živi u Šibeniku, korištenje je uvjetovano dostupnim slobodnim vremenom, odnosno vremenom godišnjeg odmora ili prestankom fakultetskih obveza.

Obitelj je vikendicu kupila 1998. godine, u razdoblju nestabilnosti nakon rata „jer je to tada bilo drž-ne daj, plati jeftino“ (Karlo). Prema Karlu, u razdoblju nakon rata do početka 21. stoljeća veliki broj vikendica koje se nalaze oko njegove je promijenio vlasnika te je nastao nered zbog velikih i nekontroliranih promjena na vikendicama: „znači arhitektonski, Jadrija je kaos, znači vikendica na vikendici, ne znaš ko pije, ko plaća, i svako je moga radit šta je tija, legalizacija i to, pa su ljudi dizali katove, dva kata, radili čudne, smišne stvari, tako tu stvarno ima svega“. Kako je objekt koji je njegova obitelj kupila jedna od prvih vikendica sagrađenih na Jadriji, mali unutrašnji i vanjski prostor vikendice te činjenica da je vikendica dio dvojnog objekta ograničili su moguće intervencije na objektu, koje su se svele na vanjsko održavanje i promjenu izolacije. Budući da se vikendica nalazi kraj jako frekventnog mjesta na Jadriji, „bazena“ kraj kojeg se nalaze kafići, vanjski prostor vikendice, maleno dvorište ispred kuće

od znatiželjnih su pogleda nastojali sakriti sadnjom biljaka uz put. Ovaj prostor, u kojem se nalaze stolovi i stolice te roštilj, obitelj koristi kao vanjsku blagovaonicu i kuhinju te za druženje s prijateljima i susjedima. Upravo je velika blizina objekata uvjetovala osjećaj zajednice koju sada dijeli s najbližim susjedima:

„Tamo je baš zajednica. Ja sam tamo niz godina, ko hrpa mojih susjeda, to je baš ono, znam sve! To nisu ljudi ono, ajde sad smo mi 2 tjedna tamo, to su mi sad obiteljski prijatelji. To su, građenje odnosa godinama, sitnicama, i onda ne znam, od susjeda dođu gosti, i onda mi napravimo ono tamo s njima ručak, i druženje je pogotovo. Moja vikendica izgleda tako da su to dvije identične vikendice koje su odvojene samo zidom, znači sestrinske. Susjed iznad mene, isto san obiteljski prijatelj sa tim čovikom, cila ta familja koja se širi, moja familja se širi sa tim ljudima, svi postaju jako dobri prijatelji. Taj familjski odnos, to nekakvo blagostanje, to uživanje, taj hedonizam, ali koji nije u nekom bogatstvu. Ma to je ta blizina!“

Kazivaču prostorna ograničenost vikendice i njenog vanjskog prostora ne smeta je mu je „dvorište cila Jadrija“, te mu zapravo prostor vikendice nije toliko bitan jer mu je ona za „poist i prespavati“. Dok se u djetinjstvu najviše kretao i kupao na području oko „bungalova“ koji su kao obitelj koristili, danas najviše vremena provodi na dijelu ispred vikendice, odnosno na području „bazena“, na kojem se druži s prijateljima i opušta:

„Tamo di san ja, to je kao dio s najviše kafića, i onda cila ekipa dođe popit kavu tamo, pa je onako dosta miks, svega, ima ljudi iz Šibenika koji eto... Mi se ono ne kupamo toliko često jer nama je more ono eno ajde, ali, onda znamo po pet sati sidit u kafiću i gledat ljude i zurit u sunce...“

Dok kroz dan vrijeme provodi većinom na području „bazena“, navečer se druži s mladima ispred kabina. Na tom području se prema Karlu mladi znaju „pit i zafrkavat se, i onda bučimo kraj kabina“, što nailazi na negodovanje korisnika kabina, iako prema Karlu većih verbalnih sukoba nikada nije bilo.

Dolaskom na vikendicu Karlo traži opuštanje i druženje, te to uvjetuje njegovo kretanje i ispunjavanje vremena:

„Znači, ja san inače ovako osoba koja voli imati, milijun, milijun stvari u životu, meni ono, dan nije ispunjen ako nemam ono program od jutro do sutra, i onda je ljeto zapravo jedino vrime kad nisam takav, i onda mi je potpuno drukčiji mentalitet, potpuno drukčije nekako raspoloženje, i baš uživan! Jadrija mi je opuštanje, Jadrija mi je druženje, društvene igre, piće s prijateljima, zafrkancija, opuštanje, kupanje...“

Krug ljudi s kojima se druži na Jadriji većinom je vezan uz vlasnike vikendica. Ti su

vikendaši uglavnom osobe iz Zagreba koje su obiteljskim vezama vezane uz Šibenik ili Jadriju. Većina je objekte, kao i njegova obitelj, kupila nakon rata. Osim njih, Karlo svoj krug prijatelja širi svakodnevnim interakcijama na javnim područjima. Relativno mali prostor četvrti i Karlova tendencija da većinom boravi na javnim prostorima uvjetovali su česte susrete s istim ljudima, što je na kraju dovelo do stalnog širenja kruga ljudi s kojima se Karlo druži i stvara trajne odnose:

„...brzo se ljudi upoznaju, to, doći ćeš na plažu, upoznaš se kroz neke glupe interakcije ulaska u more, skakanja, kave. Ono, vidiš ljude, već jedno nakon 2-3 puta na nekom mistu, odma, to je neka priča, to su male sredine, lako se započne nešto, zafrkancija. Nakon par puta moš otić na piće s njima, moš ih pozvat na ručak, i to ti je to.“



Prilog 25. Panoramska fotografija područja „bazena“ na kojem se nalaze kafići.

Fotografirala Martina Šoda u rujnu 2019.

4.4.4. Jadrija u razdoblju lošeg upravljanja prostorom i intenzivnije gradnje

Velike promjene u korištenju prostora nastaju tijekom i nakon Domovinskog rata kada propadaju poduzeća koja su održavala i iznajmljivala kabine i „bungalove“. Njih u tom periodu zauzimaju njihovi današnji „korisnici“ koji su od tog trenutka na sebe preuzeli održavanje i napredovanje ovih oblika turističkog smještaja. U predratnom i ratnom razdoblju Šibenik se smatrao industrijskom općinom, bez usmjerenog rasta turizma što se odrazilo i na manjku interesa za upravljanjem prostorom Jadrije. Manjak nadziranja prostora doveo je do nekontrolirane i divlje gradnje, pa su, prema mojim kazivačima, u ovom razdoblju mnogi povećavali svoje vikendice podizanjem katova na prethodnim prizemnicama.

Uređivanje i prometno povezivanje prostora u prethodnim fazama dovelo je do trajnog naseljavanja i korištenja područja Jadrije. U razdoblju od 80 godina, od osnutka 1922. godine, Jadrija je prošla fazu gradskog kupališta preko vikend naselja do proglašenja gradskom četvrti 2002. godine (Dorbić 2018:147). Gradnjom većih i raskošnijih kuća

(Prilog 39.) i vikendica (Prilog 23.) prema zapadu te gradnjom objekata stambene namjene i pretvorbom objekata prvotno turističke namjene u one stambene namjene, Jadrija počinje živjeti tijekom cijele godine, bez ograničenja vremenskim uvjetima, a što će biti posebno karakteristično za iduće razdoblje.



Prilog 26. Područje – označeno kao 4. faza razvoja – na kojem se odvija većina transformacije prostora Jadrije u razdoblju lošeg upravljanja prostorom i intenzivnije gradnje. Autorica priloga Martina Šoda. Predložak za prilog Auto karta Hrvatske.

4.5. Razdoblje proglašenja gradskom četvrti i intenzivnijeg razvoja turizma

Gašenjem većine industrijskih pogona tijekom 1990-ih godina, Šibenik je na početku novog stoljeća bio u potrebi prelaska iz industrijskog grada u turistički. Kao i u većini postindustrijskih gradova, počelo se ulagati u kulturni kapital u središtu grada (Ward 1998:189). „Turizam je postao rezervno zanimanje brojnih građana. U starom gradu je uređeno na stotine novih apartmana, grade se novi, investira se na sve strane u privatne smještajne kapacitete i reklo bi se, Šibenčani su uzeli stvar u svoje ruke“ (Blažević 2015).

S vremenom je trend iskorištavanja turističkog potencija zahvatio obalno područje i bivša industrijska područja. Pretvorba industrijskog područja u Šibeniku započela je čišćenjem terena bivše Tvornice elektroda i ferolegura (TEF) koja se nalazila neposredno kraj mora. Stvorila se ideja kreiranja plaže u središtu grada, budući da je na tom prostoru na

početku 20. stoljeću postojalo kupalište Banj ([s.n.] 2011). Postizanjem potrebnih preduvjeta kao što su poboljšanje kakvoće mora izgradnjom kanalizacijskog kolektora, krenulo se u izrađivanje idejnog projekta u koji je uključena obalna šetnica, sportsko igralište, ljetno kino, parkiralište, dječje igralište te ugostiteljski objekti. Plaža Banj je otvorena 17. lipnja 2012. godine. Ovim događajem Banj je preuzeo primarnu ulogu šibenskog kupališta od Jadrije.

Zamah iskorištavanja turističkog potencijala obalnog područja zahvatio je i područje Jadrije. U cilju podizanja atraktivnosti prostor se dotjerava dodatnim pošumljavanjem i uređenjem Mediteranskog parka na zapadu površine 3000 četvornih metara te sagrađenog u prirodnom kamenu (Dorbić 2018:149-150). Uz to, stalno se povećava broj ležaja, noćenja i posjetitelja. Sama gradska četvrt raste te 2018. broji oko 500 objekata (Dorbić 2018:142) te oko 300 stalnih stanovnika (Šimundić 2018).

4.5.1. Razvijanje turističke ponude i kapaciteta

Četvrt se sve više okreće turizmu, pa tako 2013. godine bilježi 450 kreveta za izričito turističke svrhe te se iste godine na području Jadrije otvara Turističko-informativni centar (Rudan 2013). Do 2018. godine broj ležaja se povećao na 569 u 129 objekata za iznajmljivanje¹⁸.

Rad na turističkoj ponudi rezultirao je konstantnim povećanjem broja noćenja. Tako je u lipnju 2017. godine ostvareno 3.795 noćenja, što je povećanje od 93 posto u odnosu na lipanj prethodne godine, kada je ostvareno 1.967 noćenja ([s.n.] 2017). Ovakvo povećanje broja noćenja je 2017. godine bilo drugo najveće u Županiji. Prema podacima Turističke zajednice grada Šibenika, ukupan broj noćenja u navedenoj godini iznosio je 37.557, što je bio rast od 11,2% u odnosu na prethodnu 2016. godinu, kada je broj noćenja bio 33.772. 2018. godine broj noćenja raste za 9,8%, odnosno iznosi 41.238 noćenja. Kroz navedene godine raste i broj dolazaka: 2016. on je iznosio 4.564 te je porastao na 5.365 naredne godine, dok je 2018. porastao na 5.891. Svi rezultati na Jadriji ostvareni su u privatnom smještaju. Rezultate Jadrije možemo usporediti s rezultatima apartmanskog smještaja kategorije koju Turistička zajednica grada Šibenika imenuje „Grad Šibenik“, a koja uključuje 14 gradskih četvrti, dok su Jadrija i Zablac izdvojeni. Na ovom području broj noćenja ostvarenih u apartmanskom smještaju 2017. raste za 15,5% u odnosu na 2016., dok 2018. raste za još 23,8%. Iako je zamjetno da na području Jadrije porast nije toliko velik

¹⁸ Podatak Turističke zajednice grada Šibenika.

koliko na području „Grada Šibenika“, bitno je istaknuti da se ovi podaci odnose na cijelu godinu. Dok „Grad Šibenik“ kao tranzitni grad koji nudi razne kulturne i zabavne sadržaje noćenja ostvaruje tijekom cijele godine, na Jadriji se noćenja gotovo isključivo ostvaruju u ljetnoj sezoni.



Prilog 27. Fotografija s plaže nedaleko od „bazena“. Približavanjem „bazenu“ povećava se i koncentracija kupaca. Fotografirala Martina Šoda u srpnju 2018.

Kako je prethodno rečeno, sva noćenja ostvaruju se u privatnom smještaju. Od otprilike 500 objekata koji se nalaze na području četvrti, 129 je prijavljeno za iznajmljivanje¹⁹, što bi značilo da se otprilike 26% objekata na području Jadrije koristi za ostvarivanje dobiti u turizmu. Time se može zaključiti da se uz rekreacijske vikendice, kojima je motiv posjedovanja rekreacijsko-dokoličarski (Opačić 2012:45), sve češće pojavljuju vikendice s komercijalno-poduzetničkim motivom. Te vikendice mogu biti komercijalizirane, odnosno da se dio objekta iznajmljuje dok drugi i dalje vrši ulogu sekundarnog stanovanja, ili komercijalne koje predstavljaju oblik smještajnih kapaciteta za najam turistima i time služe samo kao izvor prihoda (ibid.).

Osim turista koji noće na Jadriji, svakodnevni je priljev domaćih i stranih turista iz grada. Pažnju turista koji kao bazu svog odmora odabiru Šibenik na jednodnevni izlet na Jadriju nastoji se potaknuti oglasima za dnevne izlete brodom na šibenskoj rivi.

¹⁹ Podatak Turističke zajednice grada Šibenika.

Raznovrsnost turističkih kapaciteta se povećava otvaranjem Olive Garden Camping Resorta 2013. godine. Resort se nalazi na posjedu sjeverozapadno od posljednjih kuća, na samoj administrativnoj granici Općine Vodice i Grada Šibenika. Resort je nastao na području bivšeg maslinika. Teren od 4.6 hektara, od kojeg je 7200 metara kvadratnih građevinski iskorišteno, svoju turističku svrhu je poprimio postavljanjem montažnih kućica za koje nije bila potrebna građevinska dozvola (Šprljan 2015).



Prilog 28. Lokacija Olive Garden Holiday Resorta. Autor i godina nastanka fotografije nepoznati. Fotografija preuzeta sa službenih stranica Olive Garden Holiday Resorta ([s.n.] 2016a).

Olive Garden se na svojim službenim stranicama reklamira kao „luksuzni resort uz more koji nudi autentično dalmatinsko iskustvo“ ([s.n.] 2016a) kroz rekreativni rad na branju maslina i loze te proizvodnji maslinovog ulja, uz moguću konzumaciju razne domaće hrane i pića. Komplex se sastoji od agrikulturnog hotela s mobilnim kućama i otvorenim kampištem koje su smještene unutar nasada maslina. Kroz sredinu resorta prolazi „etnička ulica“ ([s.n.] 2018e) tradicionalnog dizajna i od tradicionalnih materijala koja se sastoji od restorana i barova. U projektnom planu resorta ([s.n.] 2018e) istaknula se posebna važnost lokacije na Jadriji kao područja na kojem se miješa slatki zrak s Krke i slani zrak s mora koji čine savršenu kombinaciju uvjeta za zdravlje i rehabilitaciju. U rekreativne i zdravstvene svrhe nude se razni sportski sadržaji, uključujući windsurfing, te spa wellness na bazenima unutar kompleksa ili na privatnoj plaži.



Prilog 29. Područje bazena unutar Olive Garden Holiday Resorta. Autor i godina nastanka fotografije nepoznati. Fotografija preuzeta sa službenih stranica Olive Garden Holiday Resorta ([s.n.] 2016a).



Prilog 30. Primjer montažne kućice na području Olive Garden Holiday Resorta. Autor i godina nastanka fotografije nepoznati. Fotografija preuzeta sa službenih stranica Olive Garden Holiday Resorta ([s.n.] 2016a).



Prilog 31. Surf klub na plaži na zapadnoj granici Jadrije, prema Srimi, i u neposrednoj blizini camp resorta. Fotografirala Martina Šoda u srpnju 2018.

Dodatni sadržaji za privlačenje većeg broja posjetitelja na Jadriju su i glazbena događanja. Glazbena događanja obuhvaćaju proslave koje su s godinama održavanja postale tradicija za stanovnike Šibenika, događanja inspirirana prošlošću Jadrije te suvremene festivale.

Od ovih proslava posebno se ističe proslava Međunarodnog praznika rada 1. svibnja. Kao što navode Bruno i Mate, za kupalište ta proslava neslužbeno otvara sezonu kupanja. Samu proslavu Bruno opisuje ovim riječima:

„Pa uvek ti je ajmo reć, sve starta, kako većina ljudi ima vikendice, ima 'bungalove' il ima kabine, sve se to nekako svodi na neku, na neko privatno ozračje. Ljudi il roštiljaju, ljudi il se nalaze ili ne znam, pijančiju ili kako god. Bude organiziran neki ajmo reć, glazbeni repertoar bude na livadi kraj onog pješčanog terena i... doslovce masa ljudi, bude bina sa DJ-evima koji se naizmjenično, svake ure izmjenjuju, tako da; i onda kasnije ajmo reć kad se malo smrači, onda se, izredaju svi ti izvođači, onda dođe jedan bazični izvođač, onda to traje do ajmo reć ponoć-ure.“

Iz kazivanja je vidljivo da proslava jednako zahvaća javni i privatni prostor te se često prelijeva iz jednog u drugi. U privatnom prostoru skupljaju se korisnici objekata, dok javni prostor funkcionira kao koncertni prostor. Korištenje javnog i privatnog prostora ovisi o

dobu dana. Dok je kroz rane popodnevne sate proslava u obiteljskom okružju, kroz večer proslava prelazi na javni prostor oko postavljene bine, uz dodatan priljev ljudi koji su došli samo radi nastupa. Korištenje javnog prostora za proslavu Praznika rada, prema mojim kazivačima, ovisit će i o izvođačima. Važnost izvođača ističu kazivači Bruno i Sara. Dok će za Brunu izvođač uvjetovati trajanje boravka na Jadriji toga dana, za Saru će on biti izravan poticaj na dolazak.

Prema mojim kazivačima, organizirana događanja mijenjaju način korištenja prostora te strukturu posjetitelja Jadrije. Kazivač Karlo je kazao:

„...a ono, dođe puno ljudi iz grada, čudno mi je vidit, ovi kojima kao nije stalo do Jadrije, u tom obliku da su tamo često, nego ono dođu, i sad smo mi ono super, i sve je divno, krasno, a zapravo valjamo se, ostane kaos posli tih ljudi, i eto, ja opet san sutra tamo. Tako da ponekad, taj osjećaj da ljudi dolaze u mjesto di ti živiš, da ostave nered nije baš, al ono, drago mi je vid'ti da se ljudi zabavljaju...”

Iz ovog se kazivanja može iščitati kako ovakva događanja dodaju na atraktivnosti Jadrije većinom među lokalnim stanovništvom, pogotovo među onima kojima ona nije prvi izbor kao plaža. Usred većeg priljeva posjetitelja, pogotovo onih koji Jadriju ne smatraju „svojim prostorom“ (Karlo) budući na njemu ne borave često, dolazi do nerada koji ostaje kao problem ljudima koji trajno borave na Jadriji ili na tom području imaju i koriste sekundarni dom. Promjenu među posjetiteljima i transformaciju prostora pri glazbenim događanjima primjećuje kazivač Josip:

„Kad je fešta, onda tu, onda svi dođu iz grada, pogotovo ako je neki izvođač, kako bi ti reka, neki poznatiji, pa se tu ljudi okupu, i taj dan, baš ono nemaš osjećaj, razumiš, da je ono, da Jadrija nije ono... al to samo jedan dan! I to se događa 1.5., ono kad je Praznik rada, i eventualno u 8. misecu, kad je Plava noć Jadrije, to je to.“

Pristizanjem većeg broja posjetitelja iz grada i šire okolice kojima je poticaj za dolazak nastup određenog izvođača prostor više ne vrši svoju primarnu svrhu kupališta, već ima svrhu koncertnog prostora, a time se za kazivača mijenja i osjećaj prostora.

U 21. stoljeću pokazuje se tendencija obnavljanja starih događanja, kao što je glazbeno događanje Plava noć Jadrije, koja se odvijala u 1950-ima, te organiziranja novih događanja, ali sa starinskim štihom, kao što su Bodulska pripetavanja. Bodulska pripetavanja su sportsko-zabavna manifestacija koja se sastoji od nadmetanja susjednih otočnih mjesta šibenskog arhipelaga (Ferić 2018a). Natjecanje je nastalo 2007. godine te je ispočetka imalo potporu Ministarstva pomorstva, Grada Šibenika i Šibensko-kninske županije. Budući da je prostor Jadrije nekoć bio otok, u ovom natjecanju sudjelovala je zajedno s Krapnjem, Prvić

Lukom, Prvić Šepurinom, Kaprijem, Žirjem i Zlarinom. Natjecanje se sastojalo od tradicionalnih igara, kao što su kartaške igre briškula i trešeta, balote i potezanje konopa, te modernijih igara, kao što su nogomet, vaterpolo i plivanje. Održavalo se kroz sedam tjedana, svaki tjedan u jednom od mjesta uključenih u natjecanje. Nakon početnih godina zamaha, pomanjkanjem sredstava natjecanja su svedena na jedan vikend na jednoj od lokacija. 2014. godine natjecanje je odumrlo, da bi se obnovilo 2018. uz potporu Turističkih zajednica Grada Šibenika i Šibensko-kninske županije. Pripetavanja praćena pučkom feštom su na Jadriju, kao i druge lokacije uključene u natjecanje, dovodila stanovništvo iz užeg kruga Županije te nudila mogućnost promatranja tradicionalnih igara za domaće i turiste.

Osim već tradicionalnih proslava, na Jadriji se od 2011. do 2014. godine organizirao dvodnevni ljetni glazbeni festival Regius ([s.n.] [s.a.]b). Pokrenula ga je Udruga Park s ciljem „obogaćivanja glazbene ponude u gradu Šibeniku dovođenjem najkvalitetnijih izvođača alternativne scene s područja cijele regije, ukazivanja na negativne strane nacionalizma u društvu te poboljšanja dobrosusjedskih odnosa među mladima, produljenja turističke sezone i privlačenja posjetitelja u Šibenik“ (ibid.). Osim glazbenih nastupa alternativnih bendova s područja jugoistočne Europe, festival je sadržavao edukativne radionice, sportska natjecanja, ekološke akcije te kampove druženja za mlade. Za sve kupce ulaznice bio je omogućen kamp na Jadriji na području borove šume. Na festival su pristizali turisti iz raznih dijelova Hrvatske i susjednih zemalja.

Iako je festival bio relativno uspješan, u razgovorima s kazivačima primjećuje se disonanca navedenog festivala i percepcije Jadrije među lokalnim stanovništvom i stalnim posjetiteljima. Prema kazivačici Flaviji razlog tome je možda u neuklapanju alternativne glazbe i publike koju ona dovodi na prostor Jadrije:

„Meni je to totalno odudara od svega... Ja znači Jadriju doživljavam znači, baš to ono – stari Šibenčani se tamo brčkaju... I onda ti dođu neki, nemam pojma, i tamo ti pivaju, neka ska muzika, ne znam, meni je to dobro, al recimo to mi je dobro za poslušat u Zagrebu ili negdi drugo, al kad to spojin na Jadriju, nekako mi je to totalno, ono, dva različita svita.“

Sličnog mišljenja je Sara kojoj je Jadrija „klapa, dalmatinska pisma i bevanda“. Vidljivo je da promoviranje i percipiranje Jadrije kroz sliku tradicije odudara od pokušaja održavanja alternativnih događanja koja su na kraju i napustila prostor Jadrije.

Od 2015. godine festival je prebačen na prostor bivše tvornice TEF, u blizini gradske plaže Banj. Prebacivanjem festivala Regius na područje bivše tvornice TEF-a preuređeni i obnovljeni industrijski prostor još jednom preuzima jednu od funkcija Jadrije. Dok je plaža

Banj preuzela funkciju kupališta, prostor TEF-a u neposrednoj blizini Banja preuzima funkciju koncertnog prostora. Prostorna izoliranost Jadrije dovela je do prebacivanja funkcija na prostore bliže centru grada, dostupnije i vidljivije turistima.

4.5.2. Valorizacija kulturnih dobara Jadrije

Prepoznavanje i korištenje kulturnog nasljeđa započinje prepoznavanjem značaja kulture, zatim podizanjem političkog interesa, dok na kraju dolazi do profesionalnog upravljanja nasljeđem. Prema McKercher i Du Cros (McKercher i Du Cros 2002:51-52), ovaj proces nastupa u pet faza. Primarna faza je faza inventure u kojoj raste interes zajednice za kulturno dobro, dobro se dokumentira i evaluira od strane amatera i profesionalaca. Druga faza je početno donošenje zakona o zaštiti. Tijekom ove faze dolazi do donošenja prvih zakona koji služe kao vodilja pri identificiranju i zaštiti kulturnog dobra. Fokus je na materijalnom, a ne nematerijalnom nasljedstvu. U trećoj fazi dolazi do povećane profesionalizacije, dok se u četvrtoj fazi uključuju poslovni interesi, identificiraju se područja konflikata i više se pažnje posvećuje interesu zajednice. Posljednju fazu karakterizira ponovna procjena profesionalne i državne odgovornosti, uz nove ili izmijenjene zakone i veće prepoznavanje nematerijalnog nasljeđa.

Na području Jadrije prepoznavanje i zaštita kulturnih dobara započeli su sredinom prvog desetljeća 21. stoljeća. Od 2008. godine u Registru kulturnih dobara nalazi se Pomorski svjetionik Jadrija kao zaštićeno nepokretno kulturno dobro (Stipaničev 2014). Svjetionik je zaštićen zbog svog maritimnog značaja i arhitektonske posebnosti. Opis dobra u Registru kulturnih dobara (Ministarstvo kulture Republike Hrvatske 2008) navodi da se objekt se sastoji od dva dijela. Izvorni dio ima tlocrt u obliku slova L te je građen od pravilno klesanih kamenih blokova. Pravokutni aneks narušio je izvornu tlocrtnu koncepciju objekta koji danas ima nepotpuni U tlocrt. U zoni zaštite su i ostatci crkvice sv. Andrije na čijem je mjestu svjetionik sagrađen, a na kojoj se trebaju izvršiti arheološka istraživanja da bi joj se utvrdilo podrijetlo. Predsjednik Športskog društva „Jadrija“, koje je među ostalima iniciralo zaštitu, Zlatko Štrbinić naveo je da su „ne samo objekti, svjetionik i ostaci crkvice, nego i biološka raznolikost podmorja dokaz [...] [da] je to prostor koji treba štititi“ te naglasio da se po njegovom mišljenju „teško mogu štititi objekti kulturne baštine ako se ne štiti cijeli prostor“ (Stipaničev 2014).

Nastavak zaštite kulturnih dobara na području četvrti Jadrije došao je u srpnju 2014. godine kada je u Registar kulturnih dobara upisano Kupalište Jadrija kao preventivno

zaštićeno kulturno dobro profane graditeljske baštine. U razdoblju prije zaštite došlo je do izmjene prostornog plana kojom se planirala rekonstrukcija prostora kupališta i kabina te je Županija kabine dala u koncesiju gradu (Blažević 2014). Unutar planiranog procesa stvorila se potreba za profesionalnom valorizacijom kupališta kako bi se odredio njegov značaj i limitirale promjene. Zaštitu je iniciralo športsko društvo „Jadrija“ i gradska četvrt Jadrija. Zaštitom su obuhvaćene k.č. zem. 6202/1, k.č. zgr. 364 i 365/1 katastarske općine Zaton (z.k. uložak 7550 i 7880). U obrazloženju Rješenja o zaštiti navodi se da je „kupalište Jadrija [...] primjer plažnih objekata koji se grade u duhu hrvatske moderne između dva svjetska rata, a koje je sačuvalo izvornu arhitektonsko-urbanističku koncepciju“ (Uprava za zaštitu kulturne baštine 2014). Kupalište je stavljeno pod preventivnu zaštitu do 21. svibnja 2014. godine (Medić 2014), dok danas ima status zaštićenog kulturnog dobra.

Važnost i vrijednost kupališta i karakterističnih mu kabina osim političkih i profesionalnih struktura prepoznali su ljudi koje ljeti boravi na Jadriji. Specifičnost života na kupalištu te njegovih ljetnih stanovnika zabilježila je 2012. godine spisateljica, scenaristica i režiserka Olja Runjić u svom dokumentarnom filmu „Kabinaši“²⁰. Filmom se obrađuje posebna kategorija turista u Hrvatskoj, višegodišnjih stalnih korisnika kabina, te se iznose njihova mišljenja o promjenama na Jadriji te važnosti i posebnosti ovog kupališta i kabina. Nadalje, rast turizma doveo je do toga da su pojedinci prepoznali značaj i povijest kupališta, pa tako nastaje internetska stranica *Jadrija.net* osnovana od strane anonimnog autora 2012. godine. Stranica je posvećena prikupljanju podataka o povijesti kupališta, fotografija i razglednica te kazivanja starih Jadrijaša. Na stranici se nalazi 50-ak fotografija iz različitih razdoblja te slikanih na različitim područjima Jadrije. Fotografije su popraćene tekstovima vezanima uz povijest razvoja Jadrije ili pričama ljudi s fotografija. Kazivanja starih Jadrijaša o životu na kupalištu prije dovođenja struje ili velikog turističkog razvoja doprinose sjetnoj i nostalgичnoj prirodi stranice.

Navedena stranica i prikupljena kazivanja pokazuju snažnu obojenost vizije Jadrije nostalgijom. Ovakav trend među lokalnim stanovništvom primjećuje i Ferić u svom članku iz 2018. te čak kreira izraz „jadrijostalgija“:

„Amalgam romantične poduzetničke prošlosti i razdoblja relativno lagodnog života u cvjetnoj fazi socijalizma šezdesetih i sedamdesetih godina danas se očituje kao endemska šibenska jadrijostalgija. Ona grije i inspirira, ali i obvezuje da se nešto poduzme, da se za Jadriju nešto dobro napravi, da ju se sačuva i da joj se udahne novi život. Jadrija je naime, uz povijesnu jezgru Šibenika, jedini komad šibenske prošlosti

²⁰ Isječak navedenog dokumentarnog filma dostupan je na: <https://vimeo.com/51394936>.

koji ima budućnost. Ona je spomenik suvremene povijesti, jezgro unutar kojeg se razvila kultura građanskog života, ona je vremenska kapsula koja čuva autentičnu povijest turizma i početke kulture aktivnog odmora, rekreacije i sporta, ali i, a to ne smije biti zaboravljeno, proaktivnog odnosa prema okolišu, svijesti o nužnosti zaštite prirode te kulturnog i društveno odgovornog ponašanja“ (Ferić 2018b).

Specifičnost prostora kupališta, osobito kabina, pojavljuje se i u svim prikupljenim kazivanjima. Kazivač Karlo navodi da za njega:

„kabine su trademark Jadrije, i bez kabina ja ne mogu zamisliti Jadriju, iako znam da postoji prostorni i idejni plan da se one sruše, jer su, nepotrebne, stare, ruševne, ima svakakvih epiteta... da se sruše, bilo bi mi ža tih nekih sitnica, kužiš ono, nekih prizora koje si navika vidit, nekih rupa na zemlji ono, mislim, sve nosi sentimentalnu vrijednost kad si jako puno tamo. Onda ono navikneš na, na sitnice, na detalje, na tri skale ispred nečega, znaš, i tako male prolaziće između kabina koje onako, ne znam, moš se izgubiti u njima ako nisi baš na Jadriji, tako ono, sitnice koje dušu znače.“

Za kazivača Matu kabine su ne samo simbol Jadrije, nego i grada, za Brunu su one „jadrijska znamenitost, dio Jadrije od pamtivijeka“, dok Nikolina u njima nalazi „izvrstan primjer nedovoljno cijenjene hrvatske arhitekture moderne“. Korisnica kabina Marija pojašnjava osjećaje vezane uz kabine riječima:

„...tu je jednostavno skup nekih memorija, sjećanja, mi smo svi zaljubljeni, ali zapravo kad objektivno pogledaš to zapravo poprilično izgleda ružno, to bi prije rekla da je ružno. Mislim, jako simpatično, ali simpatično u nekoj ružnoći.“

Jedinstven i upečatljiv izgled kabina koristi se i u promotivne svrhe. Posebnost ovih objekta na svjetskoj razini ove godine je prepoznata kad ih je u protivne svrhe na svojoj Instagram stranici iskoristio modni brend Calvin Klein ([s.n.] 2018d).

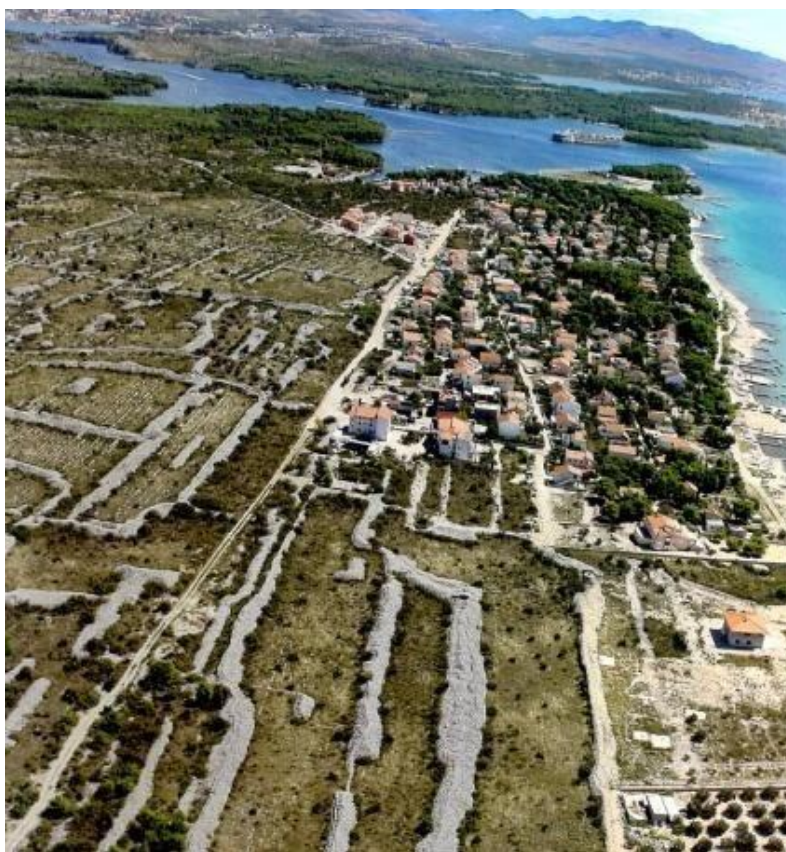


Prilog 32. Promotivni materijal Calvina Kleina. Autor i godina nastanka fotografije nepoznati. Preuzeto s Instagram profila Calvina Kleina ([s.n.] 2018d).

Suhozidi na poluotoku Srimi koji dijelom prelaze u područje četvrti Jadrija počinju se prepoznavati kao kulturno dobro. Grubač (Grubač 2010a) objašnjava povijest ovih struktura te navodi da je šibensko područje kraj s najviše suhozida na kopnu, od kojih je većina nastala u 19. stoljeću. Srimarski suhozidi su nastali stoljećima ranije, te su se prema mišljenju stručnjaka razvijali kroz tisućljeće i pol da bi danas zauzimali područje od 13 kilometara četvornih (Grubač 2010b). Ovi antropogeni oblici prikazuju način života na određenom području: dok su suhozidi česti na području srednjovjekovne šibenske komune u kojoj se stanovništvo većinom bavilo maslinarstvom, na zadarskom području ih nema jer su tamošnji stanovnici bili stočari. Iako područje srimarskih suhozida nije bilo dovoljno istraživano, o njemu je 1955. godine pisao Ante Kalogjera, koji je sugerirao zaštitu pejzaža Srime i njegove autentičnosti jer prema njemu:

„Ovaj pejzaž nijem je i opor svjedok mukotrpnog čovjekova rada i nadljudskih napora da se u toku stoljeća iz škrte podloge stvori život i dade mu smisao. Iskonska borba za održanje ogleda se u gomilama i nepreglednim malim parcelama na kojima je čovjek

sam krčević, stvarao zemlju i kasnije je brižno čuvao“ (Grubač 2010b).



Prilog 33. Suhozidi na području Jadrije. Autor i godina nastanka fotografije nepoznati.
Preuzeto iz knjige *Moja Jadrija* (Dorbić 2018:143).

Posebnu pažnju ovom fenomenu posvetio je etnolog Jadran Kale koji je mišljenja da je Srima „raritetan lokalitet“ (Grubač 2010a) koji nudi kulturne vrednote na tragu hvarske hore, koja je od 2008. godine na UNESCO-voj Listi svjetske baštine.

Proces zaštite je započeo početkom 2010. godine kada se Grad Šibenik pridružio inicijativi za zaštitu suhozida i suhozidne gradnje koju je pokrenula Udruga „Suhozid“ iz Kolana na Pagu (Grubač 2010a). U narednim godinama organizirane su radionice obnove suhozida i gomila, lokalno zvanih i bunja (I.R. 2013).

Na području Jadrije suhozidni kompleks se nalazi uz neasfaltirani nastavak jadranske ceste prema Srimi. Na lokalitetu se nalazi najveća i najurednija gomila poluotoka Srima visoka devet metara. Takozvana Čaćina gomila, koja se nalazi na području Rodinih stana, obiluje pomno izgrađenim pojedinostima – velikom prostorijom s kamenom klupom, stolom i ostavom, nizovima stepeništa, zidnim nišama i malim prostorima ugrađenim od kamena, dvorom, podancima, podzidima i ulicom, a cilj popravljjanja je bilo ponovno

ustupavljanje bitnih rubova na srušenim dijelovima (I.R. 2013). Navedena gomila nalazi se u Registru kulturnih dobara kao zaštićeno kulturno dobro, no istovremeno se nalazi u području predviđenom za turističku gradnju (Krnić J. 2016).

13. lipnja 2016. godine Upravi za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture poslana je prijava preventivne registracije kulturnog dobra Kulturni krajolik Srime ([s.n.] 2016c). U prijavi se navodi da je „identifikacija krajobraznih vrijednosti nužna zbog širenja zona turističke izgradnje i sve većeg ulaska malčiranih i plantažnih kultivacija kakve brišu specifičnosti krajolika“ ([s.n.] 2016c). U tekstu se navodi da je najveća prijetnja održavanju ovog kulturnog krajolika razvoj turizma na području sela Srime i Jadrije. Glavni razlog ovog očuvanja je regulacija rekreativnog i turističkog resursa. Dio starih cesta i suhozida je već očišćen kako bi se stvorila biciklistička staza između navedena dva mjesta, a održavanje i obnova ovih struktura omogućila bi sigurnost obilaska i otvaranje pješačkog, biciklističkog ili jahačkog pristupa za rekreativne potrebe pojedinaca, obitelji ili osoba s posebnim potrebama. Kulturni krajolik Srime nudi potencijal organizacije kao rekreativnog parka. U ovu svrhu treba postići dogovor s turističkim zajednicama o poželjnim stazama, s vlasnicima zemljišta o njihovim potrebama pristupa i iskorištavanja terena, te s prometnim stručnjacima da bi se utvrdile ulazne točke kulturnog krajolika s parkiralištima i higijenskim čvorovima (ibid.). Ističe se i snažni potencijal ruralnog turizma pa bi se tako uz mrežu parkovnih staza postavila ambijentalna kušališta, osigurali se pristupi vidikovcima okrenutima prema Šibeniku i kanalu te potaknuli vlasnike terena na zaštitu kulture putem agrookolišnih poticaja (ibid.).

4.5.3. Suočavanje s problemima Jadrije – manjak ulaganja, prometna izoliranost i neriješeni imovinsko-pravni odnosi

U ovom razdoblju prevladavaju rasprave o problemima upravljanja Jadrijom, kako u novinskim člancima (npr. G.P. 2015a, Podrug 2016), tako i među lokalnim stanovništvom. Izrazi nezadovoljstva održavanjem i razvojem Jadrije vidljivi su u iskazima svih kazivača. Zapuštenost Jadrije ističe Josip, poentirajući manjak ulaganja i brige o prostoru koji je po njemu neiskorišteni biser:

„Cili život živim u Šibeniku, kad god dođen, uvijek isto, ovi 'bungalovi' stari, to se ne ruši, to je, ajmo reć, još neriješeno od grada, pod Rivijerom, tu niko ne zna čije je... Dođen ode na plažu, plaža nikakva... Koliko toga se moglo napraviti, koliko ovih pustih godina, koliko, mogla je biti, po meni, Jadrija je mogla biti Solaris!“.

Za Nikolinu, neodržavanje ili neadekvatno održavanje je dovelo do devastacije prostora kupališta koja se za nju manifestira kroz oštećenu arhitekturu kroz koju raste raslinje. Nebriga za Jadriju za stanara četvrti Matu posebno se ističe u usporedbi s ulaganjima u kupalište Banj u čiju je izgradnju uloženo više od 7 milijuna kuna, dok na Jadriji nisi sređeni osnovni uvjeti, kao postavljanje ulične rasvjete na području cijele četvrti. Kazivač navodi i nelogičnosti upravljanja prostorom četvrti grada Šibenika koja istovremeno policijskom upravom, strujom i vodovodom potpada pod susjednu Općinu Vodice.

Mogući razlog ove zapuštenosti kazivači nalaze u nepovezanosti grada i Jadrije. Velika prostorna udaljenost prostora Jadrije od ostatka prostora grada Šibenika te prometna izoliranost dovela je do doživljaja, prema kazivaču Josipu, da „Jadrija nije dio grada“:

„Mladi ljudi, doli iz Šibenika, njima je to više kupalište ka nekog, kako bi ti reka, ne ka gradsko... to je u biti gradsko, al ne doživljavaju ljudi da je to ka gradsko, to doživljavaju ka da si oša ko zna di...“

Navedena prometna izoliranost moguće je izazvana manjkavošću javnog prijevoza. Početkom 21. stoljeća javni promet autobusom postojao je samo na liniji Šibenik – Jadrija te samo za vrijeme ljetnih mjeseci, budući da je procijenjeno da ova gradska četvrt ima premalo stalnih stanovnika za cjelogodišnji prijevoz (Dorbić 2018:67). Linije su bile prilično rijetke, a posljednjih godina autobusna linija je u potpunosti ukinuta. Uzrok tome kazivačica Flavija nalazi u problemima prijevoznika Autotransport Šibenik kojem su „sve linije nerentabilne, pa sigurno neće sad uvodit još jednu nerentabilnu“.

U ovakvim okolnostima ograničava se mogući broj posjetitelja iz grada koji nemaju mogućnosti organizacije vlastita prijevoza. Osim toga, budući da se javni promet brodom vodi samo preko Šibenika, otežava se pristup Jadriji potencijalnim posjetiteljima iz drugih dijelova Županije. Apsurdnost ovakve situacije iskazuje Flavija govoreći da „puno dice doli kupuje te kao pokaze litnje, i možeš ić ono doslovno od Rogoznice do Pirovca, ali ne možeš otići na Jadriju jer nemaš liniju autobusnu“. To se postavlja kao veliko ograničenje za razvoj turizma budući da se domaći i strani posjetitelji suočeni s ovakvim problemima okreću drugim, prometno bolje povezanim lokacijama na užem prostoru Županije, kao što su Solaris, Srma ili Vodice.

Trag lošeg upravljanja prostorom možemo naći i u neriješenim imovinsko-pravnim odnosima koji zahvaćaju kabine i „bungalove“, pa čak i kuće za odmor, odnosno za trajno stanovanje.

Od 1990-ih godina kabinama raspolažu njihovi „vlasnici“ koji su prostor zauzeli na nelegalan i nereguliran način. Kako navodi Mate, korisnici kabina ih održavaju i razvijaju u

skladu s vlastitim potrebama, ali nema organizirane brige. Budući da se kabine nalaze na pomorskom dobru, u nadležnosti su Šibensko-kninske županije, koja ih je ponudila u koncesiju Gradu Šibeniku (K.B. 2014a).

Promjene na kabinama zamjećuje Nikolina:

„...one promjene koje su možda najnegativnije se događaju upravo u posljednje vrijeme, kroz u stvari devastaciju... koja je uzrokovana ili zbog nedovoljnog održavanja, neadekvatnog načina održavanja, ili zbog, jednostavno zbog nekih intervencija koje su se dogodile u prostoru... pa te same kupališne kućice su dobile PVC stolariju... sa žbukom su nekako zatvorene šta je, nije sigurno, ne predstavlja taj... taj arhitektonski stil... sama obala, dogodile su se neke pukotine, počelo je rasti raslinje iz tih pukotina...”

Derutno stanja kabina koje primjećuje kazivačica se očituje većim oštećenjima vanjske obloge, dotrajalom stolarijom te neodržanim platoom ispred kabina. Pojedini korisnici kabina su zbog ovakvog stanja kabina izveli intervencije u prostoru kroz zamjenu originalne stolarije PVC stolarijom te dodatnim žbukanjem. Ovakvim intervencijama odmaknulo se od originalnog izgleda kabina. Početkom drugog desetljeća 21. stoljeća, potaknuto derutnim stanjem kabina i neprimjerenim intervencijama na njima, sve je više govora o potrebi rekonstrukcije kabina. Zbog njihovog značaja i specifičnih arhitektonskih obilježja u proces rekonstrukcije je uključen Konzervatorski odjel u Šibeniku.



Prilog 34. Stanje kabina i platoa ispred kabina. Autor i godina nastanka fotografije nepoznati. Preuzeto iz knjige *Moja Jadrija* (Dorbić 2018:51).



Prilog 35. Stanje kabina i platoa ispred kabina. Fotografirala Martina Šoda u srpnju 2018.



Prilog 36. Obnovljene kabine drugog reda u usporedbi s neobnovljenima.
Fotografirala Martina Šoda u srpnju 2018.

Početkom 2016. godine potpisan je ugovor o izradi kompletne dokumentacije za Idejni projekt rekonstrukcije kabina. Ugovor vrijedan oko 190 tisuća kuna su potpisali Grad Šibenik i Arhitektonski ured Zorana Popovića (K.B. 2016). Potrebna dokumentacija izrađena je po konzervatorskim smjernicama, dok je inspiracija za izgled uzeta iz „zlatnih godina“ kupališta prije i nakon Drugog svjetskog rata. Podloga za projekt bila je u

Prostornom planu iz 2014. godine kojim je omogućena rekonstrukcija kabina u postojećim tlocrtnim gabaritima, dok je omogućeno i povećanje njihove visine za najviše 10 posto. Takvim promjenama poboljšala bi se funkcionalnost prostora kabina, dok sveukupni izgled kabina ne bi narušio postojeći izgled prostora. Osim postojećih kabina, rekonstruirat će se i one potpuno devastirane u Drugom svjetskom ratu pa će tako biti 164 kabine, umjesto 132 koliko ih ima danas (N.M. 2016). Funkcija kabina će ostati ista, pa se tako u njih neće uvoditi struja i voda. Osim kabina, projektom bi se obuhvatilo i uređenje pontona za sunčanje i kupanje, terasa kabina te uređenje obalne linije kako bi ju se zaštitilo od mora. Unutar idejnog projekta iznesena je velika mogućnost da se terasa i kabine moraju rušiti da bi im se poboljšali temelji (K.B. 2016).

Prije procesa rekonstrukcije doduše, prema mišljenju stručnjaka i javnosti, potrebno je odrediti imovinsko-pravne odnose, odnosno prema riječima šibenskog gradonačelnika Željka Burića „treba biti jasno kome pripadaju i tko ih koristi, a zatim ih kompletno preurediti“ (Rudan 2013). Svoje stajalište o sređivanju imovinsko-pravnih odnosa pri rekonstrukciji iznosi Bruno:

„Ako su oni korisnici tih kabina, ali nisu vlasnici kabina, a grad ih želi ajmo reć prenamijeniti u neku drugu svrhu, po meni je ispravno da se oni konzultiraju s tim ljudima jer oni opet tim ljudima oduzimaju... oduzimaju pravo glasa, ako se nešto napravi bez da se s njima to podililo, ajmo reć, bez da se čulo njihovo mišljenje. Jesmo pravna država? Dakle svi imamo pravo na svoje mišljenje i svakog se može pitat za, ajmo reć, neću reć savjet, al mišljenje jel to ispravna stvar ili ne. Ako bi svi ti ljudi koji su korisnici kabina, al ujedno i nisu vlasnici mogli na neki način, neću reći profitirati, ali imati koristi od tog nekog projekta, onda mislin da bi to potencijalno mogla biti dobra ideja. Al ako bi se to išlo na svrhu privatizacije, i na svrhu dobrobiti samo neke količine ljudi, mislim da to nije dobra stvar. Jer ako su one sad trenutno javno dobro, kako se to trenutno i vodi, onda bi to trebalo i bit nakon njihove modernifikacije. Znači da ostane isti pravni oblik, kao što ga imaju i kao što bi trebalo biti.“

Iz njegovog kazivanja vidimo stajalište da se pri uređivanju kabina trebaju konzultirati korisnici kabina, iako pravno gledano nisu vlasnici. Prema njemu, rezultat rekonstrukcija mora biti u korist opće zajednice kao i trenutnih korisnika.

Još jedna vrsta turističkih objekata koji se nalazi na pomorskom dobru su „bungalovi“. Radi se o 39 drvenih kućica, budući da je jedna potpuno uništena uslijed snažnog nevremena u srpnju 2018., od kojih su 27 dvoležajne, 10 četveroležajne i 2 peteroležajne (N.M. 2018). Nakon propasti hotelske tvrtke Rivijera koja je upravljala njima, „bungalovi“ su davani u

zakup bivšim korisnicima (N.M. 2017). Korisnicima je prepuštena skrb o ovim derutnim drvenim kućicama te okolnom prostoru šume. Unatoč tome, Rivijera je pokrenula sudski postupak naplate duga i iseljenja iz „bungalova“ za pojedine korisnike. Prema Izmjenama i dopunama Prostornog plana Grada 2014. godine je najavljeno da će „bungalovi“ biti uklonjeni iz prostora pomorskog dobra budući da je na prostoru te šume planiran dio zone sporta i rekreacije izvan naselja (Marotti 2017a). Župan Gorana Pauk je 2013. godine izjavio:

„Ne razumijem kako ljudi ljeti mogu boraviti u tim ruševinama u kojima je svaki boravak opasan za zdravlje i život. Je li moguće da netko boravi u tom leglu zaraze, u katastrofalnim uvjetima i da to još izdaje gostima? Ne shvaćam kako se ne zaraze unutra jer higijenski uvjeti su tamo nehumani, a isto tako, dosta da pogledate na što to sličí, u kakvom je stanju i na kakav način su postavljene električne instalacije, jasno vam je da je pravo čudo da još nije planulo sve u požaru (A.Pa. 2014)“.

Iz županove izjave vidljivo je da „bungalovi“ predstavljaju sigurnosnu i sanitarnu prijetnju, prvenstveno za svoje korisnike, ali i za ostale posjetitelje kupališta, turiste i stalne stanovnike četvrti.

Uklanjanje „bungalova“ bilo je spriječeno prihvaćanjem žalbe Rivijere upućene Županiji budući da u zakonu nije određena nadležnost komunalnog redarstva na pomorskom dobru (Marotti 2017a). Nakon tužbe Upravnom sudu podnesene od strane Grada Šibenika određeno je da je za uređenje reda dužna isključivo Lučka kapetanija. Osim Rivijere, na strani građanstva ovoj odluci se usprotivila grupa građana okupljena u Udrugu građana Bungalovi-Jadrija. Udruga su oformili 18. svibnja 2014. tadašnji korisnici „bungalova“.

U stečajnom postupku 2017. godine predloženo je da se „bungalovi“ prodaju, a za pravo prvootkupa se borila navedena udruga građana (Marotti 2017b). Prijedlog Udruge stečajnom upravitelju je bio otkup dvoležajnog „bungalova“ za 1500,00 kn, četveroležajnog po 2300,00 kn te peteroležajnog 3200,00 kn po komadu. Ipak, u prijedlogu je napomenuto da se objekti nalaze na pomorskom dobru te zahtijevaju temeljitu sanaciju pa se predlaže da se „bungalovi“ ustupe bez naknade, što je za stečajnog upravitelja prihvatljivo „jer bi to bilo korisno za stečajnu masu, dok bi u suprotnom uklanjanje „bungalova“ samo stvorilo dodatan trošak stečajne mase te bi bila upitna njihova bilo kakva tržišna vrijednost“ (Marotti 2017a). U navedenom procesu „bungalovi“ bi se prodavali kao pokretnine, te se ne bi osiguravalo zemljište budući da je ono pomorsko dobro. Time bi potencijalni kupci „bungalova“ preuzeli rizik mogućeg uklanjanja objekata s trenutnog zemljišta (Marotti 2017b) ako ne ishode koncesiju ili koncesijsko odobrenje. Prema odluci Trgovačkog suda u Zadru iz 2018. godine,

potvrđeno je da se „bungalovi“ tretiraju kao pokretna imovina, no ne postoji definitivna odluka o njihovom uklanjanju s pomorskog dobra (N.M. 2018).

Cijeli proces, sa strane korisnika „bungalova“, opisuje kazivač Ante:

„A onda kako je to bilo u biti i nacionalizirano, pa je bilo pod koncesijom koja je data Rivijeri, ispostavilo se u ciljoj priči na kraju da čak ta koncesija nije ni bila obnavljana. Međutim mi smo uredno davali naknadu za vodu koja se potrošila, i nešto za struju, i plus 'bungalov', to je bilo možda tri-četiri iljade kuna, ni toliko. Mali je bija dvi, ne iljadu ipo, ovi [četverokrevetni 'bungalov' koji obitelj koristi] je bija dvi, dvi ipo, to je bilo za korištenje 'bungalova' liti, u to je bila i voda i struja, šta sad kad ti to pogledaš, jel to održivo za njih, nije, ali doduše nije tu niko ništa popravljao, ni vodijski računa, nego mi sami... Nakon šta je Rivijera otišla u stečaj, mi smo tražili otkup tih 'bungalova' jer to je bilo u stečajnoj masi, osnovala se udruga, udruga je kupila jer samo tako smo mogli doći do ajmo reći vlasništva, vlasništva nad objektom. U biti udruga je kupila objekt, nije kupila upravljanje prostorom, to su sad nekakvi drugi potezi koje bi trebali napraviti. A to dok su ti bili procesi s Rivijerom, nije bilo ni struje ni vode dvi godine, lani i preklani, pa nisi ni mogla biti tamo.“

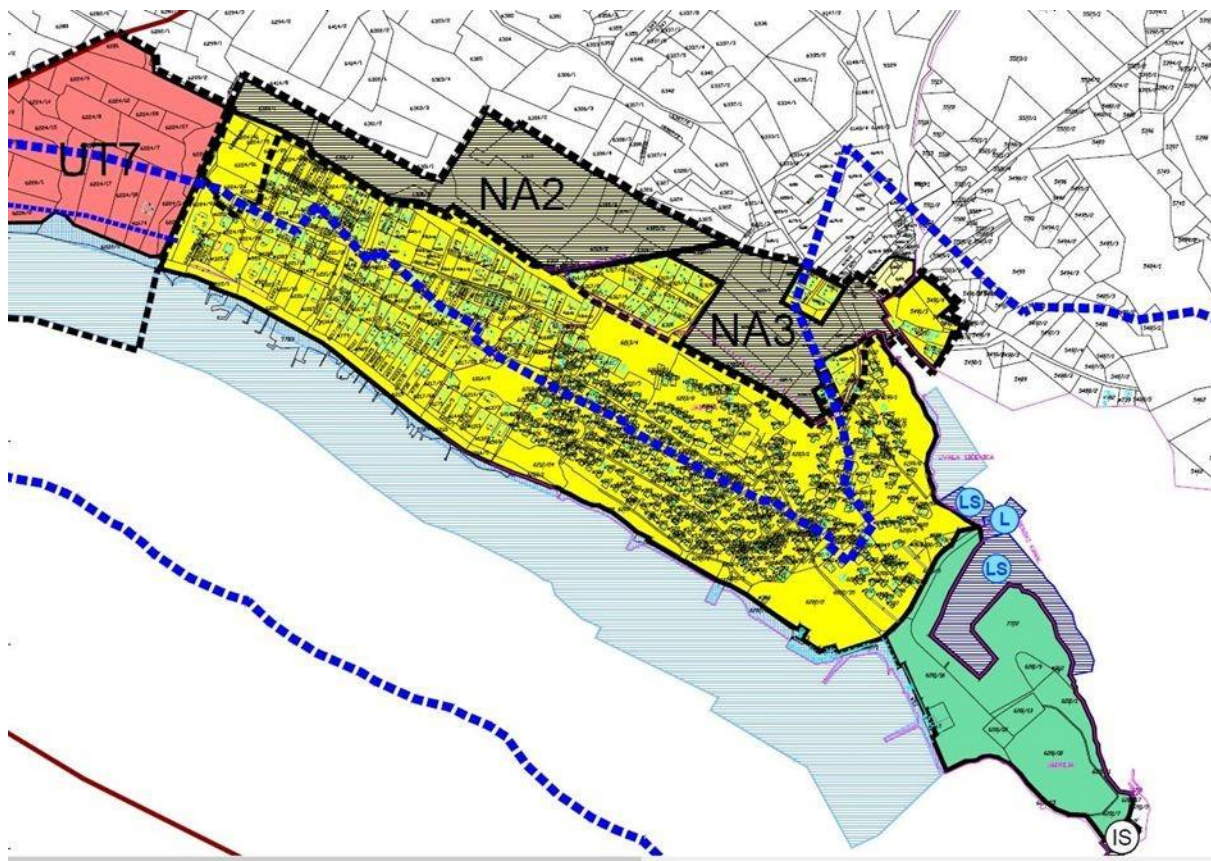
Problemi imovinsko-pravne prirode zahvaćaju i vikendice na Jadriji. Od 2014. godine uprava Grada je krenula u pregovore s Upravom Hrvatskih šuma za ucertavanje javnih putova kroz naselje te otkup zemljišta na kojem su vikendice građene, a koji je u vlasništvu Hrvatskih šuma (K.B. 2014b). Prostor Jadrije je trebao biti izmjereno i na njemu ucertane parcele kako bi se utvrdilo stanje terena te iznašao model otkupa parcela za vlasnike objekata koji se nalaze na njima. Prodajna cijena trebala bi biti određena prema iznosu procijenjene tržišne vrijednosti nekretnine-zemljišta na koju je dodan trošak pripremnih usluga, kao što su geodet i sudski vještak ([s.n.] 2018b). Početkom 2018. postignut je dogovor Grada i Hrvatskih šuma o suradnji pri postupku utvrđivanja građevinskih čestica za legalizirane objekte, dok se Grad Šibenik obvezao uputiti zahtjev za sve objekte i zemljišta na Jadriji kojima bi trebao upravljati.

U kolovozu 2018., nakon geodetskog vještačenja pri kojem je utvrđeno 357 objekata na Jadriji u prostoru Hrvatskih šuma, postavljena je otkupna cijena od 361 kune za četvorni metar (Marotti 2018). Pri tome je odabrana minimalna cijena imajući u vidu ulaganja vlasnika u uređenje i infrastrukturu kroz posljednjih 50 godina. Procijenjeno je i da se zemljište ne treba dijeliti u cjenovne klase, budući da je cijeli prostor naselja u neposrednoj blizini mora. Do sada se na javni otkup javilo oko 200 vlasnika objekata, dok su procjene da će u roku godine dana imovinsko-pravni odnosi biti riješeni za 90 posto okućnica (ibid.).

4.5.4. Problematika ubrzanog turističkog razvoja

Povećan broj gostiju i objekata turističke namjene rezultirao je negativnim stavom lokalnog stanovništva koji je vidljiv u medijskim natpisima, kao i u prikupljenim kazivanjima.

„Jadrija se pretvara u apartmansko naselje, a za to nema adekvatnu infrastrukturu. Apartmanizacija nije održiva i praktički vodi uništenju Jadrije kakvu poznajemo“, rekao je Emil Guberina, bivši gradski vijećnik i bivši predsjednik gradske četvrti Jadrija, na konferenciji za medije u travnju 2017. godine (Baranović 2017). Budući da je Jadrija predviđena kao vikend naselje malih kućica, postojeća infrastruktura nije primjerena za stalno naselje u kojem ljeti broj turista višestruko nadmašuje broj stalnih stanovnika. Prema Prostornom planu grada Šibenika iz 2003. godine za Jadriju se propisuje maksimalna visina građevina P1, što označava prizemlje s katom. Ovakva gradnja primjerena je karakteru ovog graditeljskog predjela i tradicijskoj izgradnji uklopljenoj u borovu šumu (Periša 2017). Izmjenama Prostornog plana iz 2015. godine dopuštena je izgradnja prizemlja i dva kata (P2). Kritiku upravljanja Jadrijom koje je rezultiralo uništavanjem prostora na istoj konferenciji je iznio član autorskog tima Obalnog plana Šibensko-kninske županije arhitekt Gojko Berlengi: „Jadrija je poznata po zelenilu koje pokriva objekte, što neće biti moguće s objektima P+2, koji su sami po sebi loše rješenje. Umjesto malih obiteljskih objekata i vikendica, cilj politike su ekskluzivne vile i ljetnikovci“ (Baranović 2017). Osim toga Grad Šibenik je predvidio uređenje zone Jadrija istok, na slici (Prilog 37.) iscrtano sivom bojom i oznakom NA3. Područje od 55 000 kvadrata predviđeno je za gradnju apartmana.



Prilog 37. Izvod iz prostornog plana uređenja Grada Šibenika vezan uz područje Jadrije iz 2015. godine. Na planu se među ostalim vidi gusta i zbijena gradnja objekata na sjevernom dijelu iznad kabina, dok su prema zapadu posjedi i objekti veći te je uži pojas do mora. Na zapadnom dijelu su češći i molovi za privez brodova, do ih na istočnije području prema kabinama, gdje je uređena plaža, gotovo ni nema. Preuzeto iz članka *ŠibenikIN-a* (Baranović, 2017).

Prednost sadašnjeg prostornog izgleda četvrti navodi kazivačica Flavija:

„Dobro je kod ove Jadrije šta je sve u borovini, i dobro je šta još nema hotela. Nema ni potencijala da se napravi hotel... jer su sve zauzele ove male kućice, sve su, kužiš, niti jedna kućica ne strši, sve su jednokatnice, šta je ono jako lipo šta postoji neki princip građenja tu.“

Ista kazivačica smatra da ovakav izgled Jadrije nije izravni produkt prostornog plana jer se njega ne provodi dovoljno rigorozno, ali da bi bilo što izvan tipičnih jednokatnica ili dvokatnica bilo neprimjereno.

Nagli turistički procesi mijenjanja i korištenja prostora udaljavaju lokalno stanovništvo od prostora Jadrije. Prostor koji opisuju kao „obiteljski... di je čovik na svome“ (Karlo), „koji

nije prekomercijaliziran... ima dozu privatnosti“ (Bruno), „osobniji... tipično šibenski“ (Sara) povećavanjem turističkih kapaciteta mijenja svoj duh. Dok lokalno stanovništvo se „cili život ponaša isto i kupa na istom mistu“ (Mate), korištenje prostora, a time i duh prostora se mijenja dolaskom novih korisnika. Kako navodi Nikolina:

„Sve je manje lokalaca zbog kojih je to na takav način nastalo i sve više stranci kupuju vikendice koji imaju jedan drugi način života... Ljudi koji će doć s gigantskim lignjama i kupali se od 5 ujutro, a ne onaj dragi dida šta je zamotava u šugaman svoje unuke, i vjerojatno in je skuva paštašutu na pomidore za ručak u onih 3-2 metra kapunjerice za prisvlačenje, il bi im ponija u tećicama ručak od babe i onda tamo na onoj ko stepenici prema moru bi žderali to, rizali pomidore na rubu i prali ih u moru pa ti ih more odma i zasoli...“.

Moji kazivači su nerijetko istaknuli da je razlog odabira Jadrije kao kupališta za njih upravo mali broj turista u odnosu na slična područja u Županiji, u kojima je „sve podloženo turistima“ (Flavija) i u kojima „nemaš di šugaman ostaviti“ (Sara). Kazivač Karlo je kazao:

„Mislim ja bi volija, malo je to sebično od mene to reć na takav način, al istina je da nikako ne bi volija da se Jadrija promini, jer, mislim da nudi svakome po nešto, i da... je dobro... bar meni, mislim... teško je sad ne željeti nešto bolje, jer realno, puno stvari može bolje bit, ali da se promini na nekakav drastičan način, da to postane mjesto masovnog turizma ko Solaris i Vodice di ti... kapaciteti se popune po stotinama puta i na jednog domaćeg čovika imaš 10 došljaka. Eto recimo ne bi volija da broj takvih ljudi poraste da na plaži ne mogu nać misto za stavit šugaman. To se dogodi vikendom redovito, al onda sam navika na to. Subota, nedilja, znan da će puno ljudi doć iz grada, i da je to misto, gužva je! Al znaš, ni te gužve nisu baš ono ubij bože da se to nakrca, da ne moš proć. Jednostavno volija bi da se neke sitne stvari promine, da ne znam, da... da je bolje uređenje, da se pripazi na neke stvari, da se održavaju neke stvari, da recimo park, koji je tamo na pristaništu brodova, da bude... mjesto di će se ljudi družit... Neka se to minja, ali da se ne izbac i malog čovika“.

U ovom kazivanju vidljiv je otpor prema masovnom turizmu koji je prevladao u određenim područjima u bližoj okolici grada Šibenika. Iako je kazivač svjestan promjena koje se moraju odviti u prostoru, bitno mu je da se prostorom i dalje prvenstveno koriste oni koji već imaju uspostavljen odnos s njim. Za njega su to „domaći ljudi“ kojima, kako objašnjava dalje u kazivanju²¹, smatra vikendaše iz svih dijelova zemlje koji dolaze na duži

²¹ Karlovo kazivanje već je detaljnije analizirano i raščlanjeno u ranijem poglavlju ovoga rada, 4.4.3. Korištenje i oblikovanje prostora od strane korisnika vikendica.

odmor te već godinama imaju kontinuitet dolaska.



Prilog 38. Panoramska fotografija objekata uz obalu na središnjem dijelu Jadrije. Uz prizemnice se pojavljuju apartmani s prizemljem i jednim katom. Fotografirala Martina Šoda u rujnu 2019.



Prilog 39. Panoramska fotografija zapadnog dijela Jadrije, prema Srimi. Prema paletama drva u dvorištu zaključuje se da se prvi objekt s lijeva koristi za trajno stanovanje. Fotografirala Martina Šoda u rujnu 2019.



Prilog 40. Panoramska fotografija posljednjeg reda objekata na Jadriji prema unutrašnjosti poluotoka Srime. Objekti na fotografiji nose oznake apartmana. Očit je manjak borove šume te početak makije. Fotografirala Martina Šoda u rujnu 2019.

4.5.5. Korištenje i oblikovanje prostora od strane stalnih stanovnika Jadrije

Način da koji su stalni stanovnici Jadrije koristili i transformirali prostor prikazat ću kroz iskaz kazivača Mate. Mate je „od malena tamo [na Jadriji], u Guštinoj uvali, dok su borovi još bili mali“. Kroz djetinjstvo i tinejdžerske godine nije bio stalni korisnik ni jednog objekta na Jadriji, već je povremeno spavao u kabinama prijatelja, pri čemu se kupao većinom ispred kabina ili na području „bazena“. Na Jadriji je kroz druženja u tinejdžerskim danima

upoznao i suprugu, čija je obitelj imala vikendicu. Upravo je ta vikendica objekt koji je kroz preinake postao njihov današnji objekt za stalno stanovanje:

„Ta naša kuća, to su zapravo prije bila 2 apartmana, jedan od 40 kvadrata, jedan od 25 kvadrata. To je s kraja 60-ih godina, a u kuću smo pretvorili 2003.-2004. Ja sam spojio ta dva apartmana, i digao potkrovlje i stubište iznutra i spojio to defakto u dvoetažnu stambenu jedinicu. Izvani nismo proširivali, osim što sam stavio termo-fasadu i krov, prominia stolariju.“

Intervencije u prostoru su bile potrebne za stvaranje prostora u kojem bi se moglo boraviti 12 mjeseci u godini, za razliku od vremena kada je kuća služila kao vikendica i koristila se samo 2 mjeseca. Veći unutrašnji prostor, koji je nastao rušenjem zida između dva apartmana, služi komfornijem boravku obitelji, pogotovo preko ljeta kada se Mati i njegovoj supruzi, jednim stalnim korisnicima ovog objekta, priključuju njihovi sinovi s obiteljima. Provođenje centralnog grijanja, postavljanje vanjske izolacije, mijenjanje stolarije i postavljanje krova na građevinu koja je do tada bila pod pločom osiguralo je veću zaštitu i neovisnost o vremenskim uvjetima, što je bio ključan preduvjet za trajno preseljenje i stanovanje.

Kako procjenjuje kazivač, stalnim preseljenjem opseg korištenja privatnog, pogotovo unutrašnjeg, prostora se proširio, ali je korištenje javnog prostora ostalo isto. Međutim, iako se i dalje kreće istim područjima, promijenio se kazivačev odnos prema prostoru. Mate i dalje ide popiti kavu u isti kafić kao što je to radio u razdoblju vikendaštva, no sada prostor više ne povezuje s odmorom, na što ukazuje i činjenica da se već 15 godina na Jadriji nije okupao. Danas je puno svjesniji i koncentriraniji na probleme lošeg prostornog planiranja i upravljanja:

„Ovi šta stalno žive na Jadriji, za njih se ništa ne radi, u njih se ništa ne ulaže. Vi zimi nemate javni prijevoz, vi nemate dućan, o nekim drugim stvarima neću ni govoriti. Javna rasvjeta, možda je pokriveno, puno ću reći jedna trećina, jedna četvrtina Jadrije. Vi kad prođete danas Jadrijom po noći, pari da ste u nekakvoj rupi, u nekakvom bunaru, pogotovo između borova jer ne vidite nebo, ili ako je oblačno. I to mi želimo promijeniti. Želimo da Jadrija ima život svih 12 mjeseci, a ne tih 2-3 miseca u godini“.

Manjak trgovina prisiljava stalne stanovnike Jadrije na redovito putovanje u obližnja mjesta, najčešće Šibenik, kako bi nabavili osnovne namirnice. Mati i njegovoj supruzi ovaj faktor nije presudan, jer se i dalje svaki dan zbog poslovnih obveza kreću na relaciji središte grada – Jadrija. Manjak rasvjete ograničava ili otežava korištenje prostora noću. Uz to, stalni stanovnici se suočavaju s posljedicama manjka upravljanja prostorom kupališta i

neadekvatnom brigom za prostor Jadrije, o čemu korisnici i vlasnici drugih objekata koji ih koriste samo povremeno ne moraju brinuti:

„Ja sad stalno tamo živim, i ja 95% svog vremena gubim na te kabinaše i gradske kupaće. Svi mi imamo svoje kante za smeće, možemo to ujutro defakto odniti kad idemo na posao u Šibenik, ali ti dnevni migranti, ti kabinaši i kupaći, moraju se osigurati uvjeti za njih. Ali da se bar plaća najam, pa da mi od tih novaca možemo platiti nekoga da čisti te kabine, da možemo platiti vodu koju će potrošiti ti kupaći. Neko to treba održavati cile godine, da bi oni došli u 5. misecu. Oni će lipo izvaditi katrigu, sist i gledat u more, i briga njega šta se popravlja, a to njega košta nula kuna. Moramo uvesti neki red!“

Mate navodi da je njegov krug ljudi s kojima se druži na Jadriji jako šarolik budući da je „na Jadriji jedan vid komunizma, svi smo isti“. Društvo se većinom formira ovisno o kafiću koji osoba odabere:

„Odnos nas stalnih i ovih šta dolaze je ok, nema tu nikakvih tenzija, zato sam reka da nema tu razlika među ljudima, a i ovo moje društvo šta se okuplja tu u kafiću, ima od ljudi koji su korisnici kabina, od ljudi koji žive na Jadriji kao ja, ili cijelo ljeto, ili cijelu godinu, ili onih šta dođu samo dnevno.“

Sastav tog društva, kao i sastav korisnika, posjetitelja i vlasnika objekata na Jadriji prema Mati se promijenio nakon rata:

„U poratnom razdoblju se malo prominilo, jezgru uvijek čine Šibenčani, onda su tu zagrebački Šibenčani koji su odselili ili za vreme fakulteta ili nakon fakulteta, i vezani su za Jadriju, vezani su za Šibenik iako više ne žive tu, ali imaju na Jadriji svoje vikendice, svoje kuće. Oni su defakto Šibenčani, samo ih je život odnio negdje drugo, ali oni čine jezgru, dakle šibenski Šibenčani, zagrebački Šibenčani. Treća skupina su Zagrepčani, ajmo ih tako nazvati, ljudi iz unutrašnjosti zemlje, Zagrepčani i Varaždinci. Prije rata je bilo dosta ljudi iz Beograda, koji su imali neke veze sa Šibenikom, da li rodbinski, bilo je nešto ljudi i iz Bosne. Ali posli rata, odnosno od 90-ih pa ovamo ta se situacija promijenila pa ti Jadrijaši van granica Hrvatske i s područja bivše Jugoslavije su velikim dijelom te svoje vikendice prodali i zamijenili za druge, pa su došli ti novi ljudi. Ti novi ljudi su opet defakto ljudi iz Šibenika, iz drugih dijelova zemlje, ja opet imam osjećaj da ima najviše Zagrepčana i Varaždinaca. Ovi svi uz obalu imaju nešto svoje.“

S navedenim se društvom, osim druženja po kafićima, organiziraju i privatna druženja. Za kraj sezone, kada kafić koji im tijekom ljeta služi kao okupljalište zatvara i kada se

pojedinci u njegovom društvu koji su na Jadriji vikendaši vraćaju u mjesta stalnog stanovanja u druge dijelove Hrvatske, kazivač s društvom u navedenom kafiću organizira zajedničku oproštajnu večeru. Ovakve prigode služe jačanju i održavanju odnosa između stalnih stanovnika i posjetitelja i vikendaša, te rješavanju bilo kakvih mogućih tenzija koje nastaju kroz probleme lošeg upravljanja Jadrijom.



Prilog 41. Postavljanje stolova i stolica u prostor nasute plaže prema zapadu, odnosno Srimi. Intervencijom u javni prostor stvara se nova zona za druženje. Fotografirala Martina Šoda u srpnju 2018.

4.5.6. Jadrija u razdoblju proglašenja gradskom četvrti i intenzivnijeg razvoja turizma

Razdoblje od početka 21. stoljeća na Jadriji je obilježeno razvojem gradske četvrti, usmjerenošću na turizam, stvaranjem novih turističkih kapaciteta kojim se stvara potencijal dovođenja novog tipa gostiju, valorizacijom postojećih kulturnih dobara, te medijskim i javnim problematiziranjem potrebe rješavanja imovinsko-pravnih odnosa i rekonstrukcije postojećih objekata.

Na području stvaranja novih kapaciteta, osnutkom camp spa resorta otvara se tržište za

novu vrstu turista koji žele luksuzni odmor u prirodi. Resort nastaje iskorištavanjem postojećih prostornih obilježja, kao što su suhozidi i mediteranski nasadi, te uz minimalnu intervenciju u prostoru zbog zakonskih ograničenja.

Veliki pomaci se događaju na području vrednovanja kulturnog nasljeđa i obilježja ovog područja, no i dalje nema organiziranog korištenja ovih potencijala.

Naglim povećanjem broja apartmana te predviđenom gradnjom turističkih objekata još većih gabarita stvara se revolt javnosti koja upozorava na potencijal preiskorištavanja prostora četvrti.

Ostaje potreba rješavanje niza problema koji se kreću od onih prometnih – apsolutnog manjka autobusnih linija i, prema procjenama kazivača, prevelikih cijena brodskih karata²², te nenaplaćivanja vezova za brodice, do onih najvećih – imovinsko-pravnih, koji su najviše vezani uz kabine i „bungalove“, a bez čijeg razrješenja napredak Jadrije nije moguć.

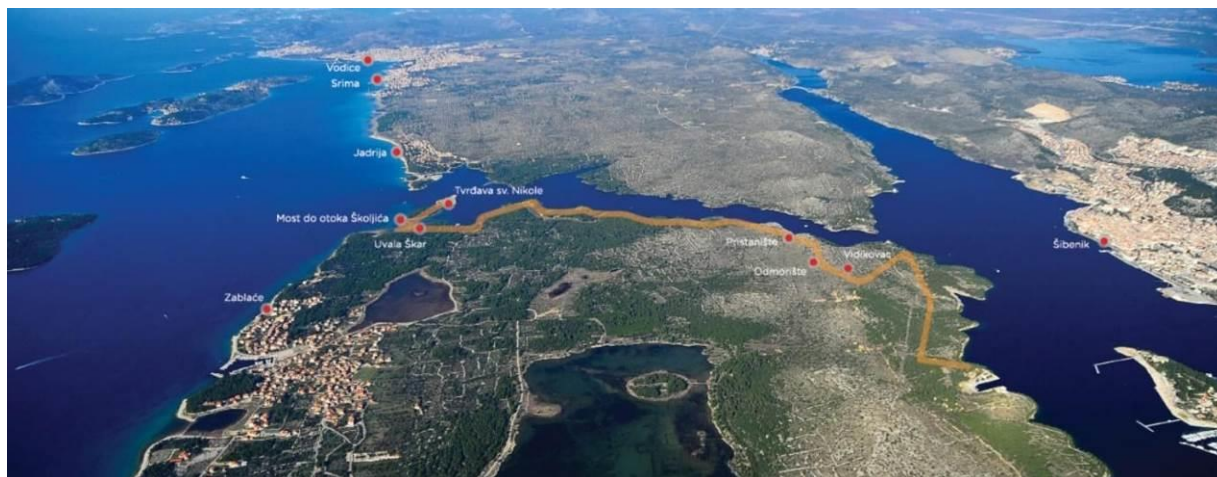


Prilog 42. Područje – označeno kao 5. faza razvoja – u kojem se događa većina promjena u 21. stoljeću na području Jadrije. Autorica priloga Martina Šoda. Predložak za prilog Auto karta Hrvatske.

²² Cijena brodske karte u jednom smjeru 2018. godine bila je 12 kuna, koliko košta primjerice i jednosmjerna autobusna karta do Brodarice, predgrađa Šibenika s uređenim plažama. Međutim, za dolazak na područja povezana s gradom lokalnim autobusom, kao što je na primjer prethodno navedena Brodarica, može se koristiti godišnji ili sezonski pokaz, čime se smanjuju troškovi. Budući da Jadrija nije povezana autobusnim linijama, trošak karte je fiksni, te se kazivači koji imaju pokaz rijetko odlučuju na odlazak brodom do Jadrije.

5. Budućnost razvoja Jadrije

Uz nekolicinu gorućih problema te primjetan ubrzani rast posjećenosti iz godine u godinu, logičnim se nameće pitanje budućnosti razvoja Jadrije. Posebno je bitno razmotriti razvoj ovog područja u odnosu na suprotnu stranu šibenskog kanala.



Prilog 43. Prikaz Šetnice Svetog Ante. Autor i godina nastanka fotografije nepoznati.

Preuzeto sa stranica *Turističke valorizacije Kanala sv. Ante u Šibeniku* ([s.n.] [s.a.]a).

Suprotna strana kanala bogata je kulturnim i prirodnim vrednotama kao što su ruševine starih kula, špilje u kojoj je nalazi crkvice posvećena svetom Anti te morska tvrđava svetog Nikole ([s.n.] [s.a.]a). Uz obalu se nalazi kompleks vojnih objekata koje je sagradila JNA, koji su danas napušteni ali nude veliki potencijal. Turistička valorizacija ovog područja ostvarena je u srpnju 2013. godine kada je na ovom području otvorena šetnica ([s.n.] 2018f). Projekt je sufinanciran od strane Europske unije iz Europskog fonda za regionalni razvoj. Dodatna potvrda značaja ovog područja nastupila je u srpnju 2017. kada je tvrđava sv. Nikole uvrštena na UNESCO-v popis zaštićene kulturne baštine unutar projekta „Obrambeni sustavi Republike Venecije 16. i 17. stoljeća“ (Hina 2017). Rad na obnovi sufinanciralo je Ministarstvo kulture, dok su za izradu kopnenog pristupa tvrđavi koji bi se nadovezao na postojeću šetnicu sredstva dobivena od Europske unije (I.Š. 2018). Iako je još uvijek dijelom u fazi obnavljanja i uređivanja, tvrđava sv. Nikole je od 15. lipnja 2019. otvorena za posjetitelje (P.Š. 2019). Prilaz je za sada omogućen samo brodom, dok se kopneni prilaz uređuje.

Područja Jadrije koja nude nesmetani pogled na suprotnu stranu kanala i na tvrđavu nalaze se na zapadu. Takvim područjem se može smatrati područje borove šume između

svjetionika i kabina na kojem se nalaze sporni „bungalovi“ te neizgrađeni i neregulirani prostor pri ulazu u četvrt na kojem se nalazi problematični divlji deponij smeća (G.P. 2015). Prema Izmjenama Prostornog plana iz 2015. godine ideja prostornog širenja Jadrije obuhvaća upravo ovo područje. Prostornim planom na ovom području omogućena je gradnja objekata oznake P2 (prizemlje i dva kata), za razliku od ostatka četvrti gdje je dopuštena gradnja prizemnica s jednim katom. Ovakav plan omogućio bi gradnju većih i luksuznijih apartmana na zapadu na čiju bi vrijednost utjecao i pogodni prostorni položaj i pogled.

Potencijal za širenje prema zapadu povezan je s razvojem naselja Srime koja je dio Općine Vodice. Strategijom turističkog razvoja Vodica iz 2015. ([s.n.] 2015) predviđa se gradnja nove županijske ceste koja bi povezivala Srimu i Jadriju preko planirane ugostiteljsko-turističke zone Donja Srima. Zona Donja Srima obuhvaća područje od 76 hektara između Srime i Jadrije te manjim dijelom spada u područje Jadrije. Ova zona nosi oznaku T1 i T2, što znači da je na njoj predviđena gradnja hotela i apartmanskih naselja. Osim ugostiteljsko-turističkih objekata predviđena je gradnja športsko-rekreacijskih sadržaja, od kojih je od posebnog županijskog značaja predviđeno golf igralište. Potencijal ovog područja ogleda se i u cijenama terena na ovom području od kojih su dva terena 2015. bila među 10 najvrjednijih terena u Šibensko-kninskoj županiji. Oba terena nose oznaku T1 i T2, mogu se do 70 posto iskoristiti za gradnju hotela i do 30 posto za gradnju vila, te se prodaju za 11.5 – 13.2 milijuna kuna za oko 21 tisuća kvadrata (G.P. 2015b).

Moji kazivači turistički potencijal ovoga prostora vide u nizu prirodnih i kulturnih vrijednosti. Vrijednost netaknute prirode i čistog mora ističe Bruno, dok karakteristike Jadrije kao mjesta „mira i lipote“ (Josip), „opuštanja“ (Karlo), „zena“ (Bruno) za kazivače odvajaju ovu lokaciju od sličnih turističkih destinacija u Županiji. Bruno preporuča Jadriju kao alternativu za odmor mjestima na kojima je razvijeniji noćni život, koji je na Jadriji manjkav. Potencijal kulturnog turizma vidi Nikolina:

„Mislim da Jadrija zapravo ima jak potencijal u smislu razvoja nekog kulturnog turizma, ali ne kulturnog turizma sad, povijesnog u smislu da sad tamo gledamo crkve iz renesanse ili nešto čime se može podičiti Šibenik, nego baš u stvari arhitekturom moderne. Pa tako imamo za primjer kabine, odnosno kućice za presvlačenje uz samu obalnu crtu, a isto tako postoje brojne kuće koje su na Jadriji nastale još 60-ih godina, kuća brod arhitekta Boltara, i slične vikendice koje su tad predstavljale jednu značajnu komponentu društvenog života, ko što su predstavljale vikendice u Splitu na Mejama. Danas se naravno puno toga izgubilo u smislu da su izgrađene nove kuće oko toga, preizgrađeno, međutim mislim da se takve nekakve točaste stvari stvarno mogu fino

vrednovati i pokazati, ima se što za pokazati. Iako mislim da to isto ne bi bio neki turizam visokog intenziteta, ali za ljude koji to žele vidjeti mislim da bi moglo biti bolje omogućeno, sami pristup i da se vidi slično.“

U smjeru ovih ideja ide Brunino kazivanje koje ističe postignuća suvremene arhitekture na području četvrti. U ovom području je najbitnija vikendica arhitekta Ante Vrbana „Cameleon Beach House Jadrija“ koja je 2016. dobila nagradu International Property Awards u kategoriji Best Architecture Single Residence (A.Pa. 2016). Stvaranjem rute ili ture kojom će se povezati nekoliko objekata od kulturnog ili arhitektonskog značaja istaknula bi se i posjetiteljima približila kulturna vrijednost ovog prostora. Kazivač Bruno vidi turistički potencijal i u povezivanju dvije strane kanala koje su zasad u potpunosti nepovezane. Kazivač preporuča uvođenje brodske linije koja bi turistima na Jadriji omogućila lakši pristup šetnici kroz kanal sv. Ante i tvrđavi sv. Nikole. Navodi da bi takva povezanost mogla dovesti veći broj turista na Jadriju, ali ističe da se utjecaj blizine tvrđave neće osjetiti „dok god je ona u neprilagođenom obliku“. Navedena tvrđava obnovljena je i otvorena za javnost 16. lipnja 2019., no utjecaj njenog otvaranja na turistička ostvarenja na Jadriji u trenutku izrade ovog rada nije poznat.

Osim stvaranja novih turističkih sadržaja i kapaciteta, u narednim godinama neizbježno će doći do izmjena postojećih turističkih objekata koje su već započele. Tu se prvenstveno misli na kabine i „bungalove“. Mate smatra da Jadrija rekonstrukcijom mora postati „moderno, uređeno kupalište sa svojom dušom, sa svim značajkama koje se moraju ukorporirati u taj moderni štih“. Kazivač također obnovljene kabine u budućnosti vidi kao veliki izvor prihoda od turizma iznajmljivanjem na dnevnoj ili sezonskoj bazi, kako je bilo predviđeno pri njihovoj gradnji. Pri tome navodi primjer kamenih kabina na Hvaru koje se dnevno iznajmljuju po 950 kuna za 2 osobe. Bruno je također stava da se prilikom rekonstrukcije kabina valja zadržati tradicija, ali modernizirati objekte koji takvi mogu unajmljivanjem biti „odlična solucija umjesto vikendice“. Kazivačica Nikolina također podržava intervencije u prostoru s naglaskom na potrebi održavanja „iskrenosti lokacije“ sa svim njenim povijesnim i društvenim slojevima:

„Jednostavno nije problem da se dogode neke promjene, nego da se zadrži – da ostane onaj duh Jadrije koji je uvijek bija, a to je – a problem je šta se on vidno lagano gubi... bez obzira, koliko god je to uvijek bilo i bit će gradsko kupalište, to je jedna memorija prostora... bitno je da se taj duh ne izgubi i da se na to treba ciljati u svakoj budućoj promjeni koja se događa.“

6. Promjene u organiziranju i korištenju prostora četvrti Jadrija

Istraživanjem se nastojalo utvrditi kako se prostor današnje četvrti Jadrija formirao i transformirao, kako su turizam i društvene promjene utjecale na razvoj četvrti te kako su se mijenjali odnosi ljudi s prostorom i načini na koje ga koriste.

Kako navodi Edward S. Casey (Casey 1996:14), „prostor je neutralni, unaprijed dani medij, tabula rasa na koju se opisuju posebnosti kulture i povijesti, dok je mjesto pretpostavljeni rezultat“. Prve antropogene pojave na području Jadrije su crkvice Svetog Andrije, prvi put spomenuta početkom 15. stoljeća te u korištenju do početka 18. stoljeća, pomorski svjetionik iz 19. stoljeća te suhozidne strukture iz 19. stoljeća – zidovi i gomile, koje su djelomično sačuvane i do danas. Uz navedene građevne strukture, do nastanka kupališta prostor Jadrije bio je većinom neiskorišten prostor pastirskih stanova stanovnika susjednog otoka Zlarina. Intervencijama u prostoru – gradnjom suhozida, gradnjom kupališta, te nastavno vikendica i objekata za stalno stanovanje oko kupališta, stvara se značajan odnos ljudi i prostora koji su zauzeli, dali mu značenje te time pretvorili „prostor u mjesto“ (Low i Lawrence-Zúñiga 2003:13).

Promjene u društvu reflektiraju se na oblikovanje, upravljanje i organiziranje prostora. Socioekonomski faktori izazvali su tri karakteristična razdoblja razvoja turizma u Hrvatskoj: razdoblje vila i ljetnikovaca do početka Drugog svjetskog rata (do 1941. godine), razdoblje vikendica u socijalističkoj Jugoslaviji (1945. – 1991.) te razdoblje apartmana u neovisnoj Hrvatskoj (nakon 1991.) (Opačić 2012:87).

Prvo razdoblje, odnosno razdoblje vila i ljetnikovaca, pokazalo je odlike elitizma uz većinom odmorišnu-zdravstvenu aktivnost te „partnerski“ odnos s prostorom u koji se oprezno interveniralo vodeći računa o očuvanju izvornih prirodnih značajki (ibid.:91). Na području Jadrije ovo razdoblje se ogledalo kroz kreiranje kupališta od strane gradske elite koja je na kupalištu jedina bila vlasnik kabina, dok ih je ostatak građanstva uzimao u najam. Kupalište se nastojalo profilirati kroz lječilišni turizam za oporavak velikog broja građana oboljelih od tuberkuloze, što je bilo vidljivo po natpisima na plakatima koji prikazuju raspored vožnje brodova za kupalište te molbama za najam kabina, uz elemente rekreacijskog turizma kroz podizanje sportskih igrališta. U upravljanju kupalištem vidjela se pažnja o okolišu u koji se nastoji što manje intervenirati te koji se redovito pošumljava.

U drugom razdoblju, odnosno razdoblju vikendica u socijalističkoj Jugoslaviji, dolazi do „širenja privilegija“, no turizam se ne gleda kao unosna gospodarska djelatnost, već služi

za odmor i rekreaciju radničke klase (ibid.:91-92). U 1960-im i 1970-im godinama dolazi do vala izgradnje usred niskih cijena zemljišta uz more, budući da se za mjerilo vrijednosti zemljišta uzimao njegov poljoprivredni, a ne rekreacijski potencijal (ibid.:93), dok 1980-ih godina zbog prostorno-planskih restrikcija raste cijena zemljišta, pa dolazi do usporenijeg tempa izgradnje (ibid.:93-94). U periodu vikendaškog poleta 1960-ih i 1970-ih godina vlada stav o nepotrošivosti prostora, pa je većina vikendica sagrađena bespravno uz prešutno odobravanje općinskih struktura (ibid.:94). Objekti iz socijalističkog razdoblja su u odnosu na prethodno razdoblje do Drugog svjetskog rata manji i skromniji, ali ih je znatno više (ibid.:95). Upravo su male, niske prizemnice na Jadriji trag ovakvih trendova. Neplanska gradnja prvih vikendica na području šume sjeverno od kabina danas je primjetna po njihovoj zgusnutosti te uskim i nepravilnim pristupnim putevima. Njihova gradnja produkt je posljedica rata, odnosno provedene nacionalizacije, nakon koje su bivši vlasnici i korisnici kabina odabrali gradnju nove vrste objekta koja im je nudila veću neovisnost o vremenskim prilikama i više unutrašnjeg prostora za ispunjavanje njihovih potreba. Usmjerenost na odmor radničke klase ostvarila se kroz gradnju vikendica za odmor radničkih kolektiva.

U razdoblju apartmana u neovisnoj Hrvatskoj dolazi do interesa za turizam kao izvor prihoda, pa su dimenzije podignutih objekata veće jer se dodaju prostorije za iznajmljivanje (ibid.:94-95). Treće razdoblje, obilježeno promjenom društvenog sustava, odnosno prelaska sa socijalizma na kapitalizam, najviše karakteriziraju grub odnos prema prostoru unatoč prostornim planovima te intenzivnija gradnja objekata za iznajmljivanje (ibid.:97). Turizam mnogim domaćinstvima više nije samo dopunski izvor prihoda, već nužda usred krize izazvane gospodarskom tranzicijom (ibid.:98). Usmjerenost na turizam na području Jadrije očituje se u činjenici je od otprilike 500 objekata koji se nalaze na području četvrti 129 prijavljeno za iznajmljivanje²³, što bi značilo da se otprilike 26% objekata na području Jadrije koristi za ostvarivanje dobiti u turizmu. Uz to, broj ležaja na području četvrti raste iz godine u godinu. Povećanjem broja objekata za iznajmljivanje omogućuje se dolazak više posjetitelja iz udaljenih krajeva Hrvatske ili inozemstva. Podizanje turističke atraktivnosti prostora Jadrije nastoji se postići okretanjem kulturnom nasljeđu uz valorizaciju kulturnih dobara kao što su kabine i suhozidi. Ovakav fokus pokazuje odmak od tradicionalnog „sunce i more“ turizma koji je u današnjim trendovima putovanja potrebno nadopuniti nekim proizvodom za ljude s nekim posebnim interesom i stvoriti jedinstveni „paket“ (Čorak i Mikačić 2006:3). Ponuda se i širi formiranjem camp resorta koji nudi rekreativni rad u masliniku, konzumiranje

²³ Podatak Turističke zajednice grada Šibenika.

autohtonih jela te zdravstveno-rekreativne sadržaje kao što su spa wellnes i windsurfing. Ovakvi sadržaji otvaraju vrata elitnom turizmu koji bi se dalje mogao ostvariti realiziranjem strategije turističkog razvoja Vodica iz 2015. kojim bi se na području između Srime i Jadrije te manjim dijelom na području Jadrije stvorila zona hotela i apartmanskih naselja uz športsko-rekreacijske sadržaje.

Svaki od objekata svojom veličinom te opremljenošću utječe na dužinu boravka na prostoru Jadrije. Dok su kabine bile namijenjene za svakodnevnu upotrebu u neradnom dijelu dana i ograničene veličinom i manjkom komunalne infrastrukture, gradnjom većih i opremljenijih objekata, kao što su bungalovi i male vikendice, omogućuje se upotreba objekata vikendom ili praznicima. Dodatna udobnost boravka na Jadriji postiže se opremanjem ili nadogradnjom ovih objekata. Opremanjem i uređivanjem vikendice ona može postati prikladna za život ne samo u ljetnim mjesecima, već kroz cijelu godinu. Dio današnjih stalnih stanovnika Jadrije svoje je vikendice na ovaj način pretvorio u objekte za stalno stanovanje, dok je dio odmah gradio objekt bez turističke namjene, kojem je uloga od početka bila primarno stanovanje. Vidljivo je da se u svakoj etapi razvoja grade objekti veći i opremljeniji od onih prethodnih, te se time u svakoj etapi povećava potencijalno vrijeme korištenja prostora. Samim time mijenja se struktura posjetitelja. Dok kod objekata s kratkim potencijalnim razdobljem boravka, primjerice kabina, postoji ovisnost o udaljenosti mjesta stalnog prebivališta posjetitelja, gradnjom većih i opremljenijih objekata s dužim potencijalnim razdobljem boravka stvara se neovisnost o mjestu stalnog boravka te time omogućuje dolazak posjetitelja iz udaljenijih krajeva Hrvatske i inozemstva.

Namjena prvih kabina bila je presvlačenje i odlaganje stvari, te su se one unajmljivale. Kabine koje su se kasnije gradile bile su veće, čime se ostavljalo više prostora za organizaciju unutrašnjosti kabine i dodatno opremanje. Dio kabina gradili su članovi Zadruga za svoje potrebe te su one bile obiteljsko vlasništvo. Povijesne i društvene promjene na kabinama se najviše ogledaju po pitanju vlasništva: dok se nakon Drugog svjetskog rata kabine nacionaliziraju i sve postaju dostupne za najam, za vrijeme i nakon Domovinskog rata, kada propadaju poduzeća koja su bila zadužena za održavanje i najam kabina i „bungalova“, kabine se privatiziraju od strane današnjih korisnika.

U cilju održavanja i opremanja kabina korisnici kabina izvode manje ili veće popravke i prepravke kabina, čime one odskakuju od početnog stanja. Opremanje kabina ovisi o veličini

kabine te potrebama i mogućnostima njenih korisnika. Primjer jedne kabine koja je u potpunosti promijenjena iznutra, čime je njezina svrha mnogo šira, navodi kazivačica Marija:

„Prijateljica i obitelj imaju kabinu nedaleko od moje, koja je na L, koja je zadnja u nizu ovom mom ravnom koji gleda prema trampolinu, koja je nešto veća. Oni su stavili pločice, unutra je sve požbukano, pofarbano, nisu dovodili naravno, nema priključka za struju, nema priključka za vodu, ali ta kabina izgleda kao mali apartman: lijep krevet na kat, lijepo sve novo, neka komoda, vise neke slike, tako da to izgleda potpuno, potpuna suprotnost mojoj kabini. Tamo oni često spavaju, spavala sam tamo i ja često, u malo je boljem stanju.“

Neke kabine, nasuprot tome, kao ona kazivačice Marije, ostaju iznutra ogoljene, ali korisnici kabina povećanje upotrebljivog prostora ostvaraju i intervencijama u javnom prostoru platoa ispred kabina. U njega se postavljaju stolice i ležaljka, čime se stvara svojevrsni vanjski dnevni boravak, a cjelodnevni boravak na kupalištu postaje udobniji.

1960-ih godina se u šumu jugoistočno od kabina postavljaju „bungalovi“. Ovi su objekti veći od kabina i s predviđenim vanjskim prostorom, čime je manja potreba za korištenjem javnog prostora. Unutrašnji prostor „bungalova“ sastojao se spremišnog prostora i prostora za boravak u kojem je moglo biti dva, četiri ili pet ležajeva, ovisno o veličini „bungalova“. Već po „početnoj opremi“ „bungalovi“ nude novost u odnosu na kabine: spavanje na prostoru Jadrije. Korisnici „bungalova“ su dijelili sanitarne čvorove te prostor tuševa, no amaterskim razvođenjem vode do „bungalova“ dio korisnika više nema potrebe za ovim zajedničkim prostorima, već su oformili privatne WC-e. Zatvoreni prostor mogao se proširiti zatvaranjem trijema. Kako se moglo zaključiti prema kazivanjima korisnika „bungalova“ Ante i Lucije, razmjer intervencija na „bungalovu“ često je u korelaciji s područjem stalnog stanovanja: što je područje stalnog stanovanja korisnika „bungalova“ udaljenije, to je veća potreba za opremanjem u cilju postizanja neovisnosti o mjestu stalnog boravka, a time su i intervencije u prostoru veće. Manjak intervencija, odnosno ulaganja u „bungalove“ od strane nekih korisnika djelomično je vezan i uz još uvijek neizvjesnu situaciju zbog neriješenih imovinsko-pravnih odnosa, a zbog kojih bi se „bungalove“ moglo i rušiti ili uklanjati. Korisnici „bungalova“ oblikuju i održavaju prostor između „bungalova“, odnosno puteljke i šumu. Zajedničkim radnim akcijama kose travu, čupaju raslinje, oblikuju stabla. Uz to, večernjim druženjima te zajedničkim večerama stvaraju jednu zatvorenu zajednicu koje je prostorno izdvojena od ostatka Jadrije, u kojoj se svi znaju i u koju rijetko tko novi ulazi.

Prostorno najzastupljeniji objekti na Jadriji danas su vikendice. Njihova analiza je slojevita budući da one

„u sebi sadrže i funkciju provođenja slobodnog vremena, ali i funkciju rada, mjesta potrošnje, ali i mjesta proizvodnje, na poseban način objedinjuju elemente (povremenog) stanovanja i turističkog putovanja, one su element sinergije urbanog i ruralnog, poveznica kretanja i ukorjenjivanja s mjestom, s jedne strane odgovor 'lokalnog' na ekspanziju 'globalnog', a s druge interes 'globalnog', internacionalnog na prodor u sferu 'lokalnog', one obuhvaćaju širok spektar čovjekove prostorne pokretljivosti, od dnevne cirkulacije do trajne, konačne migracije, utjelovljujući snažan osjećaj osobnog, obiteljskog identiteta...“ (Opačić 2012:7).

Zbog nesređenih imovinsko-pravnih odnosa, unutar pojma vikendice ovim radom promatrani su samo objekti koji su privatno vlasništvo fizičkih osoba, dok se u definiciju ne uključuju kabine i „bungalovi“. Do provedbe nacionalizacije nakon Drugog svjetskog rata, dio kabina bio je za najam, dok je dio bio privatno vlasništvo članova zadruge koja ih je gradila. Nakon provedbe nacionalizacije, sve su kabine prešle u najam, dok su „bungalovi“ od svojih začetaka bili na iznajmljivanje. Ove su objekte, kao i „bungalove“, u posljednjih 20-ak godina, propašću poduzeća koja su bila zadužena za njihov najam i održavanje, pojedinci pretvorili u svoje sekundarne domove, no budući da pravno nisu njihovi vlasnici, u radu ih promatram kao dugotrajne korisnike.

Unatoč tome, bitno je primijetiti da se prakse ponašanja dugotrajnih korisnika poklapaju s mnogim aspektima fenomena „vikendaštva“, pogotovo onima vezanima uz personaliziranje prostora i snažnog osjećaja identiteta vezanog uz ove objekte. Korisnici kabina i „bungalova“ prilagođavaju prostore svojim potrebama te se u ovim objektima nalaze tragovi njihovih interesa i hobija. Uz to, kabine i „bungalovi“ postaju obiteljsko nasljeđe te se način života u njima prenosi s jedne generacije na drugu.

Prve vikendice skromne su prizemnice pod pločom na području šume iznad kabina. Uz maleni unutrašnji prostor, vikendice su imale i malu okućnicu koja se širila svojatanjem javnog prostora, pa su tako danas na nekim dijelovima Jadrije putevi između dviju vikendica izrazito uski. Ovakva blizina objekata, koja se još više povećala nadogradnjama, najviše se primijeti pri korištenju vanjskog prostora, jer kako komentira kazivač Mate, „susjedu gledaš u stol“. Velika fizička bliskost objekta dovela je i do većih interakcija sa susjedima, te se i tu

stvara osjećaj zajednice. Budući da se objekti nalaze blizu plaže, ili tik uz puteve, privatnost se nastojala postići sadnjom različitih biljaka uz ograde.

Vidljivo je da je na području Jadrije upravo ladanjski turizam u obliku sekundarnih rezidencija doveo do „turističke kolonizacije i urbanizacije prostora“ (Vlahović 2015:15). Vikendaštvo je „otkrilo“ atraktivna područja te otvorilo vrata turističkom razvoju prostora, a naredno poboljšavanje infrastrukturnih mreža za potrebe turističke izgradnje uz turističku afirmaciju destinacije dovelo je do jačanja komercijalno-poduzetničkog korištenja vikendica te nastupa „industrijska“ faza vikendaštva (Opačić 2012:156-157), vidljiva u porastu broja komercijalnih ili komercijaliziranih vikendica uz stalni porast objekata prijavljenih za iznajmljivanje.

Stalno stanovanje na Jadriji drugačije je u odnosu na život u drugim šibenskim četvrtima. Budući da je prostor većinom iskorišten za turizam i nema velik broj stalnih stanovnika, nije autobusnim linijama povezan s gradom, te stanovništvo ovisi o vlastitom prijevozu. Taj je vlastiti prijevoz izuzetno bitan jer tijekom zime nema otvorenih dućana pa su stanovnici ovisni o obližnjim područjima. Osim toga, izvan sezone mala je ponuda, nakon zatvaranja kafića ne preostaju nikakvi sadržaji, pa se potencijalna druženja prebacuju u unutrašnjost privatnih objekata. Manjak ulaganja i brige Grada za ovu četvrt nešto je s čime se stanovnici svakodnevno nose. Na primjeru kazivača Mate, vikendaša koji je danas stalni stanovnik, vidim mijenjanje percepcije prostora: dok mu je za vrijeme vikendaštva prostor Jadrije značio odmor i opuštanje, trajnim preseljenjem takve se asocijacije gube.

Iz prikupljenih kazivanja došla sam do zaključka da je prostor koji osoba na Jadriji koristi uvjetovan položajem objekta koji osoba koristi, životnom dobi i interesima. Vlasnici i korisnici nekih objekata najčešće se kupaju u blizini istih. Ako osoba mijenja objekt koji koristi ili posjeduje, kako se pokazalo u kazivanjima kazivača Mate i Karla, promijenit će i mjesto kupanja. Životna dob je također faktor za korištenje prostora. Osobe koje ne mogu koristiti nepristupačne terene, kao primjerice djeca u pratnji roditelja ili stariji ljudi, kupat će se na području uređene pješčane plaže. Uz to, djeca i mladi češće se kreću po frekventnim mjestima, primjerice na području „bazena“ ili ispred kabina, dok stariji obično borave dalje od napučenih prostora u potrazi za mirom, ili kako je to iskazala kazivačica Lucija: „ja neću tamo di su kafići, di je 'bazen', to mi je ka da ležim nasrid ulice i svi me gledaju“. Osobni interesi, odnosno što osoba želi raditi sa svojim slobodnim vremenom, također će odrediti područje kretanja: bilo to druženje s prijateljima na kavama ili sa susjedima na zajedničkim

večerama u dvorištima, bilo opuštanje na manje posjećenim mjestima ili bavljenje sportom u surf klubu.

Građanima Šibenika koji za Jadriju nisu vezani vlasništvom ili korištenjem nekog od objekata impuls za odlazak na Jadriju je najčešće neko organizirano događanje ili želja za kupanjem na mjestu gdje nema toliko turista.

Nit koja se provlačila kroz sva kazivanja bila je posebna vezanost uz prostor kabina. Ona je moguće nastala, ili je istaknutija, u razdoblju kada se one s jedne strane stručno valoriziraju, dok se s druge priča o njihovoj derutnosti i potencijalnom rušenju. Prema mojim kazivačima, upravo je ovo područje zadržalo prvotni duh Jadrije. Taj se duh odražava kroz provođenje dana u ležaljka i stolicama na platou ispred kabina, uz nadgledanje svakodnevnih događanja, taj „malomišćanski dnevni đir“ (Mate). Prostor kroz svoje korisnike, prema kazivaču Anti, održava duh „ovog starog Šibenika, jer to je nekako područje naseljeno starijim Šibenčanima, ovima iz Doca i osjeti se taj duh, to priblezgavanje²⁴. Tamo ono, šta ja znam, onaj dio oko kabina još uvijek živi taj Šibenik“.

Početkom 21. stoljeća budi se svijest o važnosti kupališta, te ono postaje zakonom zaštićeno, dok se pripremaju projekti za obnovu odobreni od strane konzervatora. Međutim, prema procjenama mojih kazivača, ova zaštita nije se odrazila na korištenje prostora kupališta, te je ono i dalje jedno od najposjećenijih i najkorištenijih prostora na Jadriji. Promjene na kabinama, iako su nužne, potencijalno će potaknuti i promjenu korisnika, a time i duh mjesta. Kako navodi kazivač Ante:

„Te kabine bi trebalo riješiti, s tim bi se puno napredovalo. Ali pazi sad, skoro 100 godina to tamo stoji, utjecaj mora i svega, i sad ćeš ti to ić minjati, ali šta si dobija kad si prominija, prominiti ćeš duh taj, dovesti ćeš drugi svit, jer ovaj više nema tu idilu tamo, sist ispid, priblezgavati i igrati na karte. Onda se minjaju ljudi, i neb to bilo to, samo da je to malo srediti.“

Prostor novijeg formiranja, onaj prema zapadu odnosno Srimi, prostorno je izrazito drugačiji od „centra“ Jadrije. Na njemu se nalaze objekti većih gabarita, na više katova, s većim okućnicama, privlači drugačiju vrstu posjetitelj te ima potpuno drugačiji duh:

„Ima dosta stranaca na ovoj drugoj strani na kojoj sam u tom surf klubu, šta je razumljivo jer je OK sadržaj, ti tamo možeš iznajmiti surf, možeš naučiti surfati i to je

²⁴ Priblezgavanje: govor u prazno.

zaista u redu. Vjerojatno ih ima i iz onog tamo resorta. Ta strana Jadrije mi je primjerice, kao da nije Jadrija. Lišena je te ogromne količine ljudi, lišena je te arhitekture, jednostavno je lišena svega jer je plaža, jednostavno nešto je drugačiji pogled jer si ipak malo sjevernije, nije pogled na trampulin, gledaš malo više u Lupac, nego u Zlarin. Ona je više usmjerena možda ovako, više mlađim ljudima, ljudima koji nisu nužno vezani uz Jadriju, ovako dugo obiteljski, ili tamo nekim poznanstvima kabinaškim, koji nisu opsjednuti teretima vikendaši, kabinaši, oni koji se na Jadriji nisu osjećali ugodno, a ima takvih, ja ih znam osobno popriličan broj, jer ako na Jadriji, to je zapravo jedna zatvorena cjelina u kojoj se zna ko šta, kome di, ko je kome; sad ako baš nemaš veze s tim onda možda malo izgleda izvanka kao zatvorena jedna struktura, relativno, znači moraš biti Jadrijaš da bi tamo išao, u protivnom nemaš baš pretjerano puno razloga za ić tamo. A ovo je skroz druga situacija- jer je lišena i tog nekog, meni se čini, jer neki od mojih prijatelja koji nisu prije volili ići na Jadriju jer ne vole se kupati po betonu, ne vole se tamo skidati, šetati, pa ih svi prate, jer svi tamo sjede cijeli dan ispred kabine, i onda komentiraju ko je kome šta, sad im je jako lijepo tamo jer je lounge, ugodna je glazba, uzmu piće, sjednu na šezlon, nekako ko voli sport, ili ko se voli aktivno baviti s njim, ili ga samo gledati, šta je isto privrženo sportu kao takvom, može isto takva publika. Počeli su se skupljati i surferi koji su prije boravili u surf centru kod kafića, tako da vidim da su se i oni pomakli, prebacili tamo na tu stranu, i neki ljudi koje prije nikad nisam viđala, sad znaju tamo naletiti.“ (Marija)

Ovaj dio Jadrije otvoreniji je za ljude koji nisu dio zajednica kabinaša, korisnika „bungalova“ ili vikendaša. U njemu se razbija zatvorenost Jadrije, ali se gube i njezine specifičnosti.

Prema kazivačima, glavninu korisnika Jadrije i dalje čine Šibenčani. Uz njih tu su pojedinci iz drugih krajeva Hrvatske, većinom Zagreba, koji su rodbinskim odnosima vezani uz Šibenik. Za vrijeme rata došlo je do određene promjene, te su Jadriju napustili pojedinci kojima je stalno prebivalište u Srbiji ili Bosni. Kazivači primjećuju veći broj inozemnih posjetitelja, koji se i povećava iz godine i godinu:

„U zadnjih nekih 4-5 godina ima više stranih gostiju, imam osjećaj da prije nikad nije bio niko stran. Mislim bili su dosta Zagrepčana, tradicionalno, ali ove godine pogotovo, prošle isto, strašno puno, baš jako puno stranaca koji se kupaju tamo, šetaju, mislim nemaš ti šta tamo raditi, ni navečer, vrhunac je prošetati, uzeti krafnu. Baš ih gledam i mislim se 'Bože, čudno',„ (Marija)

Inozemni gosti iznenađenje su za dugogodišnje posjetitelje ili korisnike Jadrije koji ovaj prostor percipiraju kao „tipično šibenski“ (Sara), ali još uvijek nemaju osjećaj da su toliko česti da prevladaju domaće stanovništvo i vikendaše iz drugih krajeva Hrvatske.

Međudnos čovjeka i prostora koji formira i na kojem boravi ogleda se u formiranju uskih zajednica te sentimentalne vezanosti uz prostor. Dok su pojedinci formirali prostor gradnjom objekata, podizanjem divljih mula za privez brodova, sjećom ili sadnjom šume, te iste pojedince, ili neke koji su stigli generacijama iza njih prostor uvjetuje na kreiranje društvenih odnosa. Korisnici kabina, koji raspolažu malim unutarnjim prostorom, korištenjem prostora platoa su u svakodnevnoj interakciji s kupacima i prolaznicima; korisnici „bungalova“ zajedno rade na uređenju vanjskog prostora; dok se vikendaši, koji na dnevnoj bazi „gledaju jedni drugima u pijat“ odlučuju na zajednička druženja na malenim okućnicama. Sentimentalna vezanost najočitija je za prostore kabina, jer je to prostor s kojim se Jadrija najčešće povezuje, a u njima se čuva, po mišljenju mojih sugovornika, i izvorni duh prostora.

7. Zaključak

Od samih začetaka današnje šibenske četvrti Jadrija, turizam je katalizator svih promjena u izgledu, organizaciji, upravljanju i korištenju prostora.

U razdoblju formiranja kupališta i gradnje kabina (od 1920-ih do 1940-ih) intervencije u prostoru su se svodile na oblikovanja prostora kupališta koje se sastojalo od kabina, platoa ispred kabina i nekoliko mula za privez brodova. U razdoblju nacionalizacije i promišljanja oblikovanja prostora oko kupališta (od 1940-ih do 1960-ih) mijenjaju se imovinsko-pravni odnosi te debatiraju mogući načini oblikovanja prostora oko kupališta i povećanja turističkih kapaciteta. U razdoblju gradnje prvih vikendica i „bungalova“ (od 1960-ih do 1980-ih) dolazi do booma izgradnje privatnih kuća za odmor kojim se prostor ubrzanije i agresivnije mijenja, no i dalje ostaju određena izvorna obilježja, kao što su borova šuma uz pojas obale. U razdoblju lošeg upravljanja prostorom i intenzivnije gradnje (od 1980-ih do kraja 20. stoljeća) dolazi do većih promjena originalnog prostora primicanjem kuća sve bliže obali. Razdoblje gradske četvrti i razvoja turizma (21. stoljeće) značajno je po konfliktu između planiranih povećanja turističkih kapaciteta i potrebe očuvanja održivosti i izvornosti karakteristika prostora.

Razdoblje korištenja i boravka na prostoru Jadrije u izravnoj je korelaciji s objektima koji se na njoj nalaze u određenoj fazi. Ispočetka su postojale samo skromne kabine za presvlačenje i odlaganje stvari koje su bile samo pomoćno sredstvo u dnevnim kretanjima

između kupališta i mjesta stalnog stanovanja. Povećanjem prostora kabina kroz naknadne periode gradnje istih te gradnjom skromnih vikendica omogućen je duži boravak na kupalištu i plaži, bez potrebe povratka u mjesto stanovanja. Ovim procesom Jadrija prestaje biti samo kupalište, već postaje odmorište. Gradnjom sve većih i opremljenijih kuća za odmor prostor se transformira u vikend naselje sezonske prirode, dok u zadnjoj fazi gradnjom obiteljskih kuća prostor Jadrije postaje trajno naseljen i korišten.

Potreba poboljšanja uvjeta na kupalištu također svoju podlogu nalazi u turizmu. Poboljšanje prometne povezanosti i dostupnosti, osiguravanje osnovnih uvjeta kao što su provođenje vodovoda i električne struje dolazi iz želje osiguravanja što dužeg boravka na području Jadrije. Iako danas funkcionira kao gradska četvrt, turizam i njegov napredak je i dalje jedina vodilja u transformaciji i upravljanju prostorom od strane gradskih vlasti.

Promjenom fokusa na različite aspekte prostora mijenja se tip posjetitelja. Isprva formirano kupalište bilo je lječilišnog karaktera za bolesnike kojima je bio nužan boravak na suncu i uz more. Valorizacijom kulturnih i prirodnih obilježja prostora, nudi se mogućnost rekreativnog i kulturnog turizma, kojim bi se mogao privući veći broj raznolikih gostiju. No, u mjeri u kojoj posjetitelji mijenjaju prostor, prostor formira, uvjetuje i potiče interakcije između ljudi, čime se među korisnicima i vlasnicima pojedinih objekata stvara osjećaj zajednice.

Provedeno istraživanje moguće je produbiti pronalaskom dodatne arhivske građe te razgovorima sa starijim kazivačima. U razgovoru s kazivačima prepoznalo se da na Jadriji postoji više zajednica vezanih uz objekte koje one koriste. Daljnjim istraživanjem i razgovorima s više kazivača moglo bi se promatrati kako arhitektura na Jadriji uvjetuje društvene odnose. Istraživanje bi se moglo produbiti i uključivanjem kazivanja privatnih iznajmljivača i turista u vezi turističke ponude Jadrije i stalnog porasta noćenja. Također bi bila zanimljiva komparacija života na Jadriji s onim u drugim gradskim četvrtima, pogotovo Zablaću, budući da su ove dvije četvrti fizički izdvojene od drugih, imaju znatno manji broj stanovnika te svoje zasebne kategorije u podacima Turističke zajednice Grada Šibenika.

8. Popis priloga

Prilog 1. Područje grada Šibenika. Autorica priloga Martina Šoda. Predložak za prilog Google karte.

Prilog 2. Crkvice sv. Andrije na grafici Hogenberga i Brauna iz 1575. 1575., mjesto nastanka grafike nepoznato. Autori grafike Hogenberg i Braun. Preuzeto iz članka *ŠibenikIN-a* (Glavaš

2015).

Prilog 3. Područja Jadrije ovisno o vrsti objekata koji na njima prevladavaju. Autorica priloga Martina Šoda. Predložak za prilog Auto karta Hrvatske.

Prilog 4. Fotografija Jadrije iz zraka, fotografirana iz smjera Šibenika prema otocima. Jadrija, godina nastanka fotografije nepoznata. Autor fotografije nepoznat. Preuzeto iz knjige *Moja Jadrija* (Dorbić 2018:12)

Prilog 5. Plan četvrti postavljen uz kabine na Jadriji. Svibanj 2018., Jadrija. Autorica fotografije Martina Šoda.

Prilog 6. Prve kabine na Jadriji nastale u razdoblju od 1922. do 1927. Jadrija, , godina nastanka fotografije nepoznata. Autor fotografije R. Škaro. Preuzeto iz knjige *Moja Jadrija* (Dorbić 2018:43).

Prilog 7. Fotografija kupališta Jadrija iz 1929. na kojoj se vide kabine druge faze, građene od 1927. do 1928. 1929., Jadrija. Autor fotografije nepoznat. Fotografiju ustupio Konzervatorski odjel u Šibeniku.

Prilog 8. Fotografija kabina iz treće faze, građenih između 1936. i 1938. godine. Svibanj 2018., Jadrija. Autorica fotografije Martina Šoda.

Prilog 9. Nacrt širenja kupališta. 1939, Šibenik. Autor nacrt Šantić. Dostupno u Državnom arhivu u Šibeniku (HR-DAŠI-14 [7]).

Prilog 10. Fotografija kabina prve i druge faze na Jadriji. Svibanj 2018., Jadrija. Autorica fotografije Martina Šoda.

Prilog 11. Područje – označeno 1. faza razvoja – na kojem se odvija većina transformacije prostora Jadrije u razdoblju gradnje kupališta i kabina. Autorica priloga Martina Šoda. Predložak za prilog Auto karta Hrvatske.

Prilog 12. Nacrt za gradnju wikeend kućice na Jadriji. 1952. Autor nacrt nepoznat. Dostupno u Državnom arhivu u Šibeniku (HR-DAŠI-29 [8]).

Prilog 13. Skica „weekend kućice“. 1954., Zagreb. Autor skice Dragan Boltar. Dostupno u Državnom arhivu u Šibeniku (HR-DAŠI-129 [2])

Prilog 14. Detalj s plakata rasporeda vožnje brodova za kupalište Jadrija. Godina nastanka plakata nepoznata. Autor plakata nepoznat. Dostupno u Državnom arhivu u Šibeniku (HR-DAŠI-29 [25]).

Prilog 15. Molba za kabinu na Jadriji. 1959., Šibenik. Autori molbe Marko Lovrić, Ivo Grubišić i Gorge Miliša. Dostupno u Državnom arhivu u Šibeniku (HR-DAŠI-29 [28]).

Prilog 16. U razdoblju od 1940-ih do 1960-ih gradnje objekata na Jadriji nema, već se promišljaju vrste potencijalnih objekata i kreiraju nacrti za postavljanje „bungalova“ u šumu

jugoistočno od kabina – područje označeno kao 2. faza razvoja (planirano) – što će se realizirati 1960-ih. Autorica priloga Martina Šoda. Predložak za prilog Auto karta Hrvatske.

Prilog 17. Fotografija iz starog turističkog prospekta iz 1960-ih. 1960-e, Jadrija. Autor fotografije nepoznat. Preuzeto iz knjige *Moja Jadrija* (Dorbić 2018:44)

Prilog 18. Primjer vikendice na Jadriji. Rujan 2019., Jadrija. Autorica fotografije Martina Šoda.

Prilog 19. Primjer vikendice na Jadriji. Rujan 2019., Jadrija. Autorica fotografije Martina Šoda.

Prilog 20. Gradsko kupalište i vikend naselje „Jadrija“- Provedbeni urbanistički plan. 1977., Šibenik. Autor plana Our „Plan“ Šibenik - poduzeće za arhitekturu, urbanizam i consulting. Dostupno u Upravnom odjelu za provedbu dokumenata prostornog uređenja i gradnju Grada Šibenika.

Prilog 21. „Bungalovi“ na Jadriji. Svibanj 2017., Jadrija. Autorica fotografije Martina Šoda.

Prilog 22. Područja – označena kao 3. faza razvoja i 3. faza razvoja (realizirano) – na kojima se odvija većina transformacije prostora Jadrije u razdoblju gradnje prvih vikendica i „bungalova“. Autorica priloga Martina Šoda. Predložak za prilog Auto karta Hrvatske.

Prilog 23. Primjer veće vikendice koja se nalazi zapadno prema Srimi. Svibanj 2018., Jadrija. Autorica fotografije Martina Šoda.

Prilog 24. Panoramska fotografija objekta iz prvog reda do mora nedaleko od područja kojeg kazivači nazivaju „bazen“. Rujan 2019., Jadrija. Autorica fotografije Martina Šoda.

Prilog 25. Panoramska fotografija područja „bazena“ na kojem se nalaze kafići. Rujan 2019., Jadrija. Autorica fotografije Martina Šoda.

Prilog 26. Područje – označeno kao 4. faza razvoja – na kojem se odvija većina transformacije prostora Jadrije u razdoblju lošeg upravljanja prostorom i intenzivnije gradnje. Autorica priloga Martina Šoda. Predložak za prilog Auto karta Hrvatske.

Prilog 27. Fotografija s plaže nedaleko od „bazena“. Srpanj 2018., Jadrija. Autorica fotografije Martina Šoda.

Prilog 28. Lokacija Olive Garden Holiday Resorta. Jadrija, godina nastanka fotografije nepoznata. Autor fotografije nepoznat. Preuzeto sa službenih stranica Olive Garden Holiday Resorta ([s.n.] 2016a).

Prilog 29. Područje bazena unutar Olive Garden Holiday Resorta. Jadrija, godina nastanka fotografije nepoznata. Autor fotografije nepoznat. Preuzeto sa službenih stranica Olive Garden Holiday Resorta ([s.n.] 2016a).

Prilog 30. Primjer montažne kućice na području Olive Garden Holiday Resorta. Jadrija,

godina nastanka fotografije nepoznata. Autor fotografije nepoznat. Preuzeto sa službenih stranica Olive Garden Holiday Resorta ([s.n.] 2016a).

Prilog 31. Surf klub na plaži na zapadnoj granici Jadrije, prema Srimi, i u neposrednoj blizini camp resorta. Srpanj 2018., Jadrija. Autorica fotografije Martina Šoda.

Prilog 32. Promotivni materijal Calvina Kleina. Jadrija, godina nastanka fotografije nepoznata. Autor fotografije nepoznat. Preuzeto sa Instagram profila Calvina Kleina ([s.n.] 2018d).

Prilog 33. Suhozidi na području Jadrije. Jadrija, godina nastanka fotografije nepoznata. Autor fotografije nepoznat. Preuzeto iz knjige *Moja Jadrija* (Dorbić 2018:143)

Prilog 34. Stanje kabina i platoa ispred kabina. Jadrija, godina nastanka fotografije nepoznata. Autor fotografije nepoznat. Preuzeto iz knjige *Moja Jadrija* (Dorbić 2018:51)

Prilog 35. Stanje kabina i platoa ispred kabina. Srpanj 2018., Jadrija. Autorica fotografije Martina Šoda.

Prilog 36. Obnovljene kabine drugog reda u usporedbi sa neobnovljenima. Srpanj 2018., Jadrija. Autorica fotografije Martina Šoda.

Prilog 37. Izvod iz prostornog plana uređenja Grada Šibenika vezan uz područje Jadrije iz 2015. godine. 2015. Autor izvoda Šibensko-kninska županija. Preuzeto iz članka *ŠibenikIN-a* (Baranović, 2017).

Prilog 38. Panoramska fotografija objekata uz obalu na središnjem dijelu Jadrije. Rujan 2019., Jadrija. Autorica fotografije Martina Šoda.

Prilog 39. Panoramska fotografija zapadnog dijela Jadrije, prema Srimi. Rujan 2019., Jadrija. Autorica fotografije Martina Šoda.

Prilog 40. Panoramska fotografija posljednjeg reda objekata na Jadriji prema unutrašnjosti poluotoka Srime. Rujan 2019., Jadrija. Autorica fotografije Martina Šoda.

Prilog 41. Postavljanje stolova i stolica u prostor nasute plaže prema zapadu, odnosno Srimi. Srpanj 2018., Jadrija. Autorica fotografije Martina Šoda.

Prilog 42. Područje – označeno kao 5. faza razvoja – u kojem se događa većina promjena u 21. stoljeću na području Jadrije. Predložak za prilog Auto karta Hrvatske.

Prilog 43. Prikaz Šetnice Svetog Ante. Šetnica Svetog Ante, godina nastanka fotografije nepoznata. Autor fotografije nepoznat. Preuzeto sa stranica *Turističke valorizacije Kanala sv. Ante u Šibeniku* ([s.n.] [s.a.]a).

9. Literatura i izvori

- BELAMARIĆ, Igor. 2016. *Šibenska sjećanja*. Šibenik: Muzej grada Šibenika.
- BOISSEVAIN, Jeremy, ur. 1996. *Coping with Tourist. European Reactions to Mass Tourism*. Providence, RI: Oxford-Berghahn Books.
- ČAPO, Jasna i Valentina GULIN ZRNIĆ, ur. 2011. *Mjesto, nemjesto: interdisciplinarna promišljanja prostora i kulture*. Zagreb - Ljubljana: Institut za etnologiju i folkloristiku – Inštitut za antropološke in prostorske študije.
- ČORAK, Sanda i Vesna MIKAČIĆ, ur. 2006. *Hrvatski turizam: plavo, bijelo, zeleno*. Zagreb: Institut za turizam.
- DORBIĆ, Majda. 2018. *Moja Jadrija*. Šibenik: Ogranak Matice hrvatske u Šibeniku.
- CASEY, Edward S.. 1996. „How to Get from Space to Place in a Fairly Short Stretch of Time: Phenomenological Prolegomena“. U *Senses of Place*, ur. Steven Feld i Keith H. Basso. Santa Fe: School of American Research Press, 13-52.
- ČALDAROVIĆ, Ognjen i Jana ŠARINIĆ. 2017. *Suvremeni grad: javni prostori i kultura življenja: primjer Zagreba*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- EDENSOR, Tim. 2001. „Performing tourism, staging tourism“. *Tourist studies*, Vol 1: 59-81.
- FELD, Steven i Keith H. BASSO, ur. 1996. *Senses of Place*. Santa Fe: School of American Research Press.
- GRABOVAC, Nevena. 2017. *Turizam u šibenskom području: Prvostupnički rad*. Zagreb: Prirodoslovno-matematički fakultet, Geografski odsjek.
- GRUBIŠIĆ, Slavo. 1976. *Šibenik: Spomen zbornik o 900. obljetnici*. Šibenik: Muzej grada Šibenika.
- KOBAŠIĆ, Antun. 1987. *Turizam u Jugoslaviji*. Zagreb: Informator.
- KOS NALIS, Mirjana. 2015. *Hrvatska kupališta na Jadranu krajem 19. stoljeća i u prvoj polovici 20. stoljeća: doktorski rad*. Zadar: Sveučilište u Zadru.
- KRANJČEVIĆ, Jasenka. 2013. „Transformation of Space for Tourism: Between Desire and Reality“. *International conference Myths of Tourism*: 199-213.
- LOW, Setha M. i Denise LAWRENCE- ZÚÑIGA, ur. 2003. *The anthropology of space and place. Locating culture*. Oxford: Blackwell Publishing.
- LOW, Setha M. 2000. *On the Plaza: The Politics of Public Space and Culture*. Austin: University of Texas Press.
- MCKERCHER, Bob i Hilary DU CROS, ur. 2002. *Cultural Tourism. The Partnership Between Tourism and Cultural Heritage Management*. New York: Routledge.

- OPAČIĆ, Vuk Tvrtko. 2012. *Vikendaštvo u hrvatskom priobalju: jučer, danas, sutra*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- OPPERMANN, Martin. 1993. „Tourism Space in Developing Countries“. *Annals of Tourism Research*, Vol. 20: 535-556.
- PODLASZEWSKA, Amalia. [s.a.]. „Regulating informality: making the space for tourism, making a living from tourism“. *The Academic Research Community Publication*.
- ŠARIĆ, Živko. 2009. *Kazivanja o starom Šibeniku. Zapis o gradu koji se više smija nego plaka i o ljudima koji se nisu dali sedlati*. Šibenik: Slobodna Dalmacija, Šibenski list, Muzej grada Šibenika.
- ŠURÀN, Fulvio. 2016. *Turizam i teritorij. Uvod u antropologiju turizma*. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli.
- VLAHOVIĆ, Darko. 2015. *Hrvatska strana Jadrana: Turizam i transformacije. Iz tranzicijskog kaosa prema društvu znanja, rada i kulture*. Zagreb: Netgen d.o.o.
- VUKONIĆ, Boris. 2005. *Povijest hrvatskog turizma*. Zagreb: Prometej.
- WARD, Stephen V. 1998. *Selling Places. The marketing and promotion of towns and cities 1850-2000*. London: Routledge.
- ZAJADACZ, Alina. 2014. „Accessibility of Tourism space form a Geographical Perspective“. *Tourism*, 24/1: 45-50.

Popis stručnih izvora:

- UPRAVA ZA ZAŠTITU KULTURNE BAŠTINE. 2014. *Rješenje. Klasa: UP/I--612-08/14-05/0026, Urbroj: 532- -04-02-14/4* (dostupno u Konzervatorskom odjelu u Šibeniku).
- OUR „PLAN“ ŠIBENIK-PODUZEĆE ZA ARHITEKTURU, URBANIZAM I CONSULTING. 1977. *Provedbeni urbanistički plan. Gradsko kupalište i vikend naselje „Jadrija“* (dostupno u Upravnom odjelu za provedbu dokumenata prostornog uređenja i gradnju Grada Šibenika).
- ŠIBENSKO-KNINSKA ŽUPANIJA. 2015. „Izvod iz prostornog plana uređenja Grada Šibenika“. *Službeni vjesnik Šibensko-kninske županije*, broj 3/03, 11/07; *Službeni glasnik Grada Šibenika*, broj 5/12, 9/13 i 8/15. (dostupno u Upravnom odjelu za provedbu dokumenata prostornog uređenja i gradnju Grada Šibenika).
- URBANISTIČKI ZAVOD DALMACIJE. 1971. *Šibenik-Srima. Detaljni plan područja predviđenog za turističku izgradnju*. Split: Urbanistički zavod Dalmacije (dostupno u Upravnom odjelu za provedbu dokumenata prostornog uređenja i gradnju Grada Šibenika).

Popis arhivskih izvora:

HR-DAŠI-14 [1] Državni arhiv u Šibeniku, Fond 14. Kotarska oblast (Sresko načelstvo) Šibenik 1921.-1941. *Dopis Općinskom Upraviteljstvu u Šibeniku*. Kupalište Jadrija z.s.o.j. 1922.

HR-DAŠI-14 [2] Državni arhiv u Šibeniku, Fond 14. Kotarska oblast (Sresko načelstvo) Šibenik 1921.-1941. *Dopis Općinskom Upraviteljstvu Šibenik- Ekspropiriranje zemljišta i udjela potpore*. Kupalište Jadrija z.s.o.j. 1925.

HR-DAŠI-14 [3] Državni arhiv u Šibeniku, Fond 14. Kotarska oblast (Sresko načelstvo) Šibenik 1921.-1941. *Troškovnik ponuda za izradu kabina tipa „A“ sa terasom na kupalištu „Jadrija kraj Šibenika*. 1930-e.

HR-DAŠI-14 [4] Državni arhiv u Šibeniku, Fond 14. Kotarska oblast (Sresko načelstvo) Šibenik 1921.-1941. *Troškovnik ponuda za izradu kabina tipa „B“ bez terase na kupalištu „Jadrija kraj Šibenika*. 1930-e.

HR-DAŠI-14 [5] Državni arhiv u Šibeniku, Fond 14. Kotarska oblast (Sresko načelstvo) Šibenik 1921.-1941. *Troškovnik ponuda za izradu spojnog članka između kabina A1 A2 i A3 A4 na kupalištu „Jadriji“ kraj Šibenika*. 1930-e.

HR-DAŠI-14 [6] Državni arhiv u Šibeniku, Fond 14. Kotarska oblast (Sresko načelstvo) Šibenik 1921.-1941. *Za gradnju betonskih kabina na kupalištu Jadrija*. Ivo Iljadica. 1939.

HR-DAŠI-14 [7] Državni arhiv u Šibeniku, Fond 14. Kotarska oblast (Sresko načelstvo) Šibenik 1921.-1941. *Nacrt širenja kupališta Jadrija*. 1939.

HR-DAŠI-14 [8] Državni arhiv u Šibeniku, Fond 14. Kotarska oblast (Sresko načelstvo) Šibenik 1921.-1941. *Dopis cijenjenoj upravi Kupališta „Jadrija“ z.s.o.j. Šibenik*. Frano i Tomo Grubišić. 1940.

HR-DAŠI-14 [9] Državni arhiv u Šibeniku, Fond 14. Kotarska oblast (Sresko načelstvo) Šibenik 1921.-1941. *Dopis turističkom savezu Šibenik*. Kupalište Jadrija z.s.o.j. 1940.

HR-DAŠI-29 [1] Državni arhiv u Šibeniku, Fond 29. Narodni odbor kotara Šibenik 1946.-1962. *Zapisnik o održanoj godišnjoj skupštini zadruge kupališta „JADRIJA“ Z.S.O.J. u Šibeniku dne 19.3.1947. u 7 ½ sati večer*. 1947.

HR-DAŠI-29 [2] Državni arhiv u Šibeniku, Fond 29. Narodni odbor kotara Šibenik 1946.-1962. *Zapisnik sjednice Inicijativnog odbora društva „Jadrija u Šibeniku održane dana 13. svibnja, 22. svibnja i 27. svibnja 1952. godine u prostorijama NO gradske općine Šibenik.* 1952.

HR-DAŠI-29 [3] Državni arhiv u Šibeniku, Fond 29. Narodni odbor kotara Šibenik 1946.-1962. *Dopis narodnom odboru Grada- Molba za dodjeljivanje kabine Juraj Novak.* 1952.

HR-DAŠI-29 [4] Državni arhiv u Šibeniku, Fond 29. Narodni odbor kotara Šibenik 1946.-1962. *Dopis gradskom N.O. Šibenik- Molba za dodjeljivanje kabine Joso Ljubković.* 1952.

HR-DAŠI-29 [5] Državni arhiv u Šibeniku, Fond 29. Narodni odbor kotara Šibenik 1946.-1962. *Dopis društvu „Kupalište Jadrija“- Molba za dodjeljivanje kabine Božo Krvavica.* 1952.

HR-DAŠI-29 [6] Državni arhiv u Šibeniku, Fond 29. Narodni odbor kotara Šibenik 1946.-1962. *Dopis upravi kupališta Jadrija- Molba za dodjeljivanje kabine Emil Ofner.* 1952.

HR-DAŠI-29 [7] Državni arhiv u Šibeniku, Fond 29. Narodni odbor kotara Šibenik 1946.-1962. *Molba Gradskom N.O. Šibenik za dodjelu jedne kabine na kupalištu Jadrija Stevan Mandić.* 1952.

HR-DAŠI-29 [8] Državni arhiv u Šibeniku, Fond 29. Narodni odbor kotara Šibenik 1946.-1962. *Nacrt za gradnju wikeend kućice na Jadriji.* 1952.

HR-DAŠI-29 [9] Državni arhiv u Šibeniku, Fond 29. Narodni odbor kotara Šibenik 1946.-1962. *Zapisnik osnivačke skupštine kupališnog društva „Jadrija“ u Šibeniku.* 1953.

HR-DAŠI-29 [10] Državni arhiv u Šibeniku, Fond 29. Narodni odbor kotara Šibenik 1946.-1962. *Zapisnik- Sjednica upravnog odbora 8. listopada 1953.* 1953.

HR-DAŠI-29 [11] Državni arhiv u Šibeniku, Fond 29. Narodni odbor kotara Šibenik 1946.-1962. *Pravila društva „Jadrija“ Šibenik.* 1953.

HR-DAŠI-29 [12] Državni arhiv u Šibeniku, Fond 29. Narodni odbor kotara Šibenik 1946.-1962. *Molba za kabinu Ante Antić.* 1953.

HR-DAŠI-29 [13] Državni arhiv u Šibeniku, Fond 29. Narodni odbor kotara Šibenik 1946.-1962. *Molba za kabinu Ante Šupuk.* 1953.

HR-DAŠI-29 [14] Državni arhiv u Šibeniku, Fond 29. Narodni odbor kotara Šibenik 1946.-1962. *Molba za kabinu Srećko Berlenghi*. 1953.

HR-DAŠI-29 [15] Državni arhiv u Šibeniku, Fond 29. Narodni odbor kotara Šibenik 1946.-1962. *Molba za kabinu Ante Kalik*. 1953.

HR-DAŠI-29 [16] Državni arhiv u Šibeniku, Fond 29. Narodni odbor kotara Šibenik 1946.-1962. *Molba za kabinu Ljudevit Škrković*. 1953.

HR-DAŠI-29 [17] Državni arhiv u Šibeniku, Fond 29. Narodni odbor kotara Šibenik 1946.-1962. *Izveštaj o radu društva „Jadrija“ za razdoblje svibanj 1953.- travanj 1954*. 1954.

HR-DAŠI-29 [18] Državni arhiv u Šibeniku, Fond 29. Narodni odbor kotara Šibenik 1946.-1962. *Zapisnik sa redovite godišnje skupine kupališnog društva JADRIJA Šibenik*. 1954

HR-DAŠI-29 [19] Državni arhiv u Šibeniku, Fond 29. Narodni odbor kotara Šibenik 1946.-1962. *Molba za izgradnju week-end kućice*. Dragan Boltar. 1954.

HR-DAŠI-29 [20] Državni arhiv u Šibeniku, Fond 29. Narodni odbor kotara Šibenik 1946.-1962. *Narodni odbor gradske općine /Odjel komunalnih poslova/ Šibenik- Kupalište Jadrija-eksproprijacija*. 1954.

HR-DAŠI-29 [21] Državni arhiv u Šibeniku, Fond 29. Narodni odbor kotara Šibenik 1946.-1962. *Kupalište „Jadrija“- Kroz poslovnu godinu 1953.-1954. utrošeno je na kupalištu „Jadrija“ iz lokalnih izvora, za izgradnju raznih objekata oko 5.000,00- dinara*. 1954.

HR-DAŠI-29 [22] Državni arhiv u Šibeniku, Fond 29. Narodni odbor kotara Šibenik 1946.-1962. *N.O. Općine Zlarin- Zamjena zemljišta na odlomku kupališta Jadrija*. 1955.

HR-DAŠI-29 [23] Državni arhiv u Šibeniku, Fond 29. Narodni odbor kotara Šibenik 1946.-1962. *Zapisnik godišnje skupštine kupališnog društva Jadrija*. 1955.

HR-DAŠI-29 [24] Državni arhiv u Šibeniku, Fond 29. Narodni odbor kotara Šibenik 1946.-1962. *Izveštaj Tajnika o radu društva „Jadrija“- za razdoblje travanj 1955.- travanj 1956*. 1956.

HR-DAŠI-29 [25] Državni arhiv u Šibeniku, Fond 29. Narodni odbor kotara Šibenik 1946.-1962. *Molba za kabinu Marko Lovrić, Ivo Grubišić, Gorge Miliša* 1959.

HR-DAŠI-29 [26] Državni arhiv u Šibeniku, Fond 29. Narodni odbor kotara Šibenik 1946.-1962. *Sanacioni program Osnovne organizacije udruženog rada „Kupalište Jadrija“ u sastavu Organizacije udruženog rada „KRAS“ Šibenik.* 1979.

HR-DAŠI-29 [27] Državni arhiv u Šibeniku, Fond 29. Narodni odbor kotara Šibenik 1946.-1962. *Zaključak o ocijeni i prihvatanju Sanacionog programa OOUR Kupalište „Jadrija“ Šibenik.* 1979.

HR-DAŠI-29 [28] Državni arhiv u Šibeniku, Fond 29. Narodni odbor kotara Šibenik 1946.-1962. *Raspored vožnje brodova za kupalište Jadrija.* [s.a.].

HR-DAŠI-129 [1] Državni arhiv u Šibeniku, Fond 129. Poduzeće „Izgradnja“. *Tehnički opis idejnog projekta WEEKEND-ice na Jadriji.* Dragan Boltar. 1954.

HR-DAŠI-129 [2] Državni arhiv u Šibeniku, Fond 129. Poduzeće „Izgradnja“. *Skica WEEKEND-ice na Jadriji.* Dragan Boltar. 1954.

MUGŠ [1] Muzej Grada Šibenika,. „Jadrija se priprema za novu turističku sezonu“. *Šibenski list*, 31. prosinca 1952.: 5.

MUGŠ [2] Muzej Grada Šibenika. „Naše mogućnosti u turizmu“. *Šibenski list*, 27. svibnja 1953.: 1.

MUGŠ [3] Muzej Grada Šibenika. „Turizam Šibenika i okolice treba podići na predratni stepen“. *Šibenski list*, 24. lipnja 1953.: 5.

MUGŠ [4] Muzej Grada Šibenika. „Sličice iz grada. „Plava noć“ na Jadriji“. *Šibenski list*, 5. kolovoza 1953.: 4.

MUGŠ [5] Muzej Grada Šibenika. „Uslovi za razvoj turizma u našem gradu i kotaru“. *Šibenski list*, 26. kolovoza 1953.: 3-4.

MUGŠ [6] Muzej Grada Šibenika. „Uslovi za razvoj turizma u našem gradu i kotaru 2“. *Šibenski list*, 2. rujna 1953.: 4.

MUGŠ [7] Muzej Grada Šibenika. „Sličice iz grada- Topli dani bez kupaca“. *Šibenski list*, 20. rujna 1953.: 3.

MUGŠ [8] Muzej Grada Šibenika. „Značajna turistička ostvarenja u skoroj budućnosti“. *Šibenski list*, 1. siječnja 1958.: 3.

MUGŠ [9] Muzej Grada Šibenika. „Šibenik u 1962. godini“. *Šibenski list*, 1. siječnja 1958.: 11.

MUGŠ [10] Muzej Grada Šibenika. „26398 gostiju u prošloj godini“. *Šibenski list*, 5. ožujka 1958.: 3.

MUGŠ [11] Muzej Grada Šibenika. „Očekuje se dolazak većeg broja turista“. *Šibenski list*, 5. ožujka 1958.: 5.

MUGŠ [12] Muzej Grada Šibenika. „Turističko savjetovanje održati će se u Šibeniku“. *Šibenski list*, 2. srpnja 1958.: 3.

MUGŠ [13] Muzej Grada Šibenika. „Plava noć na Jadriji“. *Šibenski list*, 8. srpnja 1958.: 5.

MUGŠ [14] Muzej Grada Šibenika. „Na kraju turističke sezone. Neke impresije, ponešto analize i poređenje s ranijim godinama“. *Šibenski list*, 1. listopada 1958.: 4.

MUGŠ [15] Muzej Grada Šibenika. „Investicije u turizmu“. *Šibenski list*, 1. travnja 1959.: 1.

MUGŠ [16] Muzej Grada Šibenika. „Otvara se kupalište Jadrija“. *Šibenski list*, 17. lipnja 1959.: 5.

MUGŠ [17] Muzej Grada Šibenika. „60.000 kupaca na Jadriji“. *Šibenski list*, 29. srpnja 1959.: 5.

MUGŠ [18] Muzej Grada Šibenika. „Rekordna turistička sezona- oko 40.000 turista na našem kotaru“. *Šibenski list*, 16. rujna 1959.: 5.

MUGŠ [19] Muzej Grada Šibenika. „Jadranska magistrala i daljnji razvoj Šibenika“. *Šibenski list*, 23. rujna 1959.: 2.

Popis kratica:

HR-DAŠI = Hrvatski državni arhiv- Državni arhiv u Šibeniku

MUGŠ = Muzej Grada Šibenika

Popis medijskih izvora:

A.Pa. 2014. „FOTO Pauk najavio rušenje bungalova: Je li moguće da netko ljeti boravi u tom leglu zaraze i još to izdaje gostima?“. *ŠibenikIN*, 19. ožujka 2014. <https://www.sibenik.in/?novosti=sibenik&title=foto-pauk-najavio-rusenje-bungalova-je-li-moguće-da-netko-ljeti-boravi-u-tom-leglu-zaraze-i-jos-to-izdaje-gostima&id=20626> (pristup 10. kolovoza 2018.).

A.Pa. 2016. „Ante Vrban javio nam je iz Londona da je mala kuća na Jadriji postala europska arhitektonska zvijezda!“. *ŠibenikIN*, 28. listopada 2016. <https://www.sibenik.in/?novosti=svijet&title=ante-vrban-javio-nam-je-iz-londona-da-je-mala-kuca-na-jadriji-postala-europska-arhitektonska-zvijezda&id=66959> (pristup 10. kolovoza 2018.).

BARANOVIĆ, Valerio. 2017. „Emil Guberina: 'Jadrija se pretvara u neodrživo apartmansko naselje'„. *ŠibenikIN*, 11. travnja 2017. <https://www.sibenik.in/?novosti=sibenik&title=emil-guberina-jadrija-se-pretvara-u-neodrzivo-apartmansko-naselje&id=74303> (pristup 7. kolovoza 2018.).

BILAN, Ksenija. 2013. „FOTO Konačno moguća rekonstrukcija kabina na Jadriji“. *ŠibenikIN*, 20. studenog 2013. <https://www.sibenik.in/?novosti=sibenik&title=Konacno-ce-biti-moguca-rekonstrukcija-kabina-na-jadriji&id=16094> (pristup 7. kolovoza 2018.).

BLAŽEVIĆ. Davorka. 2014. „Jadrija živi vječno: Kultne kabine u potkoncesiju Gradu“. *TRIS portal*, 20. ožujka 2014. <http://tris.com.hr/2014/03/jadrija-zivi-vjecno-kultne-kabine-u-potkoncesiju-gradu/> (pristup 15. kolovoza 2018.).

BLAŽEVIĆ. Davorka. 2015. „Kako je umra Šibenik. Od industrijskog grada do mjesta bez tvorničkih zgrada...“. *forum.tm*, 30. prosinca 2015. <http://www.forum.tm/vijesti/kako-je-umra-sibenik-od-industrijskog-grada-do-mjesta-bez-tvornickih-zgrada-4066> (pristup 5. ožujka 2019.).

FERIĆ, Diana. 2018a. „Otočani dolaze na svoje: Obnavljaju se popularna Bodulska prijetavanja“. *VolimŠibenikNews*, 10. veljače 2018. <http://mok.hr/vijesti/item/25943-otocani-dolaze-na-svoje-obnavljaju-se-popularna-bodulska-prijetavanja> (pristup 27. kolovoza 2018.).

FERIĆ, Diana. 2018b. „Pogled u prošlost: Na današnji dan prije 96 godina otvoreno je gradsko kupalište Jadrija“. *VolimŠibenikNews*, 6. kolovoza 2018. <https://mok.hr/volim->

[sibenik/item/27009-pogled-u-proslost-na-danasnji-dan-prije-96-godina-otvoreno-je-gradsko-kupaliste-jadrija](#) (pristup 1. srpnja 2019.).

GLAVAŠ, Ivo. 2015. „Zaboravljeni Šibenik. FOTO Odakle ime Jadriji?“. *ŠibenikIn*, 31. srpnja 2015. <https://www.sibenik.in/zaboravljeni-sibenik/foto-odakle-ime-jadriji/45193.html> (pristup 4. kolovoza 2018.).

GLAVAŠ, Ivo. 2016. „Zaboravljeni (ne samo) Šibenik. Je li svjetionik Jadrija sagrađen na mjestu francuske utvrde?“. *ŠibenikIn*, 22. listopada 2016. <https://www.sibenik.in/zaboravljeni-sibenik/je-li-svjetionik-jadrija-sagra-en-na-mjestu-francuske-utvrde/66650.html> (pristup 4. kolovoza 2018.).

G.P. 2015a. „FOTO Divlji deponij na ulazu na Jadriju: Naručit će bager da raščiste svo to smeće“. *ŠibenikIn*, 29. travnja 2015. <https://www.sibenik.in/?novosti=sibenik&title=foto-divlji-deponij-na-ulazu-na-jadriju-toliko-je-smeca-da-grad-mora-angazirati-bager-za-uređenje&id=39858> (pristup 4. kolovoza 2018.).

G.P. 2015b. „Top 10 terena na šibenskom području: Zemljišta uz more vrijede milijune, a najvrjednije je ono uz Krku“. *ŠibenikIn*, 28. listopada 2015. <https://www.sibenik.in/?novosti=zupanija&title=top-10-najskupljih-terena-na-sibenskom-podrucju-zemljista-uz-more-vrijede-milijune-a-najvrjednije-je-ono-uz-krku&id=50084> (pristup 9. kolovoza 2018.).

GRUBAČ, Jordanka. 2010a. „Šibensko suhoziđe - vrijedna baština bez ikakve zaštite“. *Slobodna Dalmacija*, 22. siječnja 2010. <https://www.slobodnadalmacija.hr/dalmacija/sibenik/clanak/id/85530/sibensko-suhozie--vrijedna-bastina-bez-ikakve-zastite> (pristup 7. svibnja 2018.).

GRUBAČ, Jordanka. 2010b. „TERRA INCOGNITA Srima - poluotok suhozida i bunja“. *Slobodna Dalmacija*, 9. travnja 2010. <https://www.slobodnadalmacija.hr/dalmacija/sibenik/clanak/id/94936/terra-incognita-srima--poluotok-suhozida-i-bunja> (pristup 7. svibnja 2018.).

Hina. 2017. „OGLEĐAN PRIMJER ZAŠTITE. TVRĐAVA SV. NIKOLE NA POPISU SVJETSKE BAŠTINE Predstavnik UNESCO-a: 'Ponosan sam koliko ste predani očuvanju baštine'„. *Jutarnji list*, 21. prosinca 2017. <https://www.jutarnji.hr/kultura/arhitektura/tvrđava->

sv-nikole-na-popisu-svjetske-bastine-predstavnik-unesco-a-ponosan-sam-koliko-ste-predani-ocuvanju-bastine/6867252/ (pristup 10. kolovoza 2018.).

I.R. 2013. „U subotu kod Jadrije akcija popravljjanja najveće jadranske suhozidne gomile“. *ŠibenikIN*, 24. svibnja 2013. <https://www.sibenik.in/?novosti=bastina&title=u-subotu-kod-jadrije-akcija-popravljjanja-najvece-jadranske-suhozidne-gomile&id=10806> (pristup 7. kolovoza 2018.).

I.Š. 2018. „Prošla je godina dana otkako je UNESCO uzeo tvrđavu sv. Nikole 'pod svoje': Pogledajte kakav su video snimili za prvu obljetnicu“. *ŠibenikIN*, 9. srpnja 2018. <https://m.sibenik.in/sibenik/prosla-je-godina-dana-otkako-je-unesco-uzeo-tvr-avu-sv-nikole-pod-svoje-pogledajte-kakav-su-video-snimili-za-prvu-obljetnicu/94475.html> (pristup 22. srpnja 2018.).

JAKOVLJEVIĆ, Ivo. 2014. *Veliki rječnik šibenskih riči (konpletna verzija iz 2014, sa priko 2500 riči i fraza)*. <http://www.sibenik.in/upload/novosti/2014/12/2014-12-19/32656/Sibenski-rjecnik.pdf> (pristup 25. rujna 2019.).

JURIĆ, Matea. 2016. „FOTO: Priča o pola stoljeća Šibenskog mosta“. *Šibenski portal*, 27. srpnja 2016. <https://sibenskiportal.rtl.hr/2016/07/27/foto-prica-o-pola-stoljeca-sibenskog-mosta/#> (pristup 6. svibnja 2019.).

K.B. 2014a. „FOTO Kabine na Jadriji idu u potkoncesiju Gradu i moći će se minimalno povećati“. *ŠibenikIN*, 18. ožujka 2014. <https://www.sibenik.in/?novosti=sibenik&title=foto-kabine-na-jadriji-idu-u-potkoncesiju-gradu-i-moci-ce-se-minimalno-povecati&id=20607> (pristup 9. kolovoza 2018.).

K.B. 2014b. „Javni putevi na Jadriji napokon Gradu Šibeniku“. *ŠibenikIN*, 25. travnja 2014. <https://www.sibenik.in/?novosti=sibenik&title=javni-putevi-na-jadriji-napokon-gradu-sibeniku&id=22193> (pristup 15. kolovoza 2018.).

K.B. 2016. „Jadrija se 'vraća' u zlatne godine prije Drugog svjetskog rata“. *ŠibenikIN*, 5. siječnja 2016. <https://www.sibenik.in/sibenik/jadrija-se-vraca-u-zlatne-godine-prije-drugog-svjetskog-rata/53428.html> (pristup 15. kolovoza 2018.).

KRNIĆ, Jozica. 2016. „Kamen na kamen: Čaćina gomila u Srimi- najveća, najteža, najviša i najljepša suhozidna građevina na Jadranu“. *TRIS portal*, 16. svibnja 2016.

<http://tris.com.hr/2016/05/kamen-na-kamen-5-suhozidarska-gradionica/> (pristup 15. svibnja 2019.).

KRNIĆ, Mario. 2016. „Prvi čovjek Jadrije Bilić: Dosta nam je nebrige i Burićevih praznih obećanja“. *ŠibenikIN*, 28. listopada 2016. <https://www.sibenik.in/?novosti=sibenik&title=predsjednik-gradske-cetvrti-jadrija-marinko-bilic-Dosta-nam-je-praznih-obecanja-i-nebrige-grada-i-zeljka-burica&id=66996> (pristup 10. kolovoza 2018.).

MAROTTI, Mario. 2017a. „Skandal na Jadriji! ‘Podstanari’ ispod žita pokušavaju postati vlasnici bungalova“. *Šibenski portal*, 2. kolovoza 2017. <http://sibenskiportal.rtl.hr/2017/08/02/skandal-na-jadriji-podstanari-ispod-zita-pokusavaju-postati-vlasnici-bungalova/#> (pristup 15. kolovoza 2018.).

MAROTTI, Mario. 2017b. „Sud odbio državu: Bungalovi na Jadriji mogu na prodaju!“. *Šibenski portal*, 4. prosinca 2017.) <http://sibenskiportal.rtl.hr/2017/12/04/sud-odbio-drzavu-bungalovi-na-jadriji-mogu-na-prodaju/> (pristup 15. kolovoza 2018.).

MAROTTI, Mario. 2018. „Hrvatske šume odredile cijenu otkupa zaposjednutih okućnica na Jadriji“. *Šibenski portal*, 8. kolovoza 2018. <http://sibenskiportal.rtl.hr/2018/08/08/hrvatske-sume-odredile-cijenu-otkupa-zaposjednutih-okucnica-na-jadriji/> (pristup 15. kolovoza 2018.).

MEDIĆ, Nina. 2014. „Kupalište Jadrija stavljeno pod preventivnu zaštitu konzervatora“ *VolimŠibenikNews*, 2. srpnja 2014. <http://mok.hr/vijesti/item/15981-kupaliste-jadrija-stavljeno-pod-preventivnu-zastitu-konzervatora> (pristup 10. kolovoza 2018.).

MINISTARTVO KULTURE REPUBLIKE HRVATSKE. 2008. „Šibenik, pomorski svjetionik Jadrija“. *Registar kulturnih dobara*. <https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6212&kdId=361747320> (pristup 15. kolovoza 2018.).

MINISTARTVO KULTURE REPUBLIKE HRVATSKE. 2014. „Šibenik, Kupalište Jadrija“. *Registar kulturnih dobara*. <https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6212&kdId=361741399> (pristup 15. kolovoza 2018.).

N.M. 2016. „Legendarne kabine na Jadriji ostaju kakve jesu, a riva više neće plaviti čim zapuše vjetar“, *ŠibenikIn*, 28. prosinca 2016. <https://www.sibenik.in/?novosti=sibenik&title=legendarne-kabine-na-jadriji-ostaju-kakve-jesu-a-riva-vise-nece-plaviti-cim-zapuse-vjetar&id=69683> (pristup 10. kolovoza 2018.).

N.M. 2017. „Što će biti s bungalovima na Jadriji? 'To su drvene kućice u raspadu, ali nama su postale način života',,. *ŠibenikIN*, 29. studenog 2017. <https://www.sibenik.in/sibenik/sto-ce-biti-s-bungalovima-na-jadriji-to-su-drvene-kucice-u-raspadu-ali-nama-su-postale-nacin-zivota/84783.html> (pristup 15. kolovoza 2018.).

N.M. 2018. „Visoki trgovački sud RH odlučio: Bungalovi na Jadriji napokon mogu na prodaju“. *ŠibenikIN*, 6. rujna 2018. <https://m.sibenik.in/sibenik/visoki-trgovacki-sud-rh-od%C4%8Dlucio-bungalovi-na-jadriji-napokon-mogu-na-prodaju/96941.html> (pristup 15. svibnja 2019.).

P.Š. 2019. „UNESCO biser će svi moći obilaziti. Nakon dvije godine tvrđava svetog Nikole se 15. lipnja napokon otvara za posjetitelje!“. *ŠibenikIN*, 31. svibnja 2019. <https://www.sibenik.in/zupanija/nakon-dvije-godine-tvr-ava-svetog-nikole-se-15-lipnja-napokon-otvara-za-posjetitelje!/107770.html> (pristup 18. rujna 2019.).

PERIŠA, Branimir. 2017a. „Apartmanski udar. Dvije građevinske zone prijete Jadriji, tvrde Emil Guberina i Gojko Berlengi. Tri tisuće novih turista usred sezone „potopiti“ će najstarije šibensko kupalište“. *Šibenski list*, 20. travnja 2017, br. 2782: 2-3.

PERIŠA, Branimir. 2017b. „Tragikomedija u stečajnom postupku šibenske Rivijere: 'Lugari, upomoć, uklonite nam bungalove s Jadrije!',,. *Slobodna Dalmacija*, 3. prosinca 2017. <https://slobodnadalmacija.hr/dalmacija/sibenik/clanak/id/520031/tragikomedija-u-stecajnom-postupku-sibenske-rivijere-lugari-upomoc-uklonite-nam-bungalove-s-jadrije> (pristup 15. kolovoza 2018.).

PODRUG, Marko. 2014. „Druga večer Regiusa: Rock and roll pobijedio kišu, gromove i vjetar“. *TRIS portal*, 27. srpnja 2014. <http://tris.com.hr/2014/07/druga-vecer-regiusa-rock-and-roll-pobijedio-kisu-gromove-i-vjetar/> (pristup 15. kolovoza 2018.).

PODRUG, Marko. 2016. „Jadrija prije obnove: Sablasno lijepa i jezivo privlačna“. *TRIS portal*, 30. prosinca 2016. <http://tris.com.hr/2016/12/jadrija-prije-obnove-sablasno-lijepa-i-jezivo-privlacna/> (pristup 15. kolovoza 2018.).

PODRUG, Marko. 2017. „‘Apartmanizacija vodi ka uništenju Jadrije’“. *TRIS portal*, 11. travnja 2017. <http://tris.com.hr/2017/04/apartmanizacija-vodi-ka-unistenju-jadrije/> (pristup 15. kolovoza 2018.).

RUDAN, Ines. 2013. „FOTO Burić: Jadrija je u velikim problemima, ali ova vlast taj nered će riješiti“. *ŠibenikIN*, 26. srpnja 2013. <https://www.sibenik.in/sibenik/foto-buric-jadrija-je-u-velikim-problemima-ali-ova-vlast-taj-nered-ce-rijesiti/12466.html> (pristup 7. kolovoza 2018.).

[s.n.] [s.a.]a. *Turistička valorizacija Kanala sv. Ante u Šibeniku*. <http://www.kanal-svetog-ante.com/stranica/1/zasticene-prirodne-vrijednosti.html> (pristup 22. kolovoza 2018.).

[s.n.] [s.a.]b. *Službena stranica Regius festivala*. <http://www.regius-festival.com/> (pristup 15. kolovoza 2018.).

[s.n.] 2011. „Plaža Banj“. *šibenik.hr*, 7.srpnja 2011. <http://www.sibenik.hr/projekti/plaza-banj> (pristup 7. kolovoza 2018.).

[s.n.] 2012a. *Jadrija.net*. <http://www.jadrija.net/> (pristup 21. srpnja 2018.).

[s.n.] 2012b. „Internetski raj za Jadrijaše“. *ŠibenikIN*, 31. siječnja 2012. <https://www.sibenik.in/?novosti=sibenik&title=Internetski-raj-za-Jadrijase&id=1151> (pristup 4. kolovoza 2018.).

[s.n.] 2012c. „Zbog svađe između Grada i Županije, Jadrija godišnje gubi 300 tisuća kuna!“. *Šibenski portal*, 9. kolovoza 2012. <https://sibenskiportal.rtl.hr/2012/08/09/zbog-svade-između-grada-i-zupanije-jadrija-godisnje-gubi-300-tisuca-kuna/> (pristup 7. svibnja 2019.).

[s.n.] 2012c. „Kabinaši: ekraniziran život Jadrijaša“. *ŠibenikIN*, 12. rujna 2012. https://www.sibenik.in/?novosti=sibenik&title=kabinasi-ekraniziran-zivot-jadrijasa&id=4890&fb_comment_id=465683026786016_5556159#f1e0250693fc38c (pristup 10. kolovoza 2018.).

[s.n.] 2015. TURISTIČKA ZAJEDNICA GRADA VODICE. „Strategija turističkog razvoja Vodica 2015.“ https://www.vodice.hr/assets/files/Informacije/Strategija_turistickog_razvoja_grada_Vodica_2015.pdf (pristup 7. svibnja 2018.).

[s.n.] 2016a. *Olive Garden Camp Resort*. <https://www.jadrijacampresort.com/> (pristup 7. svibnja 2019.).

[s.n.] 2016b. „SUHOZIDARSKA GRADIONICA: Između Vodica i Srine u subotu se gradi novi suhozid“. *Šibenski portal*, 12. svibnja 2016.

<https://sibenskiportal.rtl.hr/2016/05/12/suhozidarska-gradionica-između-vodica-i-srime-u-subotu-se-grad-novi-suhozid/#> (pristup 15. svibnja 2019.).

[s.n.] 2016c. „Prijava preventivne registracije kulturnog dobra: Kulturni krajolik Srime“ *Službena Facebook stranica Suhozidni park Srma*, 28. lipnja 2016. <https://www.facebook.com/247549495448035/photos/pb.247549495448035.-2207520000.1468044809./505931326276516/?type=3&theater&rdc=1&rdr> (pristup 10. kolovoza 2018.).

[s.n.] 2017. „Tijekom lipnja u Šibeniku 22 posto više turističkih dolazaka“. *šibenik.hr*, 5. srpnja 2017. <http://www.sibenik.hr/vijesti/tijekom-lipnja-u-sibeniku-22-posto-vise-turistickih-dolazaka-> (pristup 6. kolovoza 2018.).

[s.n.] 2018a. „Grad Šibenik intenzivira suradnju s Hrvatskim šumama“. *šibenik.hr*, 9. siječnja 2018. <http://www.sibenik.hr/vijesti/grad-sibenik-intenzivira-suradnju-s-hrvatskim-sumama> (pristup 4. kolovoza 2018.).

[s.n.] 2018b. „Hrvatske šume raspisale Javni poziv za iskazivanje interesa za kupnju zemljišta u naselju Jadrija“. *šibenik.hr*, 7. veljače 2018. <http://www.sibenik.hr/vijesti/hrvatske-sume-raspisale-javni-poziv-za-iskazivanje-interesa-za-kupnju-zemljista-u-naselju-jadrija> (pristup 4. kolovoza 2018.).

[s.n.] 2018c. „Regius festival najavljuje svoje osmo izdanje u Šibeniku!“. *Music Box*, 7. veljače 2018. <http://music-box.hr/2018/02/07/regius-festival-najavljuje-osmo-izdanje-sibeniku/> (pristup 15. kolovoza 2018.).

[s.n.] 2018d. „calvinklein“. *Instagram*, 17. kolovoza 2018. <https://www.instagram.com/p/BmlzPRAgQau/> (pristup 22. kolovoza 2018.).

[s.n.] 2018e. „Eco Ethno complex with camp Olive Garden“. *KAPA PROJECTS d.o.o.* <http://adriaspaprojects.com/projects.html> (pristup 5. srpnja 2018.).

[s.n.] 2018f. „Šetnica kroz kanal sv. Ante“. *Putovnica.net* <https://www.putovnica.net/odredista/hrvatska/sibenik/sto-posjetiti-znamenitosti-u-sibeniku/setnica-kroz-kanal-sv-ante> (pristup 22. kolovoza 2018.).

STIPANIČEV, Nikša. 2014. „Jadrija je postala preventivno zaštićeno dobro“. *Slobodna Dalmacija*, 5. srpnja 2014.

<https://slobodnadalmacija.hr/dalmacija/sibenik/clanak/id/239728/jadrija-je-postala-preventivno-zasticeno-dobro> (pristup 20. kolovoza 2018.).

SUTLIĆ, Korana. 2019. „Vikendica na Jadriji, gradskom kupalištu u šibenskom kanalu“. *Jutarnji.hr*, 25. ožujka 2019. <https://www.jutarnji.hr/domidizajn/interijeri/vikendica-na-jadriji-gradskom-kupalistu-u-sibenskom-kanalu/8645579/> (pristup 7. svibnja 2019.).

ŠIMUNDIĆ, Ivana. 2016. „Jadrija za sve nas: Jadrijaši kontra predsjednika Mjesnog odbora- 'lokalnog šerifa',,. *Šibenski portal*, 18. travnja 2016. <https://sibenskiportal.rtl.hr/iz-grada/jadrija-za-sve-nas-jadrijasi-kontra-predsjednika-mjesnog-odbora-lokalnog-serifa/> (pristup 1. srpnja 2019.).

ŠPRLJAN, Edvard. 2015. „Afera oko Mariborske banke dotakla šibenske i zadarske poduzetnike: Prodavali fikus firme s terenima na kojima se ne može graditi“. *TRIS portal*, 29. lipnja 2015. <http://tris.com.hr/2015/06/afere-ok-mariborske-banke-dotakla-sibenske-i-zadarske-poduzetnike-prodavali-fikus-firme-s-terenima-na-kojima-se-ne-moze-graditi/> (pristup 6. srpnja 2018.).

ŽGANJER, Dora. 2011. „REGIUS: Mali Terraneo 16. i 17. rujna na Jadriji“. *VolimŠibenikNews*, 2. rujna 2011. <http://mok.hr/kultura-i-zabava/item/8653-mali-terraneo-16-i-17-rujna-na-jadriji> (pristup 15. kolovoza 2018.).

10. Sažetak i ključne riječi

Analiza turističkih procesa u prostoru na primjeru šibenske četvrti Jadrija

(Sažetak)

U radu se promatra međuodnos prostora, turizma i ljudi na primjeru šibenske četvrti Jadrija. Jadrija je smještena na poluotoku Srima na vanjskoj strani šibenskog kanala te od povijesne jezgre grada cestovno udaljena 14 kilometara. Četvrt se oformila oko istoimenog kupališta nastalog 1922. godine, a danas se sastoji od kupališnih kabina, „bungalova“, obiteljskih kuća, vikendica, apartmana i camp resorta. Brojem stalnih stanovnika daleko je najmanja šibenska četvrt, a većina objekata na njoj služi ili za sekundarno stanovanje ili kao izvor prihoda u turizmu kroz iznajmljivanje. Transformacija prostora i života na njemu razložena je po periodima za koje je karakteristična određena vrsta gradnje ili politike upravljanja prostorom. Istraživanjem se prikazalo kako se prostor današnje četvrti Jadrija formirao i transformirao, kako su turizam i društvene promjene utjecale na razvoj četvrti te kako su se mijenjali odnosi ljudi s prostorom i načini na koje ga koriste.

Ključne riječi: Jadrija, kupalište, četvrt, turizam, prostor

The analysis of transformation of space influenced by tourism based on the example of the Šibenik neighborhood of Jadrija

(Summary)

The thesis deals with the interrelation of space, tourism and people based on the example of the Šibenik neighborhood called Jadrija. Jadrija is located on the Srima peninsula on the outside of the Šibenik Channel, at 14 km of road distance from the historic center of the town. The neighborhood was formed around the eponymous seaside bathing resort, created in 1922, and today consists of seaside changing rooms, „bungalows“, family houses, vacation houses, apartments and a camp resort. By the number of permanent residents it is by far the smallest neighborhood of Šibenik, and most of the buildings serve either as second homes or as a source of income in tourism through renting. The transformation of space and the life happening on it is broken down into periods characterized by a particular type of buildings or particular space management policy. The research showed how the space of the

present-day Jadrija was formed and transformed, how tourism and social changes influenced the development of the neighborhood, and how people's relations with the space and their uses of it changed.

Key words: Jadrija, seaside bathing resort, neighborhood, tourism, space